Dr Janko Oberški

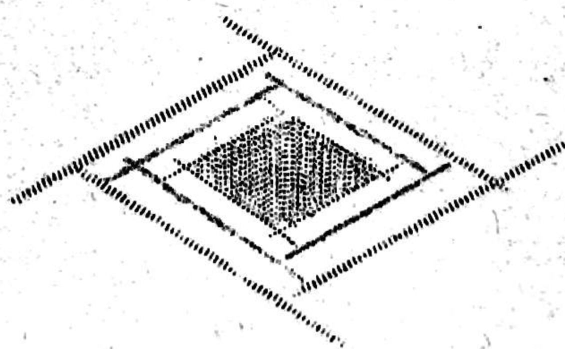
INTRODUKCIJA

u

Sv. Pismo St. Zavjeta

1. dio

OPĆA

Zagreb 1958.

P R E D G O V O R

Budući da je već odavna potpuno rasprodan priručnik Historijska i kritička Introdukcija u Svete Knjige Staroga Zavjeta od pokojnog Dra Josipa Volovića (Zagreb 1903), a dobava teoloških priručnika na stranim jezicima je u sadašnjim prilikama nemoguća, smatrao sam potrebnim, da za hrvatske slušače teologije priredim barem privremeni priručnik za Introdukciju u Sv.Pismo Staroga Zavjeta, koji bi im omogućio, da lakše prate predavanja ove biblijske discipline na Rkt. bogoslovskom fakultetu, i da im se olakša priprava za ispit iz te discipline.

Priređujući ovaj priručnik nastojao sam, da prema najboljim sadašnjim priručnicima na stranim jezicima u što zbitijem i sažetom obliku obuhvatim problematiku ove teološke discipline prema njezinom sadašnjem stanju. Premda sam u tom poslu radi teške dobave strane literature bio skučen na malen izbor literature, što se nalazi u domaćim knjižnicama, ipak držim, da će ovaj priručnik moći dobro poslužiti ne samo slušačima Bogoslovskog fakulteta, nego i katoličkom svećenstvu.

U Zagrebu, dne 1.listopada 1958.

Dr. Janko Oberški

S A D R Ž A J

L I T E R A T U R A

A) TEKSTOVI

Arndt Augustin S.J., Die Heilige Schrift des Alten und Neuen Testamentes. Mit dem Urtexte der Vulgata I-III.Bd, Regensburg 1914.

Kittel Rud., Biblia hebraica[2], I. et II, Stuttgart 1925.

La Sacra Biblia tradotta dai testi originali con note a cura del Pontificio Istituto Biblico di Roma I Il Pentateuco tradotto dall' ebraico, Firenze 1942.

Loch Valentinus S.J., Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes, Ratisbonae 1886.

Liber Psalmorum cum canticis Breviarii Romani. Nova e textibus primigeniis interpretatio latina cum notis criticis et exegeticis, cura professorum Pontificii Instituti Biblici edita, Romae 1945.

Merk Augustinus, Novum Testamentum graece et latine[4], Romae 1942.

Rahlfs Alfred, Septuaginta, vol.I et II, Stuttgart 1935.

Vigouroux Fr., La Sainte Bible Polyglotte, tom. I-VI, Paris 1900-1906.

Zorell Franciscus S.J., Psalterium ex hebraico latinum[2], Romae 1939.

Codex Juris Canonici, Romae 1917.

Denzinger Henr. - Bannwart Cl. S.J., Enchiridion Symbolorum[12], Friburgi - Brisgoviae 1913.

Enchiridion Biblicum, Documenta ecclesiastica Sacram Scripturam spectantia, auctoritate Pontificiae Commissionis de re Biblica edita, Romae 1927.

"Divino afflante Spiritu", encyclica Pii Papae XII dd. 30. septembris 1943.

B) LEXICA, ENCIKLOPEDIJE

Fürst Julius, Librorum Sacrorum Vet.Testamenti Concordantiae hebraicae atque chaldaicae, Lipsiae 1932.

Gesenius W.-Buhl Fr., Hebräisches und aramäisches Handwörterbuch[17], Leipzig 1921.

Hagen Martinus S.J., Lexicon biblicum, vol. I, II et III, Parisiis 1905-1911.

Hrvatska Enciklopedija, II. Zagreb 1941, članak Biblija str. 470-504.

Kalt dr.Edmund, Biblisches Reallexikon, I Bd A-K, Paderborn 1938., II Bd L-Z, Paderborn 1939.

Zorell Franciscus S.J., Lexicon hebraicum et aramaicum Veteris Testamenti, fasc. 1-4, Romae 1940-1942.

C) POMOĆNA LITERATURA

Bea Augustinus S.J., De Scriptura Sacrae inspiratione. Quaestiones historicae et dogmaticae[2]. Romae 1935.

Ceuppens P.F., O.P., De historia primaeva. Romae 1934.

Cornely R. S.J.-Merk Augustinus S.J., Introductionis in S. Scripturae libros compendium[11], t.I et II, Parisiis 1934.

Heinisch Paul, Das Buch Genesis, Bonn 193o.

Hoberg Gottfried, Die Genesis nach dem Literarsinn erklärt, Freiburg im Breisgau 19o8.

Höpfl P.Hildebrandus OSB, Introductionis in Sacros utrusque Testamenti libros, Compendium, Vol.I. Introductio generalis in Sacram Scripturam, ed quam curavit P.Beno Gut OSB, Romae 194o; Vol.II. Introductio specialis in libros Veteris Testamenti[4], Romae 1935.

Institutiones Biblicae scholis accommodatae, Vol.I. De S. Scriptura in universum[4]. Romae 1933. - Vol.II. De libris Veteris Testamenti, I De Pentateucho[2]. Auctore Bea Augustino, Romae 1933. - Vol.II. De libris Veteris Testamenti III. De libris didacticis[2]. Auctore Alberto Vaccari S.J. Romae 1935.

Kaulen Fr.-Hoberg Gottfried, Einleitung in die Heilige Schrift[5], I und II Teil, Freiburg im Breisgau 1911-1913.

Knabenbauer Jos. S.J. - Hagen Martinus S.J., Commentarius in prophetas Minores[2], pars I et II, Parisiie 1924.

Oberški dr.Joannes, Num Genesis 15. componitur e duobus fontibus, (J et E)? Zagreb 1936.

Oberški dr.Janko, Prorok Malahija, tekstualno-kritičke bilješke i egzegeza. Zagreb 194o.

" Tužaljke proroka Jeremije, prijevod iz hebrejskog jezika s bilješkama. Zagreb 1943.

Pohl Alfredus S.J., Historia populi Israel inde a divisione regni usque ad exilium, Romae 1933.

Sales Marco - Martini - Girotti OP, La Sacra Biblia commentata vol I-VI, Torino 1918-1938.

Schuster-Holzammer-Selbst-Kalt, Handbuch zur biblischen Geschichte[8] I, Freiburg im Breisgau 1925.

Schütz dr.Rudolf, Posebni uvod u sv.knjige Staroga Zavjeta, I.dio: Povjesne knjige I., Đakovo 1944.

Sović dr.Antun, Knjiga o Jobu, stihometrijski prijevod s bilješkama. Zagreb 1942.

Vlašić Petar OFM, Psalmi Davidovi svez. I-IV, Dubrovnik 1923-1925.

Volović dr.Josip. Historijska i kritička Introdukcija u Svete knjige Staroga Zavjeta, Zagreb 19o3.

Zschokke Hermanus, Historia Sacra Antiqui Testamenti[6], Vindobonae 191o.

U V O D N O   P O G L A V L J E

POTREBA, SVRHA I POJAM INTRODUKCIJE U SV.PISMO

1. Potreba i svrha introdukcije u Sv.Pismo. Temelj solidnog bogoslovskog studija jest što bolje poznavanje Svetog Pisma, jer iz njega, pored usmene predaje, vadimo kao iz vrela Božje objave svu onu nauku, što je obuhvata i razrađuje u divan znanstveni sustav sveukupna katolička bogoslovska znanost.

Sam studij Sv.Pisma, budući da se bavi proučavanjem onih knjiga, koje su nastale pod utjecajem božanskog nadahnuća, i koje po svom vanjskom obliku i unutrašnjem sadržaju predočuju riječ Božju, pripada po svom predmetu među najodličnije i najkorisnije bogoslovske nauke. Ali studij Sv.Pisma, kolikogod je odličan i koristan, ujedno je i veoma težak. Već sv. Petar apostol govoreći o poslanicama sv.Pavla apostola kaže, "da u njima ima nekih stvari, koje je teško shvatiti, i koje neuki i nestalni izvraćaju" (II.Petr.3,16). Zato su od davnine svi oni, koji su se nastojali ozbiljno baviti proučavanjem Sv.Pisma, pripravljali za taj posao proučavanjem različitih pomoćnih nauka, koje olakšavaju razumijevanje Sv.Pisma, a to su: upoznavanje izvornih jezika, na kojima su napisane pojedine knjige Sv.Pisma; upoznavanje književnog stila i načina govorenja, naziranja i životnih običaja u krajevima i među narodima starog Orijenta, gdje su nastale pojedine knjige Sv.Pisma.

Sve ove pomoćne nauke, koje danas postoje kao samostalne grane u skupu biblijskih nauka, doprinose svoj udio za uspješan napredak u studiju Sv.Pisma, te se mogu u širem značenju riječi smatrati uvodnim naukama u Sv.Pismo. To su: biblijska filologija, bibl.arheologija, bibl.hronologija, bibl.geografija i bibl.historija, bibl.kritika teksta i druge.

2. Uži pojam introdukcije u Sv.Pismo. U novije doba, onamo od 16. stoljeća do danas, počela se razlikovati pod imenom u v o d a ili i n t r o d u k c i j e u Sv.Pismo u užem smislu riječi ona nauka, kojoj je zadatak znanstveno obrazložiti postanak knjiga Sv.Pisma, prikazati povijest njihova teksta i raširenje bilo u izvornom jeziku, bilo u prijevodima, a po tom obrazložiti njihovu p r a v o s t i c j e l o v i t o s t,

te vjerodostojnost njihova sadržaja, pa tako da se čitaoci Sv.Pisma priprave za njegovo tumačenje i obranu.

3. <u>Dioba introdukcije u Sv.Pismo.</u> Prema današnjem sustavu obrađivanja dijeli se introdukcija u Sv.Pismo na opću i posebnu.

Opća introdukcija govori: 1)o postanku zbirke knjiga Sv.Pisma ili o kanonu; 2) o povijesti teksta Sv.Pisma bilo u izvornom jeziku, bilo u prijevodima; 3) o tumačenju teksta Sv.Pisma, što se obično obrađuje u posebnoj biblijskoj disciplini pod imenom biblijske hermeneutike. Još se obično na početku opće introdukcije uzima kao uvodna rasprava nauka o inspiraciji ili nadahnuću Sv.Pisma, koja zapravo pripada u opseg osnovne dogmatike, ali po svojoj naravi najbolje pristaje kao uvodna rasprava na početak opće introdukcije u Sv.Pismo.

U posebnoj introdukciji raspravlja se o svakoj pojedinoj knjizi Sv.Pisma:

a) kada, od koga i gdje je nastala;
b) o njezinoj cjelovitosti i
c) o njenom sadržaju, vjerodostojnosti i svrsi.

4. <u>Povijesni pregled razvitka introdukcije u Sv.Pismo.</u> Stvarni pojam introdukcije u Sv. Pismo susrećemo po prvi puta kod grčkog monaha Adrijana sredinom 5.stoljeća po Kr. u njegovu djelu "[illegible] = uvod u Božja pisma, koje je u to vrijeme bilo veoma na glasu. Skup pitanja, što zasijecaju u opseg biblijske introdukcije, obradio je također benediktinski opat A.Kasiodor (+570) u djelu: "Institutiones divinarum et humaniarum lectionum". U srednjem vijeku obrađuju pitanja iz područja biblijske introdukcije bogoslovski pisci: Hugo a s.Victore (+1141) u 4-6 knjizi "De eruditione didascalica" i u djelu "De scripturis et scriptoribus sacris Praenotatiunculae". Sv.Toma Akvinski (+1274) sastavio je kratak priručnik hermeneutskih pravila i obradio je nauku o inspiraciji Sv.Pisma. J.Gerson (+1429) napisao je djelo "Propositiones de sensu litterali S.Scripturae". -

5. Početkom n o v o g a vijeka napisao je dominikanac S a n t e s P a g n i n o (+1541) prvu sustavnu introdukciju u Sv.Pismo pod naslovom "Isagoges seu introductionis ad sacra litteras liber unus" (Lyon 1528), gdje raspravlja o hebrejskom jeziku i pismu, o grčkim i latinskim prijevodima Sv. Pisma, o kanonu i o pravilima hermeneutike. O ovim potonjima još opširnije raspravlja u posebnom djelu "Isagoges ad mysticos s.Scripturae sensus libri 8" (Lyon 1536). Poslije tridentskog koncila napisao je prvu opširniju introdukciju u Sv.Pismo dominikanac S i k s t o S i e n s k i (Senensis +1569) pod naslovom "Bibliotheca sancta ex praecipuis Catholica Ecclesiae auctoribus collecta et in octo libros duobus tomis complexos digesta" (Ven.1566. i 1575[2]). Tu raspravlja: o različitim podjelama i o kanonu Sv.Pisma, o piscima i spisima,što se spominju u Sv.Pismu, o tumačenju i katoličkim tumačiteljima Sv.Pisma, te sam tumači neka teža mjesta, i ustaje na obranu autentičnosti i istinitosti Sv.Pisma protiv tadašnjih protivnika.

Za Sikstom Sienskim povode se uz neke nadopune zaslužni trudbenici na biblijskom području kard. R. B e l l a r m i n (+1621) u djelu "De Verbo Dei scripto et non scripto", A. S a l m e r o n (+1585) i N. S e r a r i u s (+1609), svaki sa svojim djelom "Prolegomena biblica"; J. B o n f r e r i u s (+1643) djelom "Praeloquia in totam Scripturam S." (Antwerpen 1625); Lud. de T e n a S.J. (+1622), Isagoge in totam S.Scripturam,Barcinonae 1620); Ant. a M a t t e D e i O.Carm., Praeludia isagogica ad Ss.Bibliorum intelligentiam (Lyon 1669); Cl. F r a s s e n O.F.M. (+1711), Disquisitiones biblicae (Parisiis 1682).

Kod p r o t e s t a n a t a napisali su priručnike introdukcije u Sv.Pismo: M.V l a š i ć (Flaccius +1575), Clavis Scripturae Sacrae (Basel 1567); A.R i v e t (+1634), Isagoge ad Scripturas Sacras V. et N.T. (Lgd. Bat.1627); Abr. C o l o v i u s (+1686), Criticus sacer biblicus (Vitemberg 1634); Brian W a l t h o n (+1661) u svojoj "Biblia polyglotta Londinensia (1654-1657) uvrstio je "Prolegomena" kao introduktivni dio.

6. N o v o doba u obrađivanju introdukcije u Sv.Pismo

inaugurirao je francuski oratorijanac R i c h a r d S i m o n (+1712), koji je prvi počeo na tom području primjenjivati historijsko-kritički metod u svojim djelima: Histoire critique du texte, des versions et des commentateurs du Vieux Testament (Paris 1678); zatim u: Histoire critique du texte du Nouveau Testament (Roterdam 1689). U tim djelima on raspravlja o postanku i izvornosti ne samo pojedinih knjiga, nego i njihovih dijelova. Nadalje on pokreće sumnju o postanku Mojsijeva Pentateuha, a u tumačenju daje prednost literarno-historičkom smislu pred alegorijsko-mističkim. Tako je on htio naći srednji put između tradicionalno katoličkog smjera egzegeze, koja je nerijetko suviše naginjala spiritualnom tumačenju, i protestantskog smjera, koji se držao suviše literarnog smjera. Protiv R.Simona žestoko je ustao J. B o s u e t (+17o4) prekoravajući ga zbog prevelike smionosti u primjenjivanju historijske kritike. Na Bosuetov poticaj bila je prva knjiga R.Simona od crkvene vlasti osuđena, a pisac je napustio red oratorijanaca i otišao u Holandiju. Sa strane protestanata ustali su protiv Simona: J. de C l e r c (+1726), i J.G. C a r p z o w (+1767) koji je napisao sustavni priručnik: Introductio ad libros canonicos Bibliorum V.T. omnes I-III (Leipzig 1714-1721), i djelo: Critica sacra V.T. (Lpg. 1728).

Ipak su se tijekom 18.st. za R.Simonom povodili i ugledni katolički biblicisti, kao A.C a l m e t OSB (+1757), J. D. M a n s i, Th. T a y l o r; H.G o l d h a g e n, S.J. (+1794) Introductio in S.Scr.v. et N.T. (Mainz 1765-1768); J.F. M a r c h i n i (+1774), De divinitate et canonicitate sacrorum Bibliorum tractatus; J.N. S c h a e f f e r S.J. (+179o), Institutiones scripturisticae (Mainz 179o).

7. <u>Počeci racionalizma.</u> Međutim je kod p r o t e s t a n t s k i h biblicista sredinom 18.stoljeća počeo prevladavati pod uplivom d e i z m a i r a c i o n a l i z m a duh b i b l i j s k o g r a c i o n a l i z m a, koji se kasnije pretvorio u pretjerani k r i t i c i z a m i s k e p t i c i z a m.

Začetnik b i b l i j s k o g r a c i o n a l i z m a jest I v a n S a l o m o n S e m l e r (+1791). On je zaba-

cio inspiraciju, a u Sv.Pismu počeo je razlikovati r i j e č B o ž j u od j u d e j s k i h m i š l j e n j a (opiniones Judaeorum), kojima da se prilagodio Isus Krist i apostoli (teorija akomodacije). Tako je zanijekao istinitost Sv.Pisma, a osim toga ustvrdio, da je ono znatno kasnijeg podrijetla, nego to drži dosadašnja tradicija. Istaknuti su sljedbenici biblijskog racionalizma: G.E. L e s s i n g (+1781), S. R e i m a r, J.G. H e r d e r, I. K a n t, F.E. S c h l e i e r m a c h e r, H.G. P a u l u s, D.F. S t r a u s s (+1874). Pod uplivom racionalizma napisali su introdukcije S. i N.Z.: J. D. M i c h a e l i s (+1791), L.B e r t h o l d (+1822), a osobito J.G. E i c h h o r n (+1827).

8. <u>Procvat katoličke biblicistike u 19.stoljeću.</u> Kao ustuk racionalizmu izazvana je sa strane katoličkih biblicista obilna apologetska biblijska literatura, koja je dala lijepi broj solidnih priručnika biblijske introdukcije St. i N. Zavjeta, a osim toga i brojna egzegetska djela. Introdukcijske priručnike napisali su: J.D i x o n (Dublin 1852), J. D a n k o (Wien 1867), C. T r o c h o n (Paris 1866), A.D o n d e r o (Genova 189o), C. C h a u v i n (Paris 1897), F.E. G i g o t (New-York 19oo), C. T e l c h (Rgb. 19o8), P e r r e n n e s (Paris 1926), R.C o r n e l y - A.M e r k[9] (Paris 1934), J. P r a d o (1931), K a u l e n - H o b e r g (1913[5]), M. S e i s e n b e r g e r (19o9[6]); J. G o e t t s b e r g e r (1928); H.H ö p f l - B. G u t (194o). U hrvatskom jeziku napisao je prof.J. V o l o v i ć: Historijska i kritička introdukcija u Svete Knjige St. Zavjeta (Zagreb 19o3).

9. Kod n e k a t o l i č k i h biblicista 19.stoljeća značajni su smjerovi: b i b l i j s k i k r i t i c i z a m tako zvane "više biblijske kritike" i b i b l i j s k i s k e p t i c i z a m. Povod razvitku više biblijske kritike dao je francuski liječnik, inače katolik, J e a n A s t r u c (+1766), koji je čitajući na hebrejskom jeziku Mojsijev Pentateuh povodom nalaza Božjih imena Elohim i Jahveh došao na misao, da upotreba tih različitih Božjih imena vjerojatno potječe od toga, što se redaktor Pentateuha služio različitim izvorima, gdje kod jednoga pisca prevladava upotreba imena Jahveh, a kod drugoga Elohim. Premda ova predmnjeva nije još sama po

sebi trebala biti oprečna ortodoksnom katoličkom naziranju o postanku Pentateuha, kod protestantskih biblicista dala je temelje za postavljanje sasvim heterodoksnih hipoteza u sustavu biblijskog kriticizma, što ga je sustavno razvio W. M. L. de W e t t e (+1849) i J. W e l l h a u s e n.

Ipak se i među protestantima našao znatan broj pristalica konservativne tradicionalne škole biblicista, koji se nisu mogli složiti s heterodoksnim hipotezama sljedbenika pretjeranog historijskog kriticizma, te su dijelom pobijali njihove izvode, a dijelom nastojali da ih dovedu u sklad s tradicionalnim nazorima. Među ovima se ističu: E.W. H e n g s t e n b e r g, H.A.C. H ä v e r n i c k, C.F. K e i l, F.W. W e b e r, A.Z a h n, H.L.S t r a c k, R.K i t t e l, E.K ö n i g i neki drugi.

U primjeni historijskog kriticizma na Novozavjetne knjige Sv.Pisma dao je posebni pravac Chr. B a u r (+1860) u tako zvanoj T ü b i n š k o j š k o l i, kojoj je on začetnik. On postavlja hipotezu, da su u početku postojale dvije kršćanske oprečne stranke: jedna od vjernika židovskih obraćenika, koja je smatrala obvezatnim obrezanje, na čelu s apostolom Petrom, a druga od obraćenika neznabožačkih naroda, koji nisu htjeli primiti obrezanja, na čelu s apostolom Pavlom. Pod pritiskom progona, što su se podigli protiv kršćana, a s druge strane i radi opasnosti gnostičkoga krivovjerja, - kažu ovi kritici - da su se s vremenom stišale i izmirile opreke između jedne i druge stranke, a to izmirenje predočuje Ivanovo evanđelje, nastalo prema Baurovu mišljenju oko g. 160. po Kr., koje da predstavlja sintezu nauke jedne i druge stranke kršćanstva.

Potonji pristaša tübinške škole, Bruno B a u e r(+1882), pošao je u primjeni historijskog kriticizma na spise N.Zavjeta tako daleko, da je zanijekao i samu povijesnu opstojnost osobe Isusa Krista, te ustvrdio, da je kršćanstvo plod religiozne aleksandrijske filozofije, spojene s pučkom rimskom filozofijom. Po njemu ni Isus Krist ni Pavao nisu povijesne osobe, nego izmišljena lica, te osporava izvornost evanđeljima i Pavlovim poslanicama. Međutim o tom je više govora u introdukciji u knjige Novog Zavjeta.

Nadahnuće Sv.Pisma (Inspiracija)

10. Sveto Pismo jest zbirka knjiga, što su ih doduše napisali ljudi, ali po vjerovanju Crkve tako, da su kod toga bili pod i z v a n r e d n i m i n e p o s r e d n i m s v r h u n a r a v n i m u p l i v o m D u h a S v e t o g a. Pojam, kojim obuhvatamo i označujemo taj svrhunaravni upliv, zovemo n a d a h n u ć e ili i n s p i r a c i j a.

Uslijed toga, što je kod postajanja knjiga Sv.Pisma s jedne strane uplivom nadahnuća sudjelovao sam B o g, a s druge strane kod pojedinih knjiga l j u d i pod uplivom Božjeg nadahnuća, postoji kod tih knjiga jedinstven slučaj d v o s t r u k o g a u t o r s t v a tako, da je p r v o t n i i glavni njihov auktor sam Bog, i to napose treća božanska osoba Duha Svetoga, a d r u g o t n i ili p o s r e d n i (i n s t r u m e n t a l n i) auktori su pojedini ljudski pisci, koji su pod uplivom božanskog nadahnuća kao živo Božje oruđe sudjelovali kod samog pisanja tih knjiga.

Da uzmognemo shvatiti utjecaj božanskog nadahnuća, pod kojim su nastale pojedine knjige, što sačinjavaju Sv.Pismo, treba da upoznamo:

a) činjenicu božanskog nadahnuća (de existentia inspirationis);

b) u čemu se sastoji narav božanskog nadahnuća (de natura inspirationis);

c) na što se proteže djelovanje božanskog nadahnuća (de extensione inspirationis);

d) koji su učinci ili posljedice toga nadahnuća (de effectu inspirationis).

I. ČINJENICA BOŽANSKOG NADAHNUĆA

11. O postojanju nadahnuća (de existentia seu de facto inspirationis divinae). Budući da je božansko nadahnuće pojava čisto svrhunaravnog reda, to o njegovu p o s t o j a n j u ne možemo doznati ni na koji drugi način, nego putem svrhunaravne objave. Kako je pak Kristova Crkva jedina neprevarljiva čuvarica Božje objave, valja da upoznamo, što njezino nepre-

varljivo učiteljstvo uči o postojanju dogmatske činjenice nadahnuća. Crkveno pak učiteljstvo upućeno je u toj stvari, kao što i u pogledu svake druge dogmatske nauke na vrela usmene predaje i Sv.Pisma. Ali budući da u ovom slučaju tek treba utvrditi činjenicu svrhunaravnog značaja s a m o g Sv.Pisma, ne možemo se izravno služiti njegovim svjedočanstvom kao izravnim dokazom za potvrdu opstojanja nadahnuća, nego tek kao povijesnim svjedočanstvom, preostaju nam kao izravna svjedočanstva jedino svjedočanstva crkvene usmene predaje, kao apsolutno mjerodavni izvanji kriterij u pitanju opstojanja svrhunaravnog nadahnuća Sv.Pisma. Ta svjedočanstva nalazimo u postojanom redovnom naučavanju s v e t i h o t a c a, kao što i u izvanrednim svečanim izjavama c r k v e n i h s a b o r a.

12. Svjedočanstva sv.otaca: Sv.K l e m e n t R i m s k i, navodeći pror.Jeremiju (9,2o) kaže: "jer govori Duh Sveti". O Isaiji (53,1-12) kaže: "Kao što je Duh Sveti govorio o njemu".

U epistoli B a r n a b e kaže se za Psalme i proroke: "Duh Gospodnji prorokuje"

Sv. J u s t i n kaže za proroke, da "su govorili božanskim Duhom... i ničim drugim od Boga nošeni, nego Božjom Riječi".

Sv. T e o f i l A n t i o h i j s k i: kaže za Mojsija, da je Bog po njemu govorio kao po svom o r u đ u. Sv.Ivana Evanđelistu ubraja među one, koji su "nošeni Duhom Svetim".

Sv.I r e n e j kaže za Sv.Pismo, da je ono s a v r š e n o, jer je "izrečeno od Riječi Božje i njezina Duha".

O r i g e n kaže, da je "Biblija napisana Božjim Duhom."

Sv. A t a n a s i j e, sv.Ć i r i l J e r u s a l e m s k i, sv. B a z i l i j e, sv.G r g u r N i š k i i sv. I v a n Z l a t o u s t i (Hrizostom) kažu za knjige Sv.Pisma, da "sadržavaju golemo sakriveno blago, jer su napisane božanskim nadahnućem Duha Svetoga".

Sv. C i p r i j a n kaže, da "nas se Gospod udostojao poučiti po Sv.Pismu; ... Hagiografi govore o Duhu Svetome... u Pismu govori Duh Sveti".

Sv. A m b r o z i j e kaže, da su nadahnuti pisci pisali što im je Duh Sveti dao govoriti.

Sv. J e r o n i m kaže: "Gospodnje su riječi, a ne njihove, i što je po njihovim ustima rekao, kao da je Gospod rekao po sredstvu" (per organum Dominus locutus est).

Sv. A u g u s t i n kaže za Sv.Pismo, da je Božji rukopis (chirographum Dei).

Sv.Leon V e l i k i kaže za Evanđelje: "Božjim prstom pisana sveta Evanđelja".

Sv. G r g u r V e l i k i kaže, da je Sv.Pismu začetnik Duh Sveti; On je nadahnjivač toga djela.

Sv.T o m a A k v i n a c razvija opširno nauku o nadahnuću Božjem, po kojoj je Bog prvotni i glavni začetnik Sv.Pisma, a nadahnuti pisci su kod toga bili Božje oruđe.

13. Svjedočanstva Crkvenih sabora: Carigradski (II.opći) crkv.sabor (381) ispovijedą vjeru u "Duha Svetoga, koji je govorio po svetim prorocima".

V j e r o i s p o v i j e s t sv. L e o n a IX.(1o53) i obrazac zakletve, koju traži papa Inocencije III.prigodom obraćanja krivovjeraca Valdenza (12o8) i vjeroispovijest II. l i on s k o g općeg crkv.sabora (1274), predložena na prihvat Mihajlu Paleologu, kaže, da je "jedan te isti začetnik Novoga i Staroga Zavjeta, t.j. zakona, proroka i apostola".

Opći crkv. sabor f l o r e n t i n s k i (1441) kaže: "Jedan je te isti začetnik Staroga i Novoga Zavjeta, jer su govorili po nadahnuću istoga Duha Svetoga sveti (pisci) obaju Zavjeta".

T r i d e n t i n s k i koncil (1546) kaže, da se u katoličkoj Crkvi trajno čuvaju sve knjige Staroga i Novoga zavjeta, kojima je Bog začetnik... kao da su od Krista ili od Duha Svetoga diktirane".

V a t i k a n s k i koncil (187o) kaže, da knjige Staroga i Novoga Zavjeta smatra svetima i kanonskima ne zato, što bi bile samo ljudskim umiješem napisane, pa onda naknadno od Crkve odobrene, niti samo zato, što sadržavaju objavu bez zablude, nego zato, što napisane po nadahnuću Duha Svetoga imadu B o g a z a č e t n i k a, i kao takvo su Crkvi predane".

14. To potvrđuju i noviji d o k u m e n t i P a p a, kao: L e o n a XIII. u "Providentissimus Deus" (1893), kad

kaže: da je Bog, najviša Istina, začetnik svekolikog Sv.Pisma".

Pijo X. u dekretu "Lamentabili" (1907), pobijajući modernističke zablude kaže: "Svete knjige tako cijenimo, jer napisane po nadahnuću Duha Svetoga imadu Boga za začetnika".

Benedikt XV. u "Spiritus Paraclitus" (1920), kaže, da Crkva vazda drži, da Svete Knjige, napisane po nadahnuću Duha Svetoga, imadu Boga za začetnika". Enciklika Pape Pija XII. "Divino afflante Spiritu" od 29.IX.1943.

15. <u>Svjedočanstva Sv.Pisma.</u> Napokon i u samom Sv.Pismu, uzetom kao povijesnoj knjizi, nalazimo nekoliko svjedočanstava o njegovu božanskom nadahnuću.

Tako u II.posl. sv. Petra apostola (1,20-21) nalazimo svjedočanstvo: "Nijedno proroštvo Pisma ne biva po vlastitom iskazivanju, jer nikad proroštvo nije izneseno od volje čovječje, nego su sveti Božji ljudi govorili nadahnuti od Duha Svetoga".

Sv. Pavao apostol kaže u poslanici II.Timoteju (3, 15-17): "Jer iz djetinjstva umiješ Sv.Pisma, koja te po vjeri, što je u Kristu Isusu, mogu uputiti k spasenju. Svako Pismo od Boga nadahnuto korisno je za učenje, za karanje, za popravljanje, za poučavanje u pravdi, da bude savršen Božji čovjek, za svako dobro djelo pripravljen".

Napokon sam Isus Krist često se poziva na knjige Sv.Pisma, kao na one, kojima po sudu samih Židova i postojane njihove predaje pripada najviši ugled, od samoga Boga zajamčen, te kaže: "Pisano je" (γέγραπται, γεγραμμένον ἐστίν). "Niste li čuli, što je od Boga rečeno vama: ja sam Bog Abrahamov..." (Exod. 3,6; Mat. 22,31).

Zato s pravom Sv.Pavao naziva Sv.Pismo: "Sv.Pismo", "Sveta slova" (τὰ ἱερὰ γράμματα) "Božja riječ", "Božje izreke (λόγια τοῦ Θεοῦ),

16. Naučavanje crkvene predaje jedino je pouzdano svjedočanstvo o činjenici svrhunaravnog nadahnuća Sv.Pisma.

Nedostatni bi znaci inspiracije bili onі, koji bi se osnivali samo na unutrašnjim subjektivnim

razlozima, kao što to hoće neki protestanti i modernisti, koji izvode karakter nadahnuća odnosnih knjiga bilo iz same "starine" knjige, ili na temelju "uzvišene nauke i ljepote jezika", ili zato, "jer sadržajem pobuđuju pobožna čuvstva". U takvim bi slučajevima bilo prepušteno sasvim subjektivnom prosuđivanju, koje su knjige nadahnute.

Ne može također biti sigurnim kriterijem za priznavanje nadahnuća nekoj knjizi zato, što ju je napisao n.pr. koji a p o s t o l, jer se moglo dogoditi, da je koji apostol napisao kakvu knjigu, a da nije bila nadahnuta. Jedino što se tiče v r e m e n a postanka, izvan sumnje je, da p o s l i j e s m r t i a p o s t o l a nije mogla nastati nijedna nadahnuta knjiga, jer je sa smrću apostola završeno primanje depositum fidei, što ga je Crkva primila od apostola.

II. NARAV NADAHNUĆA ILI INSPIRACIJE.

17. Gledom na poimanje same naravi nadahnuća potrebno je da odredimo, u čemu se sastoji samo djelovanje nadahnuća, da možemo razumjeti, na koji je način Bog z a č e t n i k Sv.Pisma, i na koji način su nadahnuti p i s c i također z a - č e t n i c i Sv.Pisma.

a) Definicija nadahnuća. Prema nauci, izloženoj u enciklici pape Leona XIII. "Providentissimus Deus" (od 18.XI.1893) definicija o pojmu nadahnuća Sv.Pisma glasi ovako:

N a d a h n u ć e j e t a k a v f i z i č k i, s v r - h u n a r a v n i i k a r i z m a t i č k i u t j e c a j, p o k o m B o g, k a o p r v o t n i z a č e t n i k, p r o l a z n o p o d i ž e i z a p o s l j u j e m o ć i n a d a h n u t o g a k a o i n s t r u m e n t a l n o g z a č e t n i k a, i t o t a k o, d a m u p r o s v j e t - l j u j e r a z u m, p o t i č e v o l j u i u p r a v - l j a o s t a l e m o ć i, t e s v e o n o i s a m o o n o i s p r a v n o d u h o m s h v a t i, v j e r n o u s h t i j e n a p i s a t i i z g o d n o n e p r e - v a r l j i v o m i s t i n o m i z r e č e, š t o i k a - k o B o g u s v o j e i m e h o ć e d a b u d e n a - p i s a n o i C r k v i p r e d a n o.

Latine: Inspiratio est influxus physicus, supernaturalis charismaticus, quo Deus, auctor principalis, facultates hagiographi, auctoris instrumentalis, transeunter elevat et applicat (intellectum illuminando, voluntatem movendo, ceterasque potentias dirigendo), ut hagiographus ea omnia eaque sola recte mente concipiat, fideliter conscribere velit, apte infallibili veritate exprimat, quae et quomodo Deus, suo nomine scribi et Ecclesiae tradi vult.

Pod fizičkim utjecajem (influxus physicus) nadahnuća razumijeva se takav utjecaj, koji se vrši izravno djelovanjem Božje naravi na moći nadahnutoga (kao na pr. kad učitelj vodi ruku učenika kod pisanja), a ne tek neki moralni utjecaj, kao što bi bio n.pr. nagovaranje. Svrhunaravni (supernaturalis) utjecaj zove se zato, jer nadmašuje prirodno djelovanje ljudskih sila. Karizmatički (charismaticus), jer je to posebni nezasluženi svrhunaravni dar Božji, koji se ne daje samo za vlastito osobno posvećenje, nego u prvom redu za promicanje općeg dobra djela spasenja čovječanstva.

Po djelovanju nadahnuća Bog (Duh Sveti) je prvotni začetnik (auktor), a čovjek instrumentalni začetnik (auktor) pojedinih knjiga Sv.Pisma. Bog je prvotni začetnik zato, jer bez njegova djelovanja i pomoći po nadahnuću ne bi mogla uopće biti napisana nadahnuta knjiga. Ali i nadahnuti pisac također je u pravom smislu auktor nadahnute knjige, jer su i njegove moći izravno sudjelovale u pisanju knjige, dakako uzdignute i potpomognute svrhunaravnim načinom po utjecaju nadahnuća. Kod toga je dakle posla nadahnuti pisac bio Božje oruđe, ali opet ne sasvim mehaničko, nego kao živo, razumno i slobodno biće, koje je i sa svoje strane dragovoljno surađivalo s pomoću Božjeg nadahnuća tako, da nije

bilo lišeno djelovanja slobodne volje. U tome, što se Bog poslužio svojstvenim djelovanjem čovječjih sila kod pisanja nadahnutih knjiga, očituje se u načinu izražavanja misli (stilu) i u prilagođivanju govora bilo samog pisca, bilo opet onim prilikama ljudske naobrazbe, mjesta i vremena, u kakvim je knjiga napisana, Božje *izlaženje ususret* čovječjem shvaćanju, koje sv. Ivan Hrizostom s pravom naziva συγκατάβασις = snishođenje.

18. b) <u>Utjecaj nadahnuća na moći nadahnutog pisca</u> sastoji se:

1/ U svrhunaravnom *rasvjetljenju razuma* nadahnutog pisca. Po tom rasvjetljenju pisac najprije upoznaje sav onaj sadržaj, koji Bog, kao prvotni auktor, hoće da bude prikazan i obrađen u odnosnoj knjizi. To upoznavanje sadržaja može biti ili putem izravne Božje *objave* piscu dosele sasvim nepoznatih stvari, ili može biti takovo, da pisac iz izvora, koji su mu na dohvatu, ili iz znanja, koje mu je inače poznato, po Božjem rasvjetljenju izabere sve ono, što odgovara od Boga namijenjenoj svrsi odnosne knjige. U takvom slučaju nadahnuti je pisac morao često uložiti i mnogo vlastitog napora u službi nadahnuća, da uzmogne izvršiti djelo pisanja odnosne knjige. Kod toga je nadahnuti pisac opet morao sebi stvoriti stalan i siguran sud svog uma o predmetu, o kom piše (iudicium speculativum), a taj je sud temelj praktičnom sudu (iudicium practicum), koji se sastoji u konkretnom neprevarljivo istinitom izražavanju tog suda, kako je napisan ili formuliran u samoj knjizi. Kod toga nadahnuća Bog ujedno čuva pisca od svake zablude (divina assistentia).

2/ U *poticaju volje* i ostalih prirodnih moći, da pisac ushtije vjerno napisati ono, što je po Božjem nadahnuću umom spoznao. Kod toga Bog volju nadahnutog pisca tako uzdiže i pokreće, da on nefaljeno, ali opet slobodno i svojevoljno prione uz posao pisanja i ustraje u tom do svršetka. Pod uplivom tog svrhunaravnog poticaja volje Bog kao da *zapovijeda* svim *ostalim moćima*, koje treba da kod pisanja sudjeluju, da bude sigurno izvršeno. To je n.pr. svladavanje tjelesnog napora, koji je s tim

poslom skopčan, upotreba nužne pažnje, sudjelovanje ćutila (vida, sluha, opipa i t.d.).

Na koji način Bog pomoću nadahnuća vrši savkoliki rečeni upliv na um, volju i ostale moći tako, da ipak kod svega toga ostaje čovječja volja slobodna, to je tajna Božje svemogućnosti, kao što je to kod djelovanja Božje milosti u čovjeku, a da kraj toga ipak čovječja volja ostane slobodna. Nije nužno, da nadahnuti pisac bude sebi svijestan utjecaja nadahnuća.

19. Neispravna shvaćanja nadahnuća. Izloživši na spomenuti način pojam nadahnuća i njegova djelovanja, treba da upozorimo na neka neispravna i manjkava shvaćanja pojma nadahnuća i njegova djelovanja, kakva susrećemo naročito kod nekih nekatoličkih tumačitelja Sv.Pisma. Ta pogrješna shvaćanja nadahnuća mogu se sastojati ili u m a n j k a v o m ili u p r e t j e r a n o m p o i m a n j u nadahnuća.

a) Manjkava poimanja nadahnuća. 1/ Prvo manjkavo shvaćanje pojma nadahnuća nailazimo kod onih koji drže, da je za poimanje nadahnuća dovoljno to, da Bog neke knjige, koje su napisali ljudi po čisto ljudskim silama, pošto ih nađe bez pogreške, n a k n a d n o o d o b r a v a (a p p r o b a t i o s u b s e q u e n s) i proglašuje bez ikakve zablude i pogreške. Pristalice ovakvog shvaćanja pojma inspiracije (Lessius +1623, Bonfrere + 1643 i Haneberg +1876) pogrešno daju ovakvom poimanju ime i n s p i r a t i o s u b s e q u e n s, jer stvarno se tu radi samo o odbrenju (a p r o b a c i j i).

Ovakvo shvaćanje inspiracije izrijekom je isključeno riječima odluke v a t i k a n s k o g koncila: da "Crkva takve knjige smatra kao svete i kanonske n e z a t o, što bi bile samo ljudskim umiješem sastavljene, a potom njezinim ugledom odobrene, nego zato, što po nadahnuću Duha Svetoga imaju Boga za začetnika". Nikako se pak ne bi moglo reći, da je Bog u pravom smislu, i to još p r v o t n i začetnik nadahnute knjige, kad bi naknadno odobrio koju knjigu, koju je čovjek sam svojim umiješem napisao, kao što se ne može ni među ljudima priznati autorstvo neke knjige onomu, koji se nakon što je pročitao knjigu drugoga auktora, u svemu saglasio s njezinim sadržajem.

2/ Manjkavo poimaju utjecaj nadahnuća također oni, koji

ga ograničuju samo na to, da je Duh Sveti samo č u v a o pisca da ne napiše kakve zablude. U takvom slučaju bio bi pojam nadahnuća ograničen samo na i z v a n j s k u p r i s u t n o s t (a s s i s t e n t i a e x t e r n a) Duha Svetoga, koja nipošto ne bi bila dovoljna, da se Bog može smatrati prvotnim auktorom odnosne knjige Sv.Pisma, kao što se n. pr. ne može smatrati učitelj auktorom učenikove zadaće, ako je samo pazio na to, da učenik ne napiše kakove pogreške. To se također vidi iz izjave vatikanskoga koncila, kad kaže, da se knjige Sv.Pisma ne smatraju kanonskima "niti samo poradi toga, što bi sadržavale objavu bez zablude". Pristalice ovakvog manjkavog poimanja nadahnuća zamijenili su narav djelovanja nadahnuća s onom prisutnošću Duha Svetoga, (assistentia Spiritus Sancti), kojom on čuva crkveno poglavarstvo, da ne padne u zabludu u naučavanju nauke vjere i ćudoređa, obvezatne za sve vjernike pod uvjetom spasenja. Ovako su poimali značenje nadahnuća J.J a h n (+1816) i L.E. D u - P i n, dajući mu netočno naziv p o p r a t n o g n a d a h n u ć a (inspiratio concomitans), jer mu stvarno nisu pripisivali pozitivnog utjecaja, nego samo negativno.

3/ Manjkavo je također poimanje nadahnuća, ako se ono shvaća tako, da se ograničuje samo na m o r a l n i B o ž j i p o t i c a j, koji bi pisca potaknuo na pisanje knjige, a onda bi je pisac sam svojim trudom dovršio, i nakon toga bi bila primljena među kanonske knjige. Ovako je shvaćao inspiraciju W. L o t z i većina umjerenih protestantskih tumačitelja. U novije vrijeme uz neku preinaku shvaćaju slično pojam inspiracije m o d e r n i s t i, tumačeći ga nekim n a r a v n i m p o t i c a j e m (i m p u l s u s n a t u r a l i s), koji čovjeka nuka na prihvat vjere, kada što sluša ili čita o vjerskim stvarima. Ovakvo iskrivljeno poimanje inspiracije osuđeno je u enciklici pape Pija X. "Pascendi" (od 8.IX.1907).

4/ Pogotovo je velika zabluda u shvaćanju pojma inspiracije kod modernističkog teologa L o i s y-a, koji kaže, da je Bog na takav način auktor Sv.Pisma, kao što je On graditelj crkve sv.Petra u Rimu ili Notre-Dame u Parizu, što bi značilo ograničavanje nadahnuća na onakvo božansko opće sudjelovanje, kakvim Bog sudjeluje s djelovanjem svakog bića kao uzdržava-

telj svijeta (concursus divinus generalis). I ovakvo je shvaćanje osuđeno od katoličke Crkve po Piju X. u dekretu "Lamentabili" (od 3.VII.1907).

5/ Manjkavo je nadalje poimanje nekih protenstanata o inspiraciji, kad je shvaćaju kao neko p r i r o d n o e k s t a t i č k o uzbuđenje (G.P. M a i n s), ili u svojstvu u t j e c a j a knjiga Sv.Pisma na pobuđivanje v j e r s k i h č u v s t a v a (E. H a u p t). Drugi opet smatraju knjige Sv. Pisma važnim povijesnim dokumentima povijesti ljudskog spasenja, ili spomenicima Božje objave, što posebnom brigom Božje providnosti sadržavaju objavu, danu nekim odabranim ljudima, i kao takve potiču čitaoce na pobožna čuvstva i vjersko nazidivanje (Rothe, Borth, Girgensohn, Goebel).

Kod ovakvih poimanja nadahnuće bi bilo ograničeno sasvim na utjecaj naravnih sila u samom čovjeku, bez ikakva svrhunaravnog Božjeg utjecaja, pa zato se ni u takvim slučajevima ne bi moglo reći, da je Bog prvotni začetnik knjiga Sv.Pisma.

2o. b) <u>Pretjerano poimanje nadahnuća.</u> Kao što su neispravna manjkava poimanja nadahnuća, tako je neispravno i pretjerano poimanje, po kojem bi sudjelovanje čovjeka pisca nadahnute knjige bilo svedeno na čisto m e h a n i č k o pisanje tako, da čovjek ne bi bio ništa drugo, nego p i s a r riječi, što ih bi Bog d o s l o v c e d i k t i r a o. Ovakvo poimanje nadahnuća nazvano bi n a d a h n u ć e o d r i j e č i d o r i j e č i (inspiratio verbalis). Ovakvo je shvaćanje nadahnuća zastupao crkveni pisac Tertulijan, nazivajući ga "notio mantica". Slično shvaćanje imali su neki sredovječni teolozi, kao Fredegisi (opat u Turonu) i Agobardo (biskup u Lionu, živio od 779-840). Po njima bi se slično, kao što je anđeo ravnao jezikom magarice proroka Balaama, da je progovorila na ljudski način, po utjecaju Duha Svetoga oblikovale riječi nadahnutih pisaca. Ovakvom mehaničkom poimanju inspiracije naginjali su i u početku protestantizma neki protestantski teolozi (Luter, Carpzow) idući tako daleko, da su učili, da su i pojedini slogovi, dapače i pojedina slova i interpunkcije, diktirane uplivom nadahnuća.

Ali ovakvo shvaćanje nadahnuća očito je pretjerano, jer

je u protivnosti s činjenicama, što kod pojedinih knjiga nailazimo na razliku u stilu i načinu govora, kakva je svojstvena osobnom značaju pojedinih pisaca. Kad bi Bog po nadahnuću doslovce piscima diktirao pojedine riječi i učinio ih samo svojim mehaničkim pisarima, onda ne bi dolazio do izražaja stil pojedinih pisaca, svojstven njihovoj osobi, nego bi svagdje bio jedan te isti stil. Jednako ne bi pojedinom piscu bilo potrebno ulagati ni vlastitog napora kod sastavljanja knjige. Zato i vatikanski koncil u određivanju razloga kanoniciteta knjiga Sv.Pisma ne isključuje ljudskog sudjelovanja (libros S.Scr. V. et N.T. pro sacris et canonicis habendos esse non ideo,quod s o l a h u m a n a i n d u s t r i a concinnati). Dakako, da nije isključeno, da je Bog objavljujući pojedine važne vjerske istine, kod kojih nadahnuti pisci po svojim prirodnim sposobnostima ne bi našli dosta zgodnih riječi za izražavanje odnosne objavljene nauke, mogao njima objaviti i čitave rečenice ili pojedine izraze, ali zato nije potrebno držati, da je sav tekst nastao pod uplivom isključivog kazivanja u pero (dictatio).

21. Mišljenja katoličkih bogoslovskih škola. Katolička Crkva, upozorujući s jedne strane na manjkava poimanja nadahnuća, a s druge strane otklanjajući pretjerana poimanja o mehaničkom diktiranju, nije u ovoj stvari izrekla konačne odluke, nego upućuje u svom naučavanju na srednji smjer shvaćanja nauke nadahnuća. U tim granicama razlikuju se u glavnom dvije bogoslovske struje.

Jedna od njih, i to t o m i s t i č k a, približava se više poimanju verbalne inspiracije, ali ipak tako, da ne insistira na mehaničkom diktiranju. Ovoj se struji priklanjaju od istaknutih teologa: Melhior Canus, D.Bannez, sv.Toma Akvinac, Billuart, Salmeron i G. de Valentia.

Druga struja više ističe mogućnost izražaja n a r a v n i h o s e b i n a piščevih, ali tako, da su po djelovanju nadahnuća uzdignute i stavljene u službu Bogu. Ovoj struji naginju sljedbenici luvenske škole na čelu s teologom Leonardom Lessius-om D.I. (+1587), među ostalima: kard.Robert Bellarmin, Suarez (+1617), Cornelius a Lapide (+1637), Menochius (+1655), Tirinus (+1636), Marchini (+1774), Bainwel i drugi. Ovaj smjer

opravdava svoje stajalište ističući naročito psihološke razloge, koji dolaze do izražaja kod pisaca pojedinih knjiga Sv.Pisma, kad prema indiv[illegible]lnim osebinama svog stila zaodjevaju i izriču nadahnuti sadržaj.

22. Usklađenje mišljenja. Obje struje nastoji dovesti u sklad teolog L.Billot obrazlažući stvar kako slijedi. Bog, kao prvotni začetnik knjiga Sv.Pisma, najprije u svom božanskom umu zamišlja sve one ideje, o kojima treba pisati, i ukoliko one treba da budu pismeno izražene, te odlučuje svojom božanskom voljom, da ih saopći čovjeku, koji će ih napisati. Bog bi, istina, mogao to djelo pisanja izvesti izravno stvaranjem pomoću svoje svemogućnosti; ali on to ne čini izravno, nego pomoću živog razumnog oruđa, i to čovjeka, kojega odabire u tu svrhu, tako, da sve njegove naravne moći, usavršene i uzdignute utjecajem nadahnuća, posluže izvršenju Božjeg cilja. Na ovaj način sav učinak proizlazi čitav i nerazdjeljivo kako od Boga koji nadahnućem djeluje na čovjeka, tako i od čovjeka, ukoliko je pod utjecajem nadahnuća, od Boga potaknut i uzdignut stavljen svojim silama Bogu na raspolaganje.

R a z l o g pak, zašto se Bog kod pisanja svetih knjiga služio oruđem čovječje naravi s njezinim nesavršenostima, jest u neizmjernoj ljubavi prema slabosti ljudske naravi. Kao što se Bog u djelu Utjelovljenja Sina Božjega poslužio ograničenošću i nesavršenostima čovječje naravi, prisajedinivši je božanskoj naravi, da izvede djelo otkupljenja, tako slično biva kod pisanja Riječi Božje u knjigama Sv.Pisma. Bog je na neki način izišao ususret ljudima, prilagodivši se čovječjem načinu govorenja ili pisanja, da im saopći objavljene istine za spasenje. Zato sv.Ivan Hrizostom zove to prilagođivanje Božje čovječjem načinu govorenja συγκατάβασις = silaženje ususret. S druge strane Bog se jod toga pobrinuo posebnom brižljivošću (ἀκρίβεια), da, uza svu nesavršenost ljudskog izražavanja, ideje sadržane u knjigama Sv.Pisma budu izražene istinito, ispravno i bez ikakve zablude.

III. OPSEG NADAHNUĆA SV. PISMA
(De extensione inspirationis S.Scripturae)

23. Utvrdivši pojam nadahnuća Sv.Pisma s obzirom na narav njegova djelovanja u subjektu, koji pod uplivom nadahnuća djeluje (subjekt inspiracije), treba da dalje upoznamo p r e d m et (objekt) nadahnuća, t.j. sve ono u knjigama Sv.Pisma, što je pod uplivom nadahnuća napisano. Za ravnanje u određivanju toga predmeta služe nam riječi iz odluke tridentinskog koncila, preuzete također od vatikanskog koncila, gdje se kaže: "Sve knjige Staroga i Novoga Zavjeta potpuno sa svim njihovim dijelovima valja primiti kao svete i kanonske zato, što po nadahnuću Duha Svetoga imadu Boga za začetnika, i kao takve su predate samoj Crkvi".

P r v o, što je ovim dekretom istaknuto, jest točno i ekskluzivno određivanje o p s e g a k n j i g a, na koje se proteže nadahnuće: to su s v e k n j i g e, točno izbrojene u samom popisu; zatim i s v i n j i h o v i d i j e l o v i, što se odnose na potpunu cjelovitost teksta pojedinih knjiga Sv.Pisma.

D r u g o, što je izrijekom u dekretu o toj stvari naglašeno, da se nadahnuće proteže na s v e o n e s v e t e k n j i g e, k o j e s u k a o t a k o v e C r k v i p r e d a t e. To znači, da su te knjige predate na čuvanje Crkvi kao poklad vjere (depositum fidei), po svjedočanstvu apostolske predaje, koja predstavlja definitivni stadij završetka Novozavjetne Božje objave. Poslije smrti naime apostola prestaje vrijeme p r i m a n j a n o v i h o b j a v l j e n i h istina, a počinje vrijeme v j e r n o g č u v a n j a primljenog poklada objave po organima crkvene tradicije.

Izvan svake je dakle sumnje, da se nadahnuće proteže na sve one knjige, koje su izbrojene u katalogu starozavjetnog i novozavjetnog kanona, ne čineći u tom nikakve razlike između prvokanonskih i drugokanonskih knjiga. Iz riječi pak "potpuno u svim svojim dijelovima" razabire se, da se nadahnuće ne proteže samo na neke znatnije dijelove u pojedinim knjigama Sv. Pisma, nego na čitav njihov tekst bez ikakva ograničenja.

24. Neka kriva mišljenja o predmetu (objektu) nadahnuća. Prvi, koji su počeli p o r i c a t i nauku, da se nadahnuće proteže n a s v e, što je sadržano u knjigama Sv.Pisma, bili su krivovjerci anomeji (anomoei).

U početku novog vijeka čini se, da je tridentinski koncil zbog zabluda, koje su se u tadašnje vrijeme počele javljati, smatrao potrebnim naglasiti, "neka se nitko ne usuđuje, upirući se na svoju vlastitu razboritost, po svom smislu tumačiti Sv.Pismo u s t v a r i m a v j e r e i ć u d o r e đ a, što spadaju na naziđivanje kršćanske nauke". Budući pak, da je i vatikanski koncil izdao odluku o n e p r e v a r l j i v o s t i (de infallibilitate) pape kao vrhovnog učitelja Crkve, kad govori ex cathedra u stvarima vjere i ćudoređa, počeli su neki teolozi izvoditi analogiju, da se i isnpiracija Sv. Pisma odnosi samo na one dijelove knjiga Sv.Pisma, gdje se govori o stvarima vjere i ćudoređa.

Preteča ovoga heterodoksnog mišljenja bio je H.Holden (+1662), učitelj na pariškom sveučilištu Sorboni, koji je ustvrdio, da se inspiracija Sv.Pisma proteže s a m o n a s t v a r i č i s t o d o k t r i n a l n e i one, koje su s njima u nužnoj vezi.

Izrazitije formulirao je ovu zabludu F.Lenormant (+1883) tvrdeći, da se inspiracija Sv.Pisma odnosi samo na stvari v j e r e i ć u d o r e đ a, t.j. na svrhunaravnu nauku, sadržanu u Sv.Pismu, a u ostalim stvarima da imade čisto ljudski značaj. Uz ovo je mišljenje uz neku modifikaciju pristajao i teolog A.Rohling (+1931).

Kardinal J.Newman (+189o) zastupao je mišljenje, da se inspiracija ne proteže na ona mjesta Sv.Pisma, gdje je govor o s t v a r i m a m i m o g r e d s p o m e n u t i m (res obiter dictae), koje ne spadaju na bit Sv.Pisma. Među takve mimogred rečene stvari spadaju na pr. riječi: "Nabukodonosor, koji je vladao u Ninivama" (Judit 1,5), "Tobijin pas mašući repom" (Tob.11,9), "kabanica sv.Pavla ostavljena u Troadi" (II.Tim. 4,13).

Slično je S. di Bartolo izuzeo ispod upliva nadahnuća "profane stvari". Nadalje J.Semeria i S.Savi zanijekali su

protezanje nadahnuća na stvari, koje je Bog ostavio nadahnutim piscima na pisanje, a da nimalo ne spadaju na svrhu Sv.Pisma.

25. Sud katoličke Crkve. Sva ova kriva mišljenja protive se naučanju katoličke Crkve, koja drži, da je c i j e l o Sv. P i s m o s a s v i m s v o j i m d i j e l o v i m a n a d a h n u t o.

Ponajprije treba naglasiti, da p r e d m e t (objekt) i n s p i r a c i j e nije istovjetan s predmetom (objektom) n e p r e v a r l j i v o s t i (infallibilitas) crkvenog učiteljstva. Predmet neprevarljivosti crkvenog učiteljstva sačinjavaju istine vjere i ćudoređa, dok predmet nadahnuća jest sav tekst knjiga Sv.Pisma.

Istina je doduše, da je g l a v n a s v r h a Sv. Pisma poučiti ljude u istinama,koje se odnose na njihovo spasenje, pa nema sumnje, da se inspiracija odnosi u prvom redu (primarie et per se) na stvari vjerskog i ćudorednog naučanja. Ali budući da za osvjetljenje tog naučanja mnogo doprinose prikazi povijesnih događaja i primjera iz života kreposnih i svetih ljudi, koji ne mogu biti bez spominjanja različitih svjetovnih okolnosti, u vezi s kronologijom, topografijom, arheologijom, to jest tekst i s obzirom na ove stvari nadahnut, i to po drugotnoj nakani Božjoj, po svojstvu p r i p a d n o s t i (per accidens) k prvotnom predmetu, ukoliko su naime te stvari u vezi s izlaganjem istina vjerskog i ćudorednog naučanja.

O tom pitanju nestalo je svake dvojbe autentičnim tumačenjem odluka tridentinskog i vatikanskog koncila, što ga je dao papa Leon XIII. u znamenitoj okružnici "Providentissimus Deus" (18.XI.1893), gdje kaže: "Bilo bi sasvim krivo ili ograničavati nadahnuće samo na neke dijelove Sv.Pisma, ili dopuštati, da je i sam sveti pisac pogriješio. Niti se može podnijeti mišljenje onih, koji ne sumnjaju, da je moguće, da se božansko nadahnuće proteže samo na stvari vjere i ćudoređa... Pogrešno je mišljenje onih, koji drže, da ne treba toliko istraživati, š t o je Bog rekao, a da se većma ne uvažava z a š t o je to rekao". Napokon se poziva na jednodušno priznanje svetih Otaca i crkvenih učitelja, da su knjige Sv. Pisma, kako

u cjelini, tako i u dijelovima pod uplivom božanskog nadahnuća. Ovakvo poimanje dopunjuje se objašnjenjem papinske biblijske komisije (13.VI.1915), da utjecaj božanskog nadahnuća čini, da "sve, štogod h a g i o g r a f t v r d i, i z j a v l j u j e i u č i, i m a s e d r ž a t i k a o d a t o t v r d i, i z j a v l j u j e i u č i D u h S v e t i".

26. Iz gornjih dakle odluka slijedi, da nije slobodno ograničavati nadahnuće samo na religiozni elemenat, nego se njegov bitni učinak (t.j. neprevarljiva istinitost) proteže na s v e, što h a g i o g r a f t v r d i, i to u onom smislu, k a k o on to t v r d i.

I doista ni u djelima svetih Otaca, ni kod skolastičkih teologa srednjega vijeka ne nalazimo traga razlikovanju u ograničavanju nadahnuća na stvari vjere i ćudoređa, i čisto svjetovne stvari, ili između dijelova bitnih i sporednih, nego uvijek tvrde, da je sve, što je u Sv.Pismu sadržano, od najveće do najneznatnije stvari, Božji govor i riječ Duha Svetoga (Sv.Irenej, Hilarije, Origen, Grgur Nazijanski, Bazilije i Ivan Hrizostom; a u srednjem vijeku: Melhior Canus i Bellarmin).

Napokon o tom svjedoči i sam Isus Krist i apostoli, kad jednako na temelju svake riječi iz Sv.Pisma, bilo da se radi o velikim, bilo o najneznatnijim stvarima, s jednakim isticanjem božanskog ugleda izjavljuju "p i s a n o j e" (ispor. Mat. 5,17 s; Luk. 16,17; Iv.5,39; 1o,34 s; 13,18; 19,36; Gal. 3,13, I.Kor. 9,8-1o; Rim. 1o,6-8.18; 15,4).

Teološki razlog za nadahnuće svih knjiga Sv.Pisma i svију njihovih dijelova jest i u tom, što bi u protivnom slučaju nastale nebrojene dvojbe, koje su knjige i koji dijelovi nadahnuti, pa bi na temelju razlikovanja "sporednih stvari" i čitavi oveći dijelovi (npr. Rim.16), dapače i čitave knjige (n.pr. Rutina i Sudačka) mogle biti smatrane, da govore o sporednim stvarima, koje nemaju veze s vjerskom i moralnom naukom.

IV. UČINCI NADAHNUĆA
(De effectibus inspirationis)

27. Na temelju činjenice, što je čitavo Sv.Pismo od Boga nadahnuto te ima Boga za začetnika, nužno slijedi, da je ono, kako u sveukupnoj cjelini, tako i u pojedinim svojim dijelovima Riječ Božja, pa stoga u njemu ne može biti nikakve zablude. Riječ naime Božja ne može ni sama biti u zabludi, niti može ikoga zavoditi u zabludu. Ono prvo pripada joj radi neizmjerne savršenosti sveznanja; ovo drugo radi moralnog svojstva neizmjerne istinitosti i poštenja. Ovo svojstvo Sv.Pisma zove se n e p o g r e š i v o s t ili i n e r r a n t i a.

1/ Činjenica nepogrešivosti (de facto inerrantiae). Potvrdu za istinu nepogrešivosti (inerrantiae) Sv.Pisma nalazimo kako u o p ć e m i r e d o v i t o m n a u č a v a n j u crkvenog učiteljstva, tako i u izjavama i z v a n r e d n o g u č i t e l j s t v a. Što više, u samom Sv.Pismu nalazimo uporište za ovu istinu u izjavama Isusa Krista i apostola, koji riječima Sv.Pisma bez ikakva ograničenja pripisuju apsolutnu i neprevarljivu istinitost govoreći: "pisano je ili "da se ispuni Pismo" (Iv. 10,35; Luk. 24,44; Dj.ap.1,16). Ovu istinu obilno potvrđuje naučavanje s v e t i h O t a c a, koji u tumačenju ni najtežih mjesta Sv.Pisma ne sumnjaju u njegovu istinitost, kao sv.Justin, sv.Irenej, sv.Ivan Hrizostom, sv. Jeronim, sv.Augustin, sv. Grgur Vel.

Jednako su jednodušni u toj stvari skolastički učitelji srednjeg vijeka. Sv.Toma Akvinac kaže: "Krivovjerno je reći, da je išto lažno sadržano ne samo u Evanđeljima, nego i u ikojem kanonskom Pismu". S time su suglasni: Sv.Bonaventura, Melhior Canus, sv.Robert Bellarmin i Suarez, tvrdeći, da "u Sv. Pismu ne može biti nikakve pogreške (zablude)".

28. Sa strane najviših organa crkvenog učiteljstva nalazimo ovu nauku potvrđenu izjavama papa:

Papa Ivan XXII. (1316-1334) u sporu o siromaštvu izjavljuje, da je tvrdnja, koja je u protuslovlju sa Sv.Pismom, krivovjerna.

Papa Klement VI. tražeći od armenskog "Katolikosa" izja-

vu pravovjerja (1351) pita: "Vjeruješ li, da sve knjige Novoga i Staroga Zavjeta u svemu sadržavaju nesumnjivu istinu?"

Papa Leon XIII. u enciklici "Providentissimus Deus" (od 18.XI.1893.) kaže: "Toliko je daleko od istine, da bi pod Božjim nadahnućem mogla postojati ikakva zabluda, da ono samo po sebi ne samo isključuje svaku zabludu, nego je tako nužno isključuje i odbija, kao što je nužno, da Bog, najviša Istina, nije začetnik uopće nikakve zablude... Odatle slijedi, da oni, koji drže da se u auntentičnim mjestima Svetih knjiga može sadržavati išta lažno, zacijelo izvraćaju ili katoličko poimanje božanskog nadahnuća, ili čine samoga Boga začetnikom zablude. Zato su svi Oci i Učitelji bili najdublje uvjereni, da su Božja Pisma, kako su izašla ispod ruku nadahnutih pisaca, bez trunka ikakve zablude... te budući da je sam Bog govorio po svetim piscima, nisu oni mogli u njih baš ništa staviti, što ne bi bilo u skladu s istinom" (EB 109-112).

Papa Pijo X. osudio je u svom dekretu "Lamentabili" (3. VII.1907.) modernističku zabludu, koja poriče opseg nadahnuća Sv.Pisma na sve i pojedine dijelove Sv.Pisma, da budu bez zablude (EB 195).

Papa Benedikt XV. u svojoj enciklici "Spiritus Paraclitus" (od 15.IX.1920.) pozivajući se na postojanu predaju istočne i zapadne Crkve kaže: "Pismo dakle ne može lagati, i grešno je reći, da Pismo laže; što više, bilo bi grešno dopustiti u njegovim riječima, i samo ime zabluda" (EB 463).

S pravom dakle izjavljuje Papinska biblijska komisija (18.VI.1915), da je nauka o stvarnosti nadahnuća i n e z a b l u d i v o s t i Sv. P i s m a v j e r s k a d o g m a k a t o l i č k e C r k v e (doctrina de fide catholica credenda).

29. 2/ Primjena značenja nepogrešivosti (de applicatione sensus inerrantiae). U smislu katoličkog poimanja nepogrešivosti (inerrantiae) Sv.Pisma utvrđeno je, da svemu Sv.Pismu, kao što u cijelosti, tako i pojedinim dijelovima, pripada svojstvo nepogrešivosti u apsolutnom i općem smislu. Dakako da ovo u potpunom smislu vrijedi za p r v o t n i n e i s k v a r e n i t e k s t Sv.Pisma, kakav je izašao ispod ruku nadahnu-

tih pisaca (autografa), dok za prijepise, a pogotovo za prijevode to vrijedi u tolikoj mjeri, koliko vjerno izražavaju smisao izvornog teksta.

3o. <u>Svojstvo nepogrešivosti</u> (inarrantiae) kao takve pripada po hagiografu u Sv.Pismu i z r e č e n i m s u d o v i m a. Kod tih sudova možemo razlikovati:

a/ Takove, koji su iz u n u t r a š n j e g razloga apsolutno istiniti, jer su izrečeni: ili od s a m o g a B o g a (n.pr. Gen. 3,14 sl.), od K r i s t a G o s p o d a (n. pr. Mt. 5,2-7,27), ili od a n đ e l a (Luk.1,13-17), od Bl. Dj. M a r i j e (Luk. 1,46-55), od p r o r o k a ili a p o s t o l a ili drugih ljudi, p u n i h D u h a S v e t o g a. kao n.pr. u hvalospjevu svećenika Z a h a r i j e (Luk. 1,67-79) ili u govoru sv. P e t r a a p o s t o l a (Dj.ap. 2,16-36), sv.S t j e p a n a mučenika i t.d.

b/ Sudove s a m o g a n a d a h n u t o g p i s c a, gdje nešto t v r d i ili n i j e č e. Budući da su i takvi sudovi doneseni po djelovanju božanskog nadahnuća, i pripadaju po zakonu cjelovitosti u dio Sv.Pisma, to i takovi sudovi imadu svojstvo nepogrešivosti. Predmet sudova nadahnutog pisca mogu biti i njegova vlastita m n i j e n j a, pa i ona lažna, uz koja je nekada pristajao, a sada ih zabacuje. (Prop. 3,19-21; Ps. 72, 13-16), dapače i dvojbe (I.Kor. 1,16; II.Kor. 12,2 s.), koje doduše nisu dvojbe sa strane Božjeg sveznanja, nego su takove samo sa strane nesavršenog čovječjeg znanja. Napokon sudovi mogu se odnositi na vlastita čuvstva nadahnutog pisca, utoliko da istinito izvješćuju o postojanju odnosnih čuvstava u njemu, ali ne izriču u svakom slučaju i moralni sud o njima, nego ih samo zabilježuju kao povijesne činjenice (Ps. 34,14; Gal. 5,12).

c/ Nadahnuti pisac može izricati sud o t u đ i m m i š l j e n j i m a, bilo i s p r a v n i m ili k r i v i m. U takvim slučajevima neprevarljiv je sud nadahnutog pisca u k o n s t a t a c i j i s a m i h n a v o d a, kao što i u izricanju o d o b r a v a n j a ili o s u đ i v a n j a tuđeg mišljenja. Sami navodi tuđeg mišljenja po sebi, bez kontekstualne veze sa sudom nadahnutog pisca, t.j. istrgnuti iz konteksta, ne mogu biti nadahnuti. Tako n.pr. stavak: "Re-

če luda u srcu svome: nema Boga! nadahnut je u svom kontekstu, u koliko je o citiranoj tuđoj tvrdnji "nema Boga" izrečen sud nadahnutog pisca, da to može reći samo luda, a nipošto ne može biti nadahnuta tvrdnja "nema Boga", istrgnuta iz konteksta kao samostalna i ni o čem ovisna.

Ovakvi navodi ili citacije, za koje sam nadahnuti pisac kaže, da su tuđa mišljenja, zovu se i z r i č i t i n a - v o d i (citationes explicitae).

U koliko se nadahnuti pisac poziva na upotrebu izvora, iz kojih je crpao svoje podatke, nema sumnje o istinitosti tvrdnje, da je odnosne podatke našao u navedenim izvorima. Ako pisac izriče sud o istinitosti ili neistinitosti tih podataka, ne može pogriješiti. Ako ih pak navodi kao nešto, o čemu se među ljudima govori, onda je istinita samo ta konstatacija, da se o stvari među ljudima govori, a ne jamči se za istinitost tih glasina. (n.pr. glas, za koji je Juda Makabejac čuo o Rimljanima; I.Mak. 8,1-16).

d/ Pitanje uključenih navoda (citationes implicitae). Pored takvih navoda tuđih mišljenja u Sv.Pismu, što ih nadahnuti pisac izrijekom navodi kao tuđa mišljenja, neki tumačitelji dopuštaju mogućnost, da nadahnuti pisci navode tuđa mišljenja i vrela tako, da to izrijekom ne spominju, te se ne vidi jasno, da ii preuzimaju na sebe odgovornost za istinitost takvih navoda. Ali pretežna većina katoličkih tumačitelja drži, da u Sv.Pismu stvarno nema mjesta za ovakve uključene navode, nego se uvijek, kad nadahnuti pisac ne spominje izrijekom tuđe navode, ima smatrati, da o crpljenim podacima već time izražava svoj odobravajući sud, kad ih upotrebljava bez ikakve ograde.

O tom pitanju dala je Papinska biblijska komisija svojim odgovorom od 13.II.1905. načelno mišljenje, da se ovakve citacije n e m o g u d o p u s t i t i, izuzevši slučaj, gdje se to može dokazati nepobitnim dokazima: a/ da hagiograf doista navodi tuđe riječi ili vrela; b/ da ih niti ne dokazuje niti ne usvaja; ali i u takvim slučajevima treba da to bude u saglasnosti s mišljenjem i sudom Crkve.

31. O književnim vrstama (genus litterarium). Neprevarljivost suda nadahnutog pisca odnosi se na onaj s m i s a o, koji je on h t i o izreći, i dosljedno, koji je Bog po piscu htio izreći. Na važnost ovoga momenta osobito upozorava papa Pijo XII. u svojoj enciklici "Divino afflante Spiritu" od 3o. IX.1943.), gdje naglašuje, da se za ispravno shvaćanje smisla pojedinih mjesta Sv.Pisma ima uzeti kao temelj d o s l o v n i (literarni) smisao. Dakako da kod toga valja voditi računa o r a z n o l i k o s t i s t i l a i raznim k n j i ž e v n i m v r s t a m a g o v o r a (genus litterarium), gdje se mogu upotrebljavati i slikovite fraze s prenesenim značenjem, ili o upotrebi antropomorfizama, kad se govori na čovječji način o Božjem djelovanju. Po samoj prirodi stvari različit je stil u historijskom pripovijedanju od onoga, koji se upotrebljava u poučnim, pjesničkim i proročkim knjigama, ili kad se pisac služi alegorijama, parabolama, simbolima i drugim načinima izražavanja, svojstvenima osobito u pjesničkim knjigama.

U današnjim priručnicima introdukcije u Sv.Pismo običava se posvetiti opširnije poglavlje o razlikovanju k n j i ž e v n e v r s t e g o v o r a (genus litterarium) u pojedinim vrstama knjiga Sv.Pisma. Pod pojmom "književne vrste govora" treba razumijevati književni oblik i način pisanja, kakav je bio uobičajen kod ljudi izvjesne dobi, kraja, naroda, gdje su pojedine knjige Sv.Pisma nastajale. U današnjoj biblicističkoj znanosti vodi se o tom pitanju znatno više računa, te se uzevši u obzir ovo stanovište mogu mnogo lakše rješavati brojne poteškoće u tekstu knjiga Sv.Pisma, negoli je to bilo prije moguće.

"BIBLIJSKO PITANJE"

32. Iz činjenice, da je svekoliko Sv.Pismo napisano pod utjecajem nadahnuća, te da je čitavo i u svim svojim dijelovima djelo Božje, i kao takvo u svakom pogledu bez ikakve zablude i pogreške, nameće se pitanje, da li je moguće, da se u Sv.Pismu nalaze kakve zablude, koje bi bile u protivnosti sa sigurno utvrđenim rezultatima svjetovnih znanosti, napose fi-

zike, filozofije i povijesti. U Sv.Pismu naime nailazimo na slučajeve, da ono mimogred govori i o nekim pojavama u prirodi, o filozofijskim zasadama i o raznim povijesnim događajima. Budući da je u posljednjim stoljećima na području prirodnih i drugih svjetovnih znanosti došlo do znatnih otkrića, koja otvaraju sasvim nove poglede na svjetovne nazore, bitno različite od onih, koji su vladali u srednjem ili u starom vijeku, nastaje pitanje, ne dolazi li Sv.Pismo, koje je pisano za vrijeme mentaliteta prastarih primitivnih nazora o sastavu svijeta, svojim izjavama u sukob sa znanošću i znanstveno utvrđenom istinom. Skup poteškoća, koje obuhvata ovo pitanje, sačinjava tako zvano "biblijsko pitanje" (Quaestio biblica).

33. Smjernice za rješavanje poteškoća. Da se uzmogne točno odrediti odnos između Sv.Pisma i znanosti, treba se držati smjernica, što ih daju riječi Vatikanskoga koncila: "Iako vjera nadmašuje razum, ipak ne može biti između vjere i razuma u pravom smislu nesklada, jer isti Bog objavljuje tajne i ulijeva vjeru, da je u ljudsku dušu svijetlo razuma, pa Bog ne može sam sebe zanijekati, niti može ikad istina istini protusloviti. Prividno se pak protuslovlje pojavljuje ili odatle, što vjerska nauka nije bila točno shvaćena i izložena prema duhu Crkve, ili je skup nesigurnih mišljenja uzet kao sigurna razumna spoznaja". Slično izjavljuje Papa Leon XIII. "Učenjaci treba da vjerno drže, da je isti Bog, koji je početnik i upravljač svih stvari, također začetnik Sv.Pisma. Zato se ne može niti iz prirode stvari, niti iz povijesnih spomenika išto naći, što bi bilo u protuslovlju sa Sv.Pismom... pa jer se istina istini ne može protiviti, sigurno je, da se uvukla pogreška ili u t u m a č e n j e svetih riječi, ili kod raspravljanja na drugoj strani. O veoma mnogim se vrstama nauka dugo i mnogo raspravljalo protiv Sv.Pisma, o čemu se sada govori kao o ispraznom i posve zastarjelom. Slično se nerijetko o nekim mjestima Sv.Pisma predlagala tumačenja, o kojima se kasnije došlo do točnijeg uvida pomnijim istraživanjem; jer tumačenja se nesigurnih mišljenja dnevice ruše, a istina ostaje i prevladava do vijeka"(EB 116).

Budući dakle, da ne može biti protuslovlja između Sv. Pi-

sma i svjetovnih znanosti, treba kod dovođenja u sklad jednoga i drugoga držati se ovih načela:

1) Kadgod je očevidno, da odnosno mjesto Sv. Pisma može i mora imati samo jedan jedini smisao, tada je protivni zaključak svjetovne znanosti nužno neistinit.

2) Kadgod se radi o zaključcima svjetovne znanosti, razumom ili iskustvom uglavljenima kao posve sigurnima, pogubno je i veoma se valja čuvati, da im tko ne suprotstavlja oprečna mnijenja kao da su sadržana u božanskim knjigama. Zato se može dogoditi, da se mišljenje tumačitelja daljim istraživanjem pronađe kao pogrešno, što nije bilo sadržano u Sv.Pismu, nego se tako mislilo zbog ljudskog neznanja.

Gdjekada može biti uzrok krivom tumačenju Sv.Pisma i pogreška u tekstu, nastala prigodom prepisivanja, ili da tumačitelj ne shvati točno smisao koje riječi.

SVETO PISMO I PRIRODNE ZNANOSTI

34. Da uzmognemo shvatiti odnos Sv.Pisma prema prirodnim znanostima, treba da razlikujemo p r v u i g l a v n u svrhu nadahnutog pisca, a ta jest: da pouči ljude u stvarima vjere i spasenja, od d r u g o t n e i s p o r e d n e s v r h e, kada govori o prirodnim pojavama, u koliko su u vezi s prvotnom svrhom. Kod saopćivanja stvari, koje se odnose na vjeru i spasenje, nadahnuti su pisci jasno iznosili ne samo vanjski oblik, nego i bitni sadržaj same nauke. Naprotiv kad govore o prirodnim pojavama, očito je, da nadahnutim piscima nije bila glavna nakana, da ljude poučavaju o unutrašnjoj biti prirodnih pojava, nego da ih predočuju onako, kako su na dohvatu osjetnog opažanja, i kako se u pučkom govoru običavaju izražavati dojmovi tog opažanja. Ta i u današnje vrijeme mi običavamo u pučkom govoru izražavati se, da sunce izlazi i zapada, premda je znanstveno ustvrđeno, da se stvarno zemlja okreće i tako mijenja svoj položaj prema suncu, da se čini, kao da sunce izlazi i zapada, a ipak nikomu ne pada na pamet, da ovakvo pučko izražavanje naziva lažnim. Tako su se i nadahnuti pisci izražavali o prirodnim pojavama na način, koji je bio shvatljiv njihovim savremenicima, okolini i tadašnjem naziranju o svije-

tu, a da nisu imali nakane upućivati svoje čitaoce u poznavanje unutrašnje biti tih pojava sa strogo znanstvenoga gledišta, nego su i zabilježili onako, kako su se doimale njihove osjetne spoznaje.

Da je ovakvo stajalište ispravno, razabiremo iz riječi sv. Tome Akvinca, koji kaže, da je opće mišljenje, da Sv.Pismo ne opisuje u stvarima prirodnih znanosti unutrašnju narav stvari, nego govori o njima prema izvanjem izgledu. Još točnije to objašnjava papa Leon XIII.riječima: "Sveti pisci, odnosno Duh Božji, koji je po njima govorio, nisu imali nakane, da poučavaju ljude o unutrašnjem sastavu vidljivih stvari, što ne bi bilo na korist spasenja, pa zato o takvim stvarima govore onako, kako se u ono vrijeme o njima govorilo u običnom životu, i kao što se i danas o mnogim stvarima govori u svagdanjem životu, pa i među najučenijim ljudima. Budući pak da se u pučkom govoru govori onako, kako se osjetno zapaža, slično se sveti pisac izražavao onako, kako je svojim sjetilima zamjećivao, odnosno, što je Bog govoreći ljudima na ljudski način za njihovo razumijevanje naznačio" (EB 106).

Upotrijebljena literatura

Höpfl-Gut, Introductionis in Sacros utriusque Testamenti Compendium, vol.I. Romae 1940. -- Cornely-Merk, Introductionis in S.Scripturae libros Compendium, Paris 1934. -- A.Bea, De Scripturae Sacrae inspiratione[2], Romae 1935. -- Robert-Tricon, Initiation biblique, Paris-Rome 1939. -- Enchiridion Biblicum, Romae 1927. -- Institutiones Biblicae, vol. I., Romae 1933.

....

O KANONSKIM KNJIGAMA STAROGA ZAVJETA

35. Nakon objašnjenja pojma nadahnuća ili inspiracije knjiga Sv.Pisma red je da se utvrdi, koje su to knjige, što su napisane pod uplivom božanskog nadahnuća, te im stoga pripada ugled B o ž j e r i j e č i, za razliku od drugih knjiga, koje su samo ljudsko djelo i pripada im ljudski ugled.

U toj ćemo raspravi najprije uglaviti, kojim se i m e n i m a naziva skup onih knjiga, koje su napisane pod utjecajem božanskog nadahnuća, a zatim ćemo utvrditi p o p i s

ili broj svih onih knjiga koje su prije Krista napisane i predane katoličkoj Crkvi kao od Boga nadahnute.

I. O IMENIMA ZBIRKE NADAHNUTIH KNJIGA

36. Već od davnine pridijevaju se zbirci od Boga nadahnutih knjiga osobiti nazivi, kojima se one razlikuju od običnih svjetovnih knjiga, napisanih ljudskim ugledom.

1) Ponajprije čitava zbirka nadahnutih knjiga, ili svaka pojedina običava se nazivati: ἡ γραφή ili αἱ γραφαί , latinski S c r i p t u r a = Pismo, i to κατ' ἐξοχήν (t.j. u osobitom smislu riječi: "Pismo") različito od običnih ljudskih spisa (Iv. 10,35; Mat. 21,42; Luk. 24,27; Iv. 5,39; Dj. ap. 17,2; Rim. 15,4; I.Kor. 15,3 sl.).

Dalje susrećemo isti naziv s dodatkom pridjeva "svet", kao γραφαὶ ἅγιαι , Scripturae sanctae = Sveta Pisma; τὰ ἱερὰ γράμματα = Sacrae litterae (Rim. 1,2; II.Tim. 3,15.). Zovu se također naprosto τὰ βιβλία , hebr. הספרים , lat. Libri = knjige (Dan. 9,2); zatim ἡ ἱερὰ βίβλος , lat. Sanctus liber = Sveta Knjiga (II.Mak.8,23) ili τὰ βιβλία τὰ ἅγια Sancti libri = Svete knjige (I.Mak. 12,9). Nadalje zovu se: ἡ θεία γραφή = divina Scriptura = Božje Pismo, zatim αἱ θεόπνευστοι γραφαί divinitus inspiratae Scripturae = Bogom nadahnuta Pisma, τὰ θεῖα βιβλία divini libri = Božje knjige. Slično zove te knjige Josip Flavije αἱ ἱεραὶ βίβλοι ili τὰ ἱερὰ γράμματα , a Filon Aleksandrijski αἱ ἱεραὶ γραφαί , kako ih zovu i židovski rabini hebrejskim jezikom כתבי הקדש = Sveta pisma.

Grčki naziv τὰ βιβλία doskora je preuzet i u latinsku terminologiju najprije kao pluralna imenica Biblia, - orum, a potom Biblia,-ae, koji je naziv postao napokon internacionalan.: la Bible, Biblia, die Bibel, The Bible, hrvatski Biblija.

2) Pored gornjih naziva susrećemo kod pisaca prvih kršćanskih vijekova za Sv.Pismo također naziv "i n s t r u m e n t u m" (kod Tertulijana) = isprava, kojom se posvjedočava istinitost neke stvari; zatim kod sv.Augustina " a u c t o r i t a s" = ugled, a kod opata Kasiodora "s a c r a e

p a n d e c t a e" + svete pandekte, t.j. svete knjige, u kojima je sadržano sve, što je potrebno za spasenje.

3) Osobito je značajno ime, koje se također upotrebljava kao naziv za Sv.Pismo, ἡ παλαιὰ καὶ καινὴ διαθήκη , latinski "Vetus et Novum Testamentum", hrvatski: Stari i Novi Zavjet. Ovaj naziv potječe od grčkog prijevoda starozavjetnog hebrejskog izraza בְּרִית = ugovor ili zavjet s Bogom. Latinski izraz "testamentum" ne ograničuje se ovdje samo na svoje uže značenje isprave o raspolaganju nečije imovine poslije njegove smrti, nego se uzima u širem značenju, kako je sam Bog u knjigama Sv.Pisma ostavio ljudima dragocjenu baštinu na korist njihova spasenja.

Knjige Sv.Pisma mogu se također i u tom smislu shvatiti kao testamentum, ukoliko nam je u njima nakon Kristove smrti na križu ostavljena baština pisane Riječi Božje, koja nas uči putu vječnoga spasenja.

Hrvatska riječ "Zavjet", kad je upotrebljavamo u vezi sa Sv.Pismom, više odgovara grčkom izrazu "διαθήκη " ili hebrejskom izrazu בְּרִית= ugovor (s Bogom), negoli latinskom izrazu "testamentum", te se razlikuje od pojma zavjeta u užem značenju riječi, kad znači čvrstu obvezu, zadanu Bogu, o izvršenju nekog dobrog djela povrh onih, na koja smo redovito obvezani Božjim ili crkvenim zapovijedima.

4) Napokon veoma često susrećemo za oznaku zbirke knjiga Sv.Pisma riječ "k a n o n" ili "k a n o n s k e k n j i g e", nastaloj prema grčkoj riječi "κανών ", koja je opet uzeta od riječi κάννα ili hebrejski קָנֶה što znači prvotno šipku od trske, dugačku oko 6 2/3 lakata (oko 3,5 metra), koja je služila kao stalna mjera, a u prenesenom značenju služi za oznaku stalnog pravila, bilo u moralnom, vjersko-dogmatskom ili juridičkom smislu. U vezi sa Sv.Pismom znači skup nadahnutih knjiga, koje sadržaju zasade ili pravila vjere i ćudoređa. U tom smislu nazivaju knjige Sv.Pisma k a n o n o m i s t i n e: sv.Irenej, Origen, sv.Atanasije, Euzebije, sv. Ivan Hrizostom, sv.Izidor Španjolski, sv. Augustin, sv.Jeronim, Rufin, tako i dekreti crkvenih koncila: florentinskog, tridentinskog i vatikanskog, nazivaju k a n o n o m S v.

P i s m a popis s v i h k n j i g a Sv. P i s m a, š t o i h j e C r k v a p r i m i l a k a o s v e t e i o d B o g a n a d a h n u t e.

37. Prema tomu definicija kanona Sv.Pisma glasi: K a - n o n Sv. P i s m a jest z b i r k a o n i h k n j i g a, š t o i h j e C r k v a p r i m i l a i p r i z n a j e i h k a o o d B o g a n a d a h n u t e, t e k o j i m a r a d i t o g a p r i p a d a n e p r e v a r l j i v i u g l e d, j e r s a d r ž a v a j u i o b l i k u j u p r a v i l o o b j a v l j e n e i s t i n e.

Budući da je kanonski značaj Sv.Pisma tijesno vezan s činjenicom svrhunaravnog nadahnuća Sv.Pisma, i budući da zbirka knjiga Sv.Pisma kao poklad objave pripada pod nadležnost neprevarljivog učiteljstva katoličke Crkve, to kanonski značaj Sv.Pisma pripada među one dogmatske činjenice, za koje doznajemo j e d i n o po s v j e d o č a n s t v u u s m e n e p r e d a j e katoličke Crkve.

Kod prosuđivanja dakle, da li koja knjiga pripada među kanonske, nisu mjerodavni ljudski kriteriji, bili oni unutrašnji, kao na pr. sadržana nauka, estetski ili religiozni značaj, učinak na čitaoca, ili izvanji, kao na pr. poštenje pisca, ili njegova proročka ili apostolska služba, nego j e d i n o p r e s u d a n e p r e v a r l j i v o g c r k v e n o g u č i t e l j s t v a.

38. Svjedočanstva o kanonu Sv.Pisma. Najstariji službeni dokumenat Crkvenog učiteljstva o kanonu Sv.Pisma drži se da je dekret pape Gelazija I. (492-496), a za taj se drži, da je uzet iz r i m s k e s i n o d e, održane g. 382. za pape Damasa I. (366-384). Gotovo u isto vrijeme nalazimo svjedočanstvo o kanonu Sv.Pisma u odlukama sjeverno-afričkih pokrajinskih crkvenih sabora: u Hiponu (393), Kartagi (397), zatim pape Inocencija I. (401-417) u pismu tolosanskom biskupu Eksuperiju (405). U istočnoj Crkvi usvaja isti popis kanonskih knjiga Trulanski sabor (Quinisextum) u Carigradu (692). Taj popis izrijekom ponavlja florentinski sabor (1438-1445) u dekretu za Jakobite, te napokon tridentinski sabor (1545-1563)

u IV. sveč.sjednici od 8.IV.1546. (Ispor. Denzinger - Bannwart, Enchiridion Symbororum nn. 32, 84, 92, 96, 162, 349, 7o6, 784). Prema tim službenim dekretima crkvenog učiteljstva u kanon Sv.Pisma pripadaju ove knjige:

1) STAROGA ZAVJETA: 5 knjiga Mojsijevih, i to: Genesis, Exodus, Leviticus, Numeri, Deuteronomium; Josuina, Sudačka, Rutina, 4 Kraljevske, 2 Dnevnika, Ezdrina i Nehemijina, Tobijina, Juditina, Esterina, Jobova, Davidov Psaltir od 15o psalama, Parabole (Poslovice), Propovjednik (Ecclesiastes), Pjesma nad pjesmama, knjiga Mudrosti, Crkvenica (Ecclesiasticus), Isaija, Jeremija s Baruhom, Ezekiel, Daniel, 12 malih proroka i to: Osea, Joel, Amos, Abdija, Jona, Miheja, Nahum, Habakuk, Sofonija, Agej, Zaharija, Malahija, I. i II. Makabejska.

2) NOVOGA ZAVJETA: 4 Evanđelja, i to po: Mateju, Marku, Luki, Ivanu; Djela Apostolska, napisana po Evanđelistu Luki; 14 poslanica sv.Pavla Apostola, i to: Rimljanima, 2 Korinćanima, Galaćanima, Efežanima, Filipljanima, Kološanima, 2 Solunjanima, 2 Timoteju, Titu, Filemonu, Hebrejima; 7 katoličkih poslanica, i to: 2 Petrove, 3 Ivanove, 1 Jakobova, 1 Jude Tadeja; i napokon Apokalipsa ili Otkrivenje sv.Ivana Apostola.

II. POVIJESNI PREGLED RAZVITKA KANONA SV. PISMA

39. Postanak kanona Sv.Pisma Staroga Zavjeta. Zbirka kanonskih knjiga Sv.Pisma nastajala je postepeno, počevši od vremena Mojsijeva, t.j. otprilike pod kraj 15. stoljeća prije Krista, kad su napisane prve knjige Sv.Pisma, pa do svršetka 2.stolj. pr. Krista, kad je završena kanonska zbirka knjiga Staroga Zavjeta s I. i II. knjigom Makabejskom. Spomen na prve tragove zbirke svetih knjiga nalazimo u samom Mojsijevom Petoknjižju, gdje u Deutoromiju (31,9-11) sam Mojsije kaže o sebi: "Mojsije je dakle napisao ovaj zakon i predao ga svećenicima, sinovima Levijevim... I zapovijedio im je, da čitaju riječi toga zakona svake sedme godine svemu narodu kroz

sedam dana blagdana Sjenica, da ga slušajući i muževi i žene i djeca i stranci nauče, pa da se boje Gospoda Boga te vrše i ispunjavaju sve riječi ovoga zakona". Dalje je Mojsije zapovijedio Levitima, koji su prenosili zavjetni kovčeg, poslije kako je napisao i dovršio knjigu zakona: "Uzmite ovu knjgg i stavite je pokraj Zavjetnoga kovčega Gospoda Boga vašega, da bude tamo za svjedočanstvo protiv tebe" (Deut. 31,24-26). Tim je dvostrukim nalogom Mojsije opomenuo Božje službenike i narod, da tu k n j i g u Z a k o n a moraju razlikovati od drugih knjiga, te je poštovati i smatrati kao pravilo o svemu življenju.

Dalje nalazimo zabilježeno u Josuinoj knjizi (24,26) da je i on, nakon obnove zavjeta s Bogom, "napisao sve ove riječi u knjizi Gospodnjeg zakona", a za njega je rečeno već u Mojsijevu Deuteronomiju (34,9), da je bio "napunjen Duhom mudrosti, jer je Mojsije bio položio na njega svoje ruke".

U I. Samuelovoj knjizi nalazimo spomenuto, da je Samuel prije izbora kralja pročitao narodu onaj stavak riječi Božje iz Mojsijeva Zakona, koji se odnosi na ustanovu kraljeva (I. Sam. 8,9-10), a potom je i sam Samuel napose prepisao tekst zakona o kraljevima i pohranio ga pred Gospodom, t.j. u Svetinji nad svetinjama (I.Sam. 10,25).

U vrijeme kralja Ezekije (oko 700.g.pr.Kr.) nastala je zbirka Salomonovih Poslovica (Prov. 25,1), a u hramu pjevala se zbirka Davidovih i Asafovih pjesama, t.j. Psalama (II. Dnev. 29,30).

U vrijeme kralja Josije, t.j. 18. godine njegova vladanja (oko 622.pr.Kr.), nađena je knjiga Zakona, koja se čuvala u hramu, te bi pročitana svemu narodu, koji se onda svečano zavjerio, da će obdržavati sve riječi zakona (IV.Kralj. 22,8-23,3; II.Dnev. 34,14-32). Za bezbožnih naime kraljeva Josijinih predšasnika, Manasesa i Amona, kroz punih 57 godina prevladalo je u Jerusalemu krivoboštvo i svakojake opačine tako, da je kroz to vrijeme bio potpuno zanemaren Božji zakon. Kroz to vrijeme sigurno su ti bezbožni kraljevi dali uništiti prepise knjiga Božjeg zakona, do kojih su došli, pa tako se sačuvao samo onaj primjerak, koji je bio pomno sakriven u temeljima

hrama, i taj je za vrijeme Josije pronađen od svećenika Helcije, te kad bi pročitan svemu narodu, pobudio je veliko strahopočitanje, tako da je narod obnovio vršenje Božjega zakona.

Prorok I s a i j a (34,16) govori o "Gospodnjoj knjizi", koju preporučuje marljivo na čitanje, a spominje i to, da je njemu samomu Gospod naložio, da napiše u knjigu za vječni spomen proročke opomene narodu, tvrdovratom u grijehu(3o,8). Jednako i prorok J e r e m i j a (36,1-19. 28-32) spominje, kako mu je Bog zapovijedio napisati knjigu proročkih opomena, što ih je Jeremija upravio judejskomu kralju Josiji i čitavom narodu. Sam Jeremija također se poziva na knjige drugih proroka, kao na pr. na Miheju (3,12; Jer.26,17). Prorok D a n i e l (9,2) poziva se na zbirku knjiga, u kojoj se nalaze i riječi proroka Jeremije (ispor. Jer. 25,11; 29, lo) o 7o-godišnjem trajanju babilonskog sužanjstva. Prorok Z a h a r i j a poziva se češće na riječi predašnjih proroka (1,4 sl., 7,7-12).

Poznato je, da je E z d r a, kao vješt pismoznanac (scriba velox), poslije babilonskog ropstva dao Mojsijev zakon pročitati svemu narodu i obnovio zavjet naroda s Bogom (I.Ezdr.7,6,11; II.Ezdr.gl.8-lo). U II.Makab. 2,13 sl. govori se, kako je za Ezdre i Nehemije bila sabrana biblioteka knjiga, koja je obuhvatala knjige Mojsijeva zakona, knjige o kraljevima, prorocima, Davidu i o kraljevskim epistolama o darovima. To znači, da je u to vrijeme, ponajviše brigom samoga Ezdre, bila pomno prikupljena zbirka onih knjiga, koje su bile temeljem vjerskog i ćudorednog života. U tu zbirku bile su uvrštene i knjige Ezdrina i Nehemijina.

U knjizi C r k v e n i c i, koja je napisana oko 18o. pr. Kr., spominje se sadržaj gotovo svih starozavjetnih knjiga od Mojsija do Nehemije uključivo, izuzevši proroka Daniela (Crkv. 44,1-49; 49,12). Iz prologa pak Isusa Sina Sirahova, koji je pisan oko 13o.g.pr. Kr., razabire se, da je postojala zbirka kanonskih knjiga, koja je sadržavala "zakon, proroke i ostale knjige", koje se u isto vrijeme u I.Makab. 19,9 nazivaju τὰ βιβλία τὰ ἅγια = svete knjige.

U I.Makab. 2,59 sl. spominje se Daniel i njegova tri prijatelja kao primjeri žive vjere u Boga. Prema tome je i Danielova knjiga pripadala u zbirku svetih knjiga.

U kolikom je poštovanju bila ta zbirka knjiga kod Židova, vidi se iz riječi I.Makab.12,9, što ih poručuju po poslanstvu Spartancima, da su im "utjeha svete knjige, koje su u njihovim rukama".

Tako dolazimo do praga Novoga Zavjeta. U to vrijeme spominje Filon Aleksandrijski (+40 pos.Kr.), židovski filozof, da kod Židova postoji zbirka knjiga, koja uživa kod njih najveći ugled. Od njih on izrijekom navodi: Mojsijev Pentateuh, Josuinu, Sudačku, Kraljevske, Isaiju, Jeremiju, 12 malih proroka, Psalme, Poslovice, Joba, Ezdru, dok ostale, i ako ih poimence ne spominje, u svojim spisima navodi kao riječ Božju.

Židovski pak povjesnik Josip Flavije u svom djelu "Contra Apionem" (1,8) nabraja 22 svete knjige, i to: 5 Mojsijevih, 13 knjiga proroka, koji su slijedili poslije Mojsija, 4 knjige koje sadržaju Božje hvalospjeve i životne zapovijedi, te ostale knjige. Premda je odatle teško razabrati, koje knjige u tom nabrajanju Josip Flavije poimence razumijeva, drži se, da se on povodi za onim popisom svetih knjiga, kakav je bio poznat čitaocima prijevoda LXX, jer on piše grčkim jezikom za čitaoce heleniste. U tom pak prijevodu nalazile su se knjige ovim redom: 5 Mojs., 13 starijih proroka: Jos., Sud., +Rut, Sam., Kralj.:, Dnev. Ezdr. + Neh., Est. Job, Is., Jer + Lam., Ezek., Dan. 12 malih pror.; i 4 druge: Ps., Pjesm., Posl., Propov. Ali pored toga Josip Flavije spominje, da još ima drugih knjiga, o kojih ugledu još nije dosta sigurno utvrđeno radi pomanjkanja potvrde proroka. On sam služi se navodima iz te skupine, i to iz knjige Esterine i I.Makabejske.

Najizrazitije svjedočanstvo o starozavjetnom kanonu Svetih knjiga nalazimo u Septuagintinom (LXX) grčkom prijevodu Sv.Pisma, koji je nastao između 300-130.g.pr.Kr. među aleksandrijskim Židovima helenistima. U tom prijevodu sadržane su ne samo 24 knjige, koje su priznate od svih Židova kao kanonske, nego i 7 drugih, koje su kod nekih palestinskih Židova bile prijeporne, i to: Baruhova, Tobijina, Juditina, I. i II. Makabejska, knjiga Mudrosti, Crkvenica, te prijeporni dijelovi proroka Daniela (3,24-90; gl. 13 i 14) i Estere (10,4-16, 24). Te su knjige u LXX prijevodu izmiješane s drugima, o ko-

jima nema dvojbe o njihovu kanonskom značaju, a to je dokaz, da su ih smatrali jednako uglednima, kao i ostale.

Uostalom da je aleksandrijski kanon postojao također kod palestinskih Židova, sigurno je potom, što je LXX prijevod nastao ovisno o palestinskom kanonu svetih knjiga, kao što su uopće aleksandrijski Židovi helenisti u vjerskim stvarima priznavali jedinstvo s palestinskim Židovima. To potvrđuje i knjiga Esterina (11,1) i II.Makabejska (1,1-2,33), iz kojih se vidi, da su Židovi, naseljeni u Egiptu, u vjerskim stvarima pomno podržavali jedinstvo s palestinskim Židovima.

4o. Ovdje nam se nameće pitanje, kako su Židovi uopće dolazili do toga, da izvjesne knjige smatraju od Boga nadahnutima. Nema sumnje, da se prva spoznaja o tom morala osnivati izravno na Božjoj objavi, a takvu su objavu primali u prvom redu proroci. To razabiremo također iz svjedočanstva Josipa Flavija, koji napominje, da o onim knjigama, za koje su posvjedočili proroci, da su božanske, nema nikakve sumnje, da pripadaju u broj svetih knjiga (Contra Ap.1,8). Proroci su naime u starozavjetnoj Crkvi bili kao neki organ neprevarljivog učiteljstva, jer su bdili nad čistoćom vjere i kulta u Starom Zavjetu. Drugo je pitanje, komu su bile povjerene nadahnute knjige na čuvanje i auktoritativno tumačenje.

A. Eberharter drži, da je čuvanje i pravo auktoritativnog tumačenja ovih knjiga pripadalo zboru svećenika na čelu s velikim svećenikom. To potkrepljuje navodima iz Lev. 1o,9 sl., Deut. 31,9-13. IV.Kralj. 17,27-28; II.Dnev. 17,7-9; 19, 5-11. To, čini se, potvrđuje i Ezdrin postupak prigodom brige oko uređivanja teksta svetih knjiga nakon povratka iz babilonskog sužanjstva u Judeju. (II.Ezdr. 8,2-4).

Međutim to ipak nije sasvim sigurno, jer poslije povratka iz babilonskog ropstva zapažamo, da pored svećenika prisvaja sebi vlast tumačiti Božji zakon novi stalež, nazvan p i s m o z n a n c i ili z a k o n o z n a n c i (legisperiti, scribae) i f a r i z e j i. To potvrđuju i Kristove riječi: "Na Mojsijevu stolicu zasjeli su pismoznanci i farizeji. Sve dakle, štogod vam kažu, vršite i činite, ali po djelima njihovim nemojte činiti, jer govore, a ne čine" (Mat. 23,2-3).

41. Podjela i raspored kanonskih knjiga kod palestinskih Židova i Helenista. Do danas nije još posve razjašnjeno pitanje, kako je došlo do razlikovanja između palestinskog i aleksandrijskog kanona. Izgleda najvjerojatnije, da ta razlika potječe od palestinske sekte f a r i z e j a, koji su od vremena Hasmoneja počeli vršiti sve jači upliv na javno mišljenje iz mržnje protiv Hasmoneja. Kako su pak naginjali na rigorizam, gdjegod bi se radilo o rješavanju spornih pitanja, odlučivali bi se za strože mišljenje, pa tako i u pogledu prosuđivanja kanoniciteta onih knjiga, koje su nastale poslije ere proroka, jer da im nedostaje ugled proroka, koji bi ih potvrđivao kao svete.

Tragovi kolebanja i židovskog kanona zapažaju se još tijekom 1.stoljeća kršćanske ere. Pod kraj 1.stoljeća (oko g. 100.po Kr.) ustaljen bi na rabinskoj sinodi u J a m n i j i popis kanonskih knjiga ovako.

a/ Zakon: 5 knjiga Mojsijevih; b/ proroci (8) Jos., Sud., Sam., Kralj., Jer., Ezek., Isaija, 12 malih proroka; c/pisci (11): Rut., Ps., Job, Posl., Prop., Pjes., Tužb., Dan., Est., Ezdr., Dnevn.

Ovu podjelu s neznatnim razlikama u poretku usvojila je kasnija židovska rabinska tradicija, te je provedena u današnjim štampanim hebrejskim izdanjima ovako:

I.skupina: Zakon תורה Lex: 5 knjiga Mojsijevih, koje se nazivaju po početnim riječima pojedinih knjiga: בראשית (Genesis), ואלה שמות (Exodus), ויקרא (Leviticus), במדבר (Numeri), אלה הדברים (Deuteronomium),

II. skupina: Proroci (8 knjiga) נביאים = Prophetae; dijeli se na:

a) prednje proroke = נביאים ראשונים prophetae priores, i to: Jos., Sud., Sam., Kralj.;

b) potonje proroke: נביאים אחרונים = prophetae posteriores: Isaija, Jeremija, Ezekiel, 12 malih proroka.

III. skupina: pisci (11 knjiga) כתובים hagiographi, koji se opet dijele na:

a) Hagiographa maiora כתובים גדולים i to: Psalmi, Poslovice (Proverbia), Job; חמש מגלות

b) <u>Hagiographa minora</u> od kojih su najprije חמש מגלות = Quinque volumina, i to: Pjesma nad pjes., Rut, Tužaljke, Propovjednik, Estera; zatim ostale knjige: Daniel, Ezdra, Dnevnici.

Ukupni broj knjiga iznosio je u hebrejskom kanonu 24 knjige. Ovdje treba napomenuti, da su se u hebrejskom kanonu smatrale kao jedna knjiga: <u>Samuelova</u>, koja je u prijevodu LXX podijeljena na dvije te prozvana I. i II. Kraljevska; <u>Kraljevska</u>, koja je isto tako u LXX podijeljena na dvije i prozvana III. i IV. Kraljevska; <u>Dnevnika</u> također u LXX podijeljena na dvije, I. i II. Dnevnika. Osim toga <u>Ezdrina</u> knjiga podijeljena je u LXX na I. koja se zove u užem značenju Ezdrina, i II. koja se zove <u>Nehemijina.</u>

42. Kanon LXX raspoređuje knjige Sv. Pisma na tri skupine:

I. <u>Povijesne knjige</u> (21): 5 knj. Mojsijevih, Josuina, Sudačka, Rutina, 4 Kraljevske (t.j. 2 Samuelove i 2 Kraljeva), I. i II. Dnevnika, I. i II. Ezdrina (ili Ezdrina i Nehemijina), Tobijina, Juditina, Esterina, I. i II. Makabejska.

II. <u>Poučne knjige</u> (7): Job, Psalmi, Proverbia (Poslovice), Propovjednik, Pjesma nad pjesmama, knjiga Mudrosti, Crkvenica (ili Sirahova Mudrost).

III. <u>Proročke knjige</u> (16): 4 velika proroka: Isaija, Jeremija (s Tužaljkama i Baruhom), Ezekiel, Daniel; 12 malih proroka: Oseja, Joel, Amos, Abdija, Jona, Miheja, Nahum, Habakuk, Sofonija, Agej, Zaharija i Malahija.

U svemu dakle kanon LXX broji 44, odnosno, ako se posebno broje Jeremijine tužaljke i Baruhova proročka knjiga, onda iznosi ukupni broj 46 knjiga Staroga Zavjeta.

Razlika je dakle između židovskoga kanona i LXX ne samo u poretku knjiga, nego i u tom, što židovski kanon i z o s t a v l j a u c i j e l o s t i 7 knjiga, i to: Baruhovu, Tobijinu, Juditinu, I. i II. Makabejsku, knjigu Mudrosti i Crkvenicu, zatim d i j e l o v e iz D a n i j e l a (3,24-9o t.j. Azarijinu molitvu i hvalospjev triju mladića, gl. 13 t.j. povijest o Suzani, i gl. 14 o Belu i zmaju, i iz knjige E s t e r i n e gl. 1o, 4-16,24.

43. Ali da su se i ove knjige navodile kao Sveto Pismo,

potvrđuju nam svjedočanstva židovske predaje iz prvih kršćanskih vjekova. Tako za knjigu Crkvenicu, koja je izvorno bila napisana hebrejskim jezikom, svjedoči Talmud, kad govori pohvalno o njoj i navodi je na jednaki način, kao riječi Sv. Pisma (Babil. Talmud, Erubin 65 a; Baba kama 92 b). Tako i rabinski pisci do 10. stolj. Osim toga Filon Aleksandrijski poziva se na Crkv. 12,10 riječima: ὅθεν καὶ λόγιόν ἡμᾶς διδάσκει = kako nas uči i riječ (Božja).

Knjiga proroka Baruha, prema svjedočanstvu Apostolskih konstitucija (5,20) još se u 4. stolj. po Kr. kod Židova javno čitala na blagdan Pomirenja.

Za knjigu Tobijinu i Juditinu svjedoči sv. Jeronim, da su se još u njegovo vrijeme upotrebljavale kod Židova na aramejskom i hebrejskom jeziku (Praef. in Tob. et Jdt), te su se njima služili u svojim Midrašim.

Za I. knjigu Makabejsku svjedoče Origen i sv. Jeronim, da je njima bio poznat njezin hebrejski tekst, i prema svjedočanstvu babilonskog Talmuda (Joma 29 a) ova se knjiga čitala na blagdan Posvetila hrama (25. dana mjeseca Kisleva). Osim toga Josip Flavije služi se navodima ove knjige kao i onima iz svetih knjiga (C. Ap. 1,1; Ant. 10,1,4).

Knjigu Mudrosti i II. Makabejsku, koje su bile izvorno napisane grčkim jezikom, bilo je teško naći kod palestinskih Židova, ali sv. Epifanije svjedoči, da su u njegovo vrijeme Židovi raspravljali o knjizi Mudrosti i navodili je kao sveti tekst.

Za odlomke iz knjige Danielove i Esterine, kojih nema u hebrejskom tekstu, značajno je, da ih nalazimo u grčkom prijevodu Židova Teodociona (oko 180-192). Esterinu knjigu navodi također Josip Flavije jednako kao ostale svete knjige (C. Ap. 1,1; Ant. 10,1,4).

44. <u>Priznavanje Starozavjetnog kanona u vrijeme Krista i apostola.</u> Iz svega, što je dosele izloženo o mišljenju Židova o božanskom ugledu starozavjetnih svetih knjiga, nedvojbeno je, da je u starozavjetnoj Crkvi postojala zbirka nadahnutih knjiga, iako o najmlađim knjigama te zbirke nije bilo potpuno suglasno mišljenje svih Židova radi nedostatka njihove potvrde proročkim ugledom, jer je era proroka bila presta-

la s prorokom Malahijom pod kraj 5.stoljeća pr. Kr. Ali za katoličku Crkvu nije konačno mjerodavno jedino mišljenje Židova o kanonskom ugledu zbirke knjiga Sv.Pisma, nego je za nju najmjerodavnije mišljenje i svjedočanstvo Isusa Krista i apostola, koje potvrđuje bez ikakva razlikovanja u ugledu kao kanonske knjige one, što su sadržane u grčkom prijevodu Sedamdesetorice (Septuaginte), i kojima su se služili apostoli, kad su se pozivali na razna mjesta Sv.Pisma Starog Zavjeta, ne čineći u tom razlike između prvo i drugo kanonskih knjiga. Utvrđeno je naime, da je od 350 navoda, što ih apostoli uzimlju iz St.Z. knjiga, otprilike 300 osnovano na tekstu Septuaginte, a tek oko 50 na izvornom hebrejskom tekstu. Kada se dakle Krist Gospod i njegovi apostoli, pozivajući se na razna mjesta Sv.Pisma Staroga Zavjeta, služe tekstom zbirke kanona, kakav je u grčkom prijevodu LXX, onda time uključivo priznaju kao kanonske one knjige, koje su sadržane u tom prijevodu.Kad bi u kanon LXX bile uvrštena knja knjiga, koja ne pripada u kanon Sv.Pisma, zacijelo Gospod Isus Krist i apostoli ne bi propustili upozoriti na to Židove, i eventualno ih prekoriti radi zablude, kao što to nisu propustili učiniti u drugim stvarima. U protivnom slučaju to bi značilo, da bi Isus Krist i apostoli ostavili vjernike u tom pogledu u zabludi, a to nije moguće pretpostaviti. Tako je dakle svjedočanstvom Krista i apostola potvrđen kanonski ugled svih knjiga Staroga Zavjeta, te je od Krista i apostola ta zbirka Sv.Knjiga predana katoličkoj Crkvi kao poklad vjere, koji treba da Crkva trajno čuva.

45. <u>Kanonski značaj Starozavjetnih knjiga potvrđuju svjedočanstva kršćanske predaje prvih 3-ju stoljeća.</u> Ono, što su Krist Gospod i apostoli posvjedočili o kanonskom značaju knjiga Staroga Zavjeta, obilno potvrđuje kršćanska predaja, sačuvana u spisima apostolskih otaca, te kršćanskih pisaca i apologeta prvih triju stoljeća.

a) S v j e d o č a n s t v a R i m s k e C r k v e . Sv.Klement Rimski (oko g.100) navodi u posl.I.Kor. (55,4-6) knjigu Juditinu (gl. 8-16), Esterinu (15,5), i aludira na sadržaj knjige Mudrosti (11,22 i 12,12), zatim na knjigu Tobijinu i Crkvenicu (16,18).

Pastor Hermane (oko g. 14o-154) aludira na Crkvenicu (18,3o), i II. Makabejsku (7,28).

Sv. Hipolit (+235) tumači Daniela, ne izuzimajući hvalospjev triju mladića i povijest o Suzani. Osim toga navodi tekst knjige Mudrosti, zatim Baruha, knjigu Tobijinu i Makabejske knjige, riječima "pisano je".

b) G a l i k a n s k a C r k v a. Sv. Irenej (+oko 189) navodi sadržaj 13. i 14. gl. proroka Daniela, zatim proroka Baruha pod imenom Jeremije, i knjigu Mudrosti.

c) A f r i č k a C r k v a. Apologeta Tertulijan (+oko 225) poziva se na knjigu Salomonove Mudrosti, Poslanicu Jeremijinu (iz pror. Baruha), knjigu Juditinu, Sirahovu Mudrost (Crkvenica), Daniela i I.-II. Makabejsku. Slično i sv. Ciprijan (+258).

d) I s t o č n a C r k v a. Διδαχή (Doctrina Apostolorum) aludira na sadržaj knjige o Tobiji, Mudrosti, Crkvenice.

Epistola Barnabe aludira na knjigu Crkvenicu.

Sv. Polikarpo (oko 1o7.) navodi knjigu Tobijinu (4,11).

Atenagora (oko 177) doslovce navodi proroka Baruha (3, 36).

Sv. Justin (+ između 163-167), premda u svojim polemičkim spisima protiv Židova Trifona navodi pretežno prvokanonske knjige, ipak u svojim drugim spisima navodi i drugokanonske, kao n.pr. Dan. 3,38 i knjigu Mudrosti 2,12. Osim toga izrijekom prigovara Židovima, da su izbrisali iz grčkog prijevoda ona mjesta, koja svjedoče u prilog Kristu.

e) A l e k s a n d r i j s k a C r k v a. Klement Aleksandrijski (+215) izrijekom navodi sve knjige St. Z. osim Makabejskih, od kojih aludira na 2 Makab (1,1o).

Origen (+254), najznatniji svjedok židovske predaje, osim prvokanonskih knjiga obilno navodi sve drugokanonske, povodeći se, kako kaže, za ugledom Crkve, te u pismu Afrikanu omalovažava one, koji hoće da od neprijatelja Crkve (Židova) uče, koje knjige pripadaju u zbirku Svetih knjiga.[1/]

1/ Inst. Biblicae, Romae 1933, p. 1o5.

Dionizije Aleksandrijski (+264) navodi kao Sv.Pismo knjigu Mudrosti, Crkvenicu, Tobiju i Baruha.

Napokon spominjemo Sv.Grgura Taumaturga (Čudotvorca +oko 27o), koji navodi proroka Baruha kao Sv.Pismo, i Metodija Olimpijskoga (+312), koji navodi knjigu Mudrosti i Crkvenicu, kao nadahnute od Duha Svetoga, a osim toga citira Baruha, knjigu Juditinu, te iz Daniela povijest o Suzani.

f/ Svjedočanstva kršćanskih spomenika prvih 3 stoljeća. Kanonski značaj drugokanonskih knjiga potvrđuju i starokršćanski spomenici slikarija na grobovima u katakombama i sarkofazima, gdje su predočeni motivi prizora iz knjige Tobijine, Juditine te Danielove kako ubija zmaja i kako mu prorok Habakuk donosi jelo, i izbavljanje nevine Suzane.

Iz navedenih svjedočanstava vidi se, da je u prva tri stoljeća bilo općenito i jednodušno uvjerenje u svim krajevima katoličke Crkve o kanonskom ugledu svih knjiga Sv.Pisma Staroga Zavjeta, kako se one nalaze u grčkom prijevodu LXX, te se jednakim ugledom navode i prvokanonske i drugokanonske. Ova je činjenica tim veće važnosti, što u to doba (prva 3 stoljeća) nije Crkva još izrekla nikakve službene odluke o opsegu kanona Sv.Pisma.

Ugled ovog jednodušnog uvjerenja o kanonskom značaju prvo i drugokanonskih knjiga zajedno ne mogu pokolebati neke sumnje na temelju osamljenih i nejasnih mišljenja nekih pojedinaca, što ih susrećemo u ovom vremenskom razdoblju.

Tako primjerice Meliten iz Sarda (oko 17o), kad odgovarajući na upit biskupa Onesima izbraja samo prvokanonske knjige, izostavljajući Esterinu, nadodaje, da je ovakvo stanje našao putujući Palestinom. Čini se, dakle, da je Meliton imao nakanu utvrditi, koje se knjige smatraju kanonskima kod Židova u Palestini, za razliku od onog općeg mišljenja o kanonu svetih knjiga u čitavoj Crkvi. Ako uočimo, da je Onesimu bila obavijest potrebna radi rasprave sa Židovima, onda je razumljivo, zašto Meliton navodi palestinski kanon.

Krivo je mišljenje protestanata, da je i Origen priznavao samo prvokanonske knjige, jer kad on izbraja te knjige, izrijekom naglašuje, da izbraja židovski kanon, dok inače u

svojim djelima donosi obilje navoda iz drugokanonskih knjiga, ne razlikujući ih od ugleda prvokanonskih.

46. Svjedočanstva o SZ kanonu u 4. i 5. stoljeću. Svetioci i crkveni pisci 4. i 5. stoljeća u daleko pretežnijoj većini ne čine nikakve razlike u ugledu prvo i drugokanonskih knjiga, navodeći jedne i druge značajnim izrazima "pisano je" i sličnima. U Zapadnoj Crkvi ističu se u tom: Laktancije, sv.Ambrozije, Orozije, sv.Augustin, sv.Leon Veliki; zatim Lucifer Kalaritanski, sv.Paulin biskup u Noli i Optat iz Mileve, a na istoku: Sv.Bazilije, sv.Grgur Niški, Didim Slijepi, sv.Ivan Hrizostom, Ćiril Aleksandrijski, Teodoret iz Cira, zatim sirski pisci: Afraat i sv.Efrem.

K tomu valja istaknuti, da u tom razdoblju ima nekoliko svečanih odluka pokrajinskih crkvenih sabora, koji izbrajaju točan popis kanonskih knjiga Sv.Pisma, kao na pr. pokrajinski crkveni sabor u Hiponu (393), te dva pokrajinska crkvena sabora u Kartagi (397 i 417).

Osim toga papa Inocencije I. odgovarajući g. 405. na neka pitanja sv.Eksuperija, biskupa u Tuluzi, među ostalim izbraja također kanon knjiga Sv.Pisma, koji se sasvim podudara s onim, što ga je proglasio u 16. stoljeću opći crkveni koncil tridentinski. Ovdje valja spomenuti i dekrete o kanonskim knjigama od pape Damasa I.(382) iz rimske sinode, zatim pape Gelazija I. (492-496) i pape Hormizde (514-523).

Saglasnost s općom predajom u broju i popisu kanonskih knjiga Sv.Pisma potvrđuju također i najugledniji grčki kodeksi iz toga vremena, a to su Vatikanski (B), koji potječe iz svršetka 3. ili početka 4. stoljeća, zatim Aleksandrijski(A) iz 5.stoljeća i Sinajski (א) iz 4. stoljeća, i Efremov rescriptus (C) iz 5. stoljeća. Osim toga valja spomenuti kataloge kanona: Claromontanus (iz 3-4.stolj.) i Momsenianus (iz 4.stolj.), od kojih je prvi sadržan u kodeksu DP iz 6. stolj., a drugi u kodeksu Santgalenskom iz 10.stolj.

Osobito je značajno, što u tom razdoblju nailazimo na mnogobrojne spomenike kršćanske umjetnosti u katakombama, kriptama, liturgijskom posuđu, ukrašene slikarskim motivima ili rezbarijama iz drugokanonskih knjiga Sv.Pisma jednako kao

iz prvokanonskih. Tako n.pr. često se na grobovima ili staklenom posuđu predočuje putovanje mladoga Tobije s anđelom, ili kako izvlači ribu iz vode ili je para i vadi iz nje žuč. Sv.Pavlin, biskup u Noli početkom 5.stolj. opisujući baziliku, koju je dao sagraditi u čast sv.Feliksa mučenika, spominje, da je njezin trijem dao islikati slikom Joba i starog Tobije; zatim prizorima iz knjige Esterine i Juditine, čim je htio pokazati, da pripisuje jednaki ugled prvokanonskim i drugokanonskim knjigama. Osobito se ističu prizori iz drugokanonske knjige Danielove: zgoda nevine Suzane, Daniel u lavskoj jami, Habakuk koji donosi Danielu jelo, tri mladića u užarenoj peći, Danielovo ubijanje zmaja; zatim iz Makabejskih knjiga mučeništvo braće Makabeja i njihove majke, kojima su se u 4.stoljeću posvećivale i crkve, kao u Antiohiji i drugim krajevima na kršćanskom istoku i zapadu. Nema sumnje, kad se drugokanonske knjige ne bi smatrale u ugledu jednakima prvokanonskim, da se ne bi uzimali iz njih motivi za slikanje u kršćanskoj umjetnosti jednako kao iz prvokanonskih.

47. Neke sumnje. Ovu opću saglasnost o kanonu Sv.Pisma ne mogu pokolebati pojedinačna mišljenja nekih crkvenih otaca iz ovog razdoblja, tim više, što se iz njih ne razabire jasno poimanje o kanonicitetu, ili se iz njih odrazuju partikularni običaji nekih crkvenih pokrajina u pogledu upotrebe nekih knjiga Sv.Pisma. Tako na pr.:

Sv.Atanasije (+373), biskup u Aleksandriji, pod uplivom židovskog mišljenja o kanonu, razlikuje skupinu onih kanonskih knjiga, koje smatraju takvima Židovi, za koje on drži, da se u njima jedinima uči nauka pobožnosti. Ali pored toga on smatra potrebnim spomenuti, da ima i druga skupina knjiga, i to Salomonova i Sirahova Mudrost, Estera, Judita, Tobija, koja se daje čitati onima, što tek pristupaju k vjeri (katehumenima). Tu se dakle očito radi o običaju aleksandrijske crkve, gdje su se drugokanonske knjige čitale za pouku katehumena. Ovaj običaj međutim spominje jedno stoljeće prije Origen.

Napokon Atanasije razlikuje od prvih dviju skupina apokrife, koje osuđuje kao krivovjerne. Inače u svojim spisima služi se i drugokanonskima kao kanonskima i nadahnutima.

Sv. Ćiril Jerusalemski (+386), kod kojeg se najviše zapaža utjecaj mišljenja o kanonu palestinskih Židova, svrstava drugokanonske knjige u takozvana ἀμφιβαλλόμενα, one, o kojima se sumnja, ali ih ipak u svojim matehezama navodi kao nadahnute.

Slično govore o dvjema skupinama knjiga: sv.Epifanije (+4o3), sv.Grgur Nazijanski (+39o) i sv.Amfilohije, razlikujući kao k a n o n s k e one, o kojima kod Židova nema nikakve sumnje, zatim kao n a d a h n u t e one, o kojima Židovi sumnjaju, da li su nadahnute, dok se u praksi služe navodima jednih i drugih.

Od z a p a d n i h otaca: sv.Hilarije (+468), biskup u Poitiers-u, u izbrajanju kanona povodi se doduše za kanonom palestinskih Židova, ali u svojim djelima opet navodi i drugokanonske.

Rufin (+41o) razlikuje: k a n o n s k e knjige, u koje ubraja prvokanonske; zatim c r k v e n e, u koje ubraja drugokanonske, i napokon a p o k r i f n e. Međutim u praksi služi se navodima drugokanonskih. Po svemu se čini, da se u svom mišljenju povodio za sv.Atanasijem.

Sv.Jeronim (+42o) nije bio postojan u izricanju svog suda o kanonskom značaju drugokanonskih knjiga. Isprva čini se da je priznavao cjelokupni kanon, kako ga usvaja grčki prijevod LXX, dakle uključivši i drugokanonske. To je bilo dotle, dok je još boravio na zapadu i dok nije bio pod uplivom židovske tradicije u Palestini.

Poslije pak g. 39o, otkako je počeo prevoditi Sv.Pismo St.Z. iz hebrejskoga, čini se da je podlegao uplivu predaje Židova u Palestini te se priklonio mišljenju, koje priznaje samo prvokanonske knjige Sv.Pisma, ističući suviše sigurnost "hebraicae veritatis". Ipak čini se, da je to bilo tek njegovo zasebno (privatno) mišljenje, jer je inače uvažavao ugled Crkve, koja je i drugokanonske knjige priznavala kao nadahnute i kanonske, pa ih nije isključio ni iz svog prijevoda Sv. Pisma St.Z. To se vidi i iz njegovih riječi u prologu knjige o Tobiji i proroka Jone: "melius esse iudicans Pharisaeorum displicere iudicio et episcoporum iussionibus deservire". Što

više, sv.Jeronim ni praktički ne ostaje posvema dosljedan svome zasebnom mišljenju, kad se i poslije g. 390. u svojim spisima služi drugokanonskim knjigama izjednačujući ih s drugima iz prvokanonske skupine.

Neki bogoslovski pisci drže, da je sv.Jeronim isključujući drugokanonske knjige iz kanona iznosio mišljenje Židova, a ne svoje. Premda bi se iz njegovih nekih riječi moglo ovako suditi (kad n.pr. u predgovoru o knjizi Juditinoj kaže: da se ona kod Židova ubraja među apokrife, ili o knjizi Baruhovoj, da je Hebreji ni nemaju niti je čitaju), ipak se čini, da se ne bi apsolutno ovako mogao shvatiti smisao njegovih riječi iz lo7. poslanice, napisane nekoj gospođi Leti, kad je poučava o odgoju njezine kćeri, te je upozorava, nakon što je izbrojio prvokanonske knjige, neka se čuva svih apokrifa. Ne može se o sv.Jeronimu reći ni to, da je one knjige, što ih nema u židovskom kanonu, smatrao samo nadahnutima, a ne kanonskima, jer sv.Jeronim inače nigdje ne pravi razlike između nadahnutih i kanonskih knjiga. Uostalom on inače uzima oko 2oo navoda iz drugokanonskih knjiga, usprkos tome, što tri puta tvrdi, da se navodima iz ovih knjiga ne mogu utvrđivati dogmatske nauke katoličke Crkve.

Bilo kako mu drago, sv.Jeronim, uza sav svoj ugled, koji mu i Crkva priznaje, nazivajući ga "najvećim učiteljem u tumačenju Sv.Pisma", dok se u svojim zasebnim mišljenjima udaljuje od općeg mišljenja Crkve, ne može se smatrati apsolutno neprevarljivim učiteljem Crkve, nego privatnim učiteljem kakvom ne pripada dar apsolutne neprevarljivosti u naučanju, što pripada suglasnom učenju daleko pretežnijeg broja ostalih crkvenih učitelja.

Glavni razlog sumnjanju nekih otaca i crkvenih pisaca o kanonskom značaju drugokanonskih knjiga treba tražiti u tom, što se oni pisci, koji su vodili vjerske rasprave sa Židovima, iz metodičkih razloga nisu služili drugokanonskim knjigama, znajući da njihovim navodima ne bi mogli imati uspjeha kod Židova, kad ih Židovi nisu priznavali. Drugi je pak razlog bio vjerojatno prevelika bojazan, da ne bi u broj kanonskih knjiga uvrstili i koji a p o k r i f, pogotovo dok još nije bilo o tom auktoritativne odluke Crkve.

48. Mišljenje o kanonu S.Z. u srednjem vijeku (5-16.st.)
U ovom razdoblju nestaje u istočnoj Crkvi sumnja o kanonu SZ knjiga, i to jednako kod katolika kao što i kod Nestorijanaca, Jakobita, Armenaca, Etiopljana, koji priznaju potpuni kanon Starozavjetnih knjiga. Trulanski koncil (quinisextum) u Carigradu (693) usvojio je isti popis kanonskih knjiga, kakav je bio proglašen u odluci 4. pokrajinskog crkvenog koncila u Kartagi (419). Isti kanon priznaje i Fotije (+891) pod kraj 9.stoljeća, premda je bio kao uzročnik istočnog crkvenog raskola veliki protivnik zapadne Crkve, zatim Zenaras (+oko 1150) i Balsamon (+oko 1200). A kad se u 17.stolj. carigradski patriarha Ćiril Lukaris priklanja protestantskom mišljenju, koje je zabacilo drugokanonske knjige, ustaje protiv njega sam njegov učenik Metrofan Kritopulos. Lukarisovo mišljenje osuđuju također carigradski pokrajinski koncili (1638. i 1642) i jerusalemski koncil (1672).

Osamljena su mišljenja Leoncija Bizantijskoga (+543), sv.Ivana Damaščanskog (+754) i Nicefora (+829), koji navode nepotpuni kanon, povodeći se za katalogom kanona, koji priznaje sv.Epifanije.

Sasvim je zasebno mišljenje Teodora iz Mopsuestije (+428), koji je zanijekao kanonski značaj ne samo drugokanonskim, nego i nekim prvokanonskim knjigama, kao I. i II.Dnevnika, Ezdre i Nehemije, Estere, Jobove i Pjesme nad pjesmama. Za njim se povodi i Junilije Afrički (+551).

49. U zapadnoj Crkvi dolazi sve jasnije do izražaja nauka o kanonskom značaju prvo i drugokanonskih knjiga bez ikakve razlike. Ta se nauka odrazuje, kako u djelima uglednih crkvenih pisaca, tako i u službenim izjavama crkvenih sabora. Ukoliko se pak kod nekih zapadnih pisaca pojavljuju dvojbena ili oprečna mišljenja, to dolazi od upliva čitanja Jeronimova. "Prologus galeatus".

Od pojedinačnih pisaca svjedoče za potpuni broj kanonskih knjiga SZ: Dionizije Egziguus (+oko 536), Kasiodor (+575), sv.Izidor Španjolski (+636) koji kaže za drugokanonske knjige: "Quartus est apud nos ordo VTi eorum librorum, qui in canone hebraico non sunt, quos licet Hebraei inter apocryphos

separant, Ecclesia tamen Christi inter divinos libros et honorat et praedicat". Dalje priznaju potpuni kanon: sv.Eugenije Toletanski (+657), sv.Ildefons Toletanski (+667), sv.Beda Venerabilis (+735), Alkuin (+8o4), Raban Maurus (858). Osim toga sadržavaju potpun kanon najznatniji latinski kodeksi prije lo.stolj., kao Amiatinus, Toletanus, Paulinus, Statianus i drugi.

Među piscima, koji su sumnjali o ugledu drugokanonskih knjiga znatniji su ovi: Notker Balbulus (+912), Ruperto Tuitiensis (+1135), Hugo a S.Victore (+1141), Radulfo Flaviacensis (+1155), Hugo a S.Caro (+1263), donekle sv. Toma Akvinski (+1274), Nikola Lyranus (+134o), Tostatus (+1455), sv.Antonin (+1459) i kardinal Kajetan (+1532); ova posljednja trojica ipak s nekim susprezanjem, jer je međutim g.1441. Florentinski opći crkveni koncil u svom dekretu za sjedinjenje Jakobita izbrojio potpun katalog knjiga St.Z., ne čineći nikakve razlike između prvo i drugokanonskih, nego naglašujući, da svima pripada jednaki ugled, budući im je Bog začetnik i napisane su po nadahnuću istoga Duha Svetoga.

5o. <u>Kanon St.Z. od 16.stoljeća do danas.</u> - <u>1/ Stajalište protestanata.</u> Početkom 16.stoljeća, kad se pojavio pseudoreformatorski pokret na čelu s Martinom Luterom, koji je zabacio ugled crkvenog učiteljstva te proglasio Sv.Pismo jedinim izvorom vjere, zabacio je time i onaj jedini kriterij, koji je mjerodavan za prosuđivanje, koje knjige pripadaju u zbirku kanona Sv.Pisma, a to je svjedočanstvo usmene predaje katoličke Crkve. Isprva je Luter postavio sasvim subjektivni kriterij za određivanje kanonskih značaja, a to je suglasnost s njegovom samovoljno zamišljenom idejom o Kristu pravedniku i čovječjem opravdanju, i prema tomu kriteriju isključio je ne samo drugokanonske knjige (izuzevši I.Makabejsku), nego i od prvokanonskih Esterinu, obje Dnevnika i Propovjednika. Kasnije međutim prilagodio se mišljenju A.Karlstadta, koji je priznao samo prvokanonske knjige, a drugokanonske nazvao apokrifima, za koje ipak dopušta, da mogu biti korisni za čitanje. Ovo je stajalište kasnije usvojeno i u službenom vjeroispovijedanju protestanata i na sinodi u Dortrechtu (1618). Drugokanonske knjige štampaju se doduše u

protestantskim izdanjima Biblije, ali na kraju prvokanonskih i manjim tiskom pod nazivom apokrifa.

U anglikanskim crkvama vodile su se o tom pitanju živahne rasprave od g. 1825-1827, te ponovno od 185o-1853, koje su konačno završile odlukom, da se u izdanjima Biblije, što ih priređuje Britansko društvo za širenje Biblije izostavlja tekst drugokanonskih knjiga. Ipak ima znatan dio pristaša anglikanske crkve, koji se praktički ne saglašava s ovim stajalištem, nego priznaje i drugokanonske knjige.

2/ Stajalište istočnih odijeljenih crkava. U istočnim odijeljenim crkvama, premda se tijekom 17. stoljeća priznavao kanonski značaj svih knjiga, kasnije pod uplivom protestanata počeli su bogoslovi istočnih crkava odricati kanonski značaj drugokanonskim knjigama. U ruskoj crkvi pošao je prvi tim putem Teofan Prokopović, prijatelj cara Petra Velikoga (1682-1725), a za njim doskora i kasniji bogoslovi ostalih istočnih odijeljenih crkava.

3/ Stajalište Katoličke Crkve. Protiv protestantskog krivovjernog stajališta u pogledu nijekanja kanonskog značaja drugokanonskih knjiga bilo je potrebno, da katolička Crkva izrekne jasnu i nedvojbenu odluku. To je ona i učinila odmah na početku zborovanja tridentinskoga koncila, uzevši među prva pitanja raspravljanja pitanje o tom, koje knjige treba smatrati kanonskima, a koje ne? U svojoj IV. svečanoj sjednici, održanoj dne 8.IV.1546. proglasio je ovaj crkveni sabor odluku, u kojoj kaže, da se imadu smatrati kao svete i kanonske knjige Staroga Zavjeta:

"Pet knjiga Mojsijevih t.j. Genesis, Exodus, Leviticus, Numeri, Deuteronomium; Josuina, Sudačka, Rutina, 4 Kraljevske, 2 Dnevnika, Ezdrina prva i druga nazvana Nehemijina, Tobijina, Juditina, Esterina; Jobova, Davidov Psaltir od 15o psalama, Proverbia, Propovjednik (Ecclesiastes), Pjesma nad pjesmama, knjiga Mudrosti, Crkvenica (Ecclesiasticus); Isaija, Jremija (s Baruhom), Ezekiel, Daniel; 12 manjih proroka, i to: Osea, Joel, Amos, Abdija, Jona, Miheja, Nahum, Habakuk, Sofonija, Agej, Zaharija i Malahija, i 2 knjige Makabejske (prva i druga)".

Značajno je u tom popisu, da je on jednak onome iz florentinskoga koncila (4.II.1441.), te se u njemu ne pravi nikakva razlika između prvokanonskih i drugokanonskih knjiga. Na kraju dodaje tridentinski koncil još riječi, kojima sankcionira ovu odluku: "Ako li pak tko ne bi primio ove knjige cjelovite i sa svim svojim dijelovima, kako se običavaju čitati u Crkvi katoličkoj i kako se nalaze u starom Vulgatinom latinskom izdanju, za svete i kanonske, ... neka bude izopćen!"

Iz ove je odluke očevidno, da je tridentinski koncil imao nakanu raspršiti i dokrajčiti svaku sumnju o tom, koje knjige spadaju u kanon nadahnutih knjiga, ne praveći nikakve razlike između prvokanonskih i drugokanonskih, a ujedno isključujući također svaku sumnju o pojedinim dijelovima kanonskih knjiga, o kojima se gdjekad sumnjalo.

Odluku je tridentinskoga koncila obnovio i nadopunio Vatikanski koncil (1869-1870), kad je u svojoj III. svečanoj sjednici (24.IV.1870) izbrojio iste knjige prema popisu tridentinskoga koncila, i nakon toga dodao ove riječi: "Ako tko ne bi cjelovite knjige Sv.Pisma sa svim njihovim dijelovima primio kao svete i kaononske, ili bi zanijekao, da su one od Boga nadahnute, neka bude izopćen!" Ovim dodatkom htio je vatikanski koncil zaštititi jednaki božanski ugled i podrijetlo svih knjiga Sv.Pisma protiv mišljenja nekih bogoslova, koji su drugokanonske knjige smatrali manje uglednima nego prvokanonske, kao na pr. B.Lamy (+1715), L.F.Du-Pin (+1719), J.Jahn (+1817), J.N.Sepp (+1909). To osobito vrijedi protiv modernista novijeg vremena, kao n.pr. Loisy-a i njegovih sljedbenika, kojih su zablude osuđene u papinskim enciklikama Pija X. (Pascendi, 8.IX.1907), Benedikta XV. (Spiritus Paraclitus, 15.IX.1920) i Pija XII. (Divino afflante Spiritu, 30. IX. 1943).

51. <u>Bilješka o nazivu prvokanonskih i drugokanonskih knjiga.</u> Kako se vidi, katolička Crkva ne poznaje nikakve razlike naziva "prvokanonskih" ili "drugokanonskih" knjiga, nego sve smatra jednako kanonskima i od Boga nadahnutima. Spomenuta razlika naziva nastala je tek povodom protestantskog zaba-

civanja drugokanonskih na temelju nekih sumnja. Razlikovanje ovih naziva uveo je Dominikanac Siksto Sienski (+1569) za upotrebu školske terminologije, da se tako označe knjige, o kojima nije bilo nikada nikakve sumnje o njihovu kanonskom značaju, kao p r v o k a n o n s k e (libri protocanonici), od onih, o kojima su postojale neke sumnje, pa ih naziva d r u g o k a n o n s k e (libri deuterocanonici). To razlikovanje vrijedi dakle samo u školskoj terminologiji.

APOKRIFI

52. Osim kanonskih knjiga, bilo Staroga ili Novoga Zavjeta, spominju se u spisima kršćanskih pisaca i svetih otaca također neke knjige, koje su po svojim nazivima u neku ruku slične kanonskim knjigama Sv.Pisma. Što više, neki ih pisci i sv.Oci radi netočnog poznavanja njihova značaja gdjekad navode i kao svete, a to su knjige, koje se skupnim imenom zovu a p o k r i f i, prema grčkom nazivu ἀπόκρυφοι što u svom prvotnom značenju znači tajne i skrovite knjige, ili također knjige podmetnute i sumnjiva podrijetla. Te knjige nisu napisane pod uplivom Božjeg nadahnuća, niti ih je Crkva ikad priznala niti primila kao svete i kanonske, premda se naslovima i sadržajem nastoje povoditi za nadahnutim i kanonskim knjigama.

Po svom sadržaju dijele se na povijesne, poučne i proročke, i to Staroga i Novoga Zavjeta. Ipak ova razdioba nije stvarno sasvim podjednaka razdiobi skupina kanonskih knjiga.

U starini kod neznabožačkih naroda apokrifi su značili knjige tajnog sadržaja, poznate samo onima, koji su bili upućeni u tajne stvari, u opreci prema knjigama, koje su svima pristupačne za pouku.

Kod kršćana upotrebljava se riječ apokrif u više značenja.

1) Apokrifima nazivaju se knjige, što se lažno pripisuju piscima, kojih ime nose.

2) Knjige, koje su svojim vjerskim sadržajem slične knjigama Sv.Pisma, ali im Crkva ne priznaje značaj božanskog nadahnuća niti kanonski značaj.

3) Knjige, koje pod privlačivim naslovom nastoje raši-riti razne vjerske zablude, pa ih zato Crkva vjernicima zabranjuje čitati, niti ih dopušta čitati u crkvi.

Po svom sadržaju neki apokrifi ne sadrže ništa krivovjerno, kao n.pr. Molitva kralja Manasesa, ili Psalam 151. Drugi nastoje potpuniti različite povijesne praznine, nekih kanonskih knjiga, da time zadovolje radoznalosti svojih čitalaca, kao n.pr. 3. i 4. knjiga Ezdrina ili 3. Makabejska. Napokon ima takvih apokrifa, koji pod plaštem imena sv.pisca ili zavodljivim naslovom, sličnim kojoj od kanonskih knjiga šire među čitaoce različite vjerske ili moralne zablude ili praznovjerja, naročito gnosticizam. Takvi su apokrifi pogibeljni vjernicima za čitanje. Inače može biti čitanje apokrifa utoliko korisno, što se u njima odrazuju razne religiozne ideje i strujanja odnosnog vremena. Ovdje ćemo napomenuti poimence neke znatnije apokrife, koji se odnose na Stari Zavjet.

Protestanti nazivaju apokrife pseudoepigrafima, dok su za njih drugokanonske knjige apokrifi.

53. Historički apokrifi. Knjiga jubileja (Liber iubilaeorum), nazvana također Mala Geneza grčki ἡ λεπτὴ γένεσις ili Mojsijeva apokalipsa, a sadržava povijest svijeta od njegova stvorenja do izlaska Izraelaca iz Egipta, proširujući sadržaj Mojsijeve Geneze raznim pričama. Dijeli se u periode po 49 godina, a po tom je dobila i svoje ime. Svrha je pisca prikazati Židovima božansko podrijetlo zakona i predaje, da ih utvrdi u vjeri i odvrati od neznabožačkih običaja. Pisac je po svoj prilici neki Židov iz Palestine, vjerojatno pripadnik sekte farizeja. Izvorno je napisana hebrejskim jezikom, i to u drugoj polovici 2. stolj.pr. Kr.

III. knjiga Ezdre u grčkom prijevodu LXX dolazi kao I. knjiga Ezdrina, i neki su je smatrali kanonskom, dok su Vulgatine kanonske I. i II. Ezdrina u grčkom II. i III.Ezdrina. Sadržaj joj je pretežno kompilacija kanonskih knjiga II. Dnevnika te I. i II. Ezdrine. Obrađuje povijest hrama jerusalemskog od Josije do ponovnog sagrađenja poslije povratka iz babilonskog ropstva, te obnovu bogoštovlja po svećeniku Ezdri. Izvorna je priča o natjecanju triju stražara kralja

Darija u odgovoru, što je jače: da li vino, ili kralj, ili žene, ili istina? Na ovo dvoje potonje odgovara Zorobabel, i daje prednost istini, pa ga zato kralj imenuje svojim prvim savjetnikom i uslišava mu molbu, da se smije povratiti u Jerusalem i po dopuštenju kralja Kira nanovo sagraditi hram. Grčki tekst ove knjige drži se da je nastao u 2. ili 1. stolj. pr. Kr., dok neki (Lagrange, Bayer, Touzard, Walde) drže, da je prije toga postojao hebrejsko-aramejski tekst. Neki je istočni i zapadni pisci navode kao nadahnutu (Origen, sv.Atanasije, sv.Bazilije, sv.Ciprijan i sv.Ambrozije), ali Crkva je ne priznaje kanonskom.

IV. Ezdrina, nazvana također Ezdrina Apokalipsa. Sadržaj joj je opis sedam viđenja o sudu i sudbini dobrih i zlih. Budući da pretpostavlja događaj razorenja Jerusalema, drži se da je napisana pod kraj 1.stolj. po Kr.

III. Makabejska, koji joj naslov ne pristaje, jer sadržaj govori o progonima egipatskih Židova za vrijeme Ptolomeja IV.Filometora (221-204). Sadržaj joj je fabulozan, a nastala je nekako prije 70.godine po Kr. Postoji i IV. Makabejska, koja govori o gospodstvu razuma nad osjetilima, što posvjedočavaju primjeri mučeništva starca Eleazara i sedam braće Makabeja.

Isaijino uznesenje govori o mučeništvu proroka Isaije, zatim sadržaje proroštvo o životu i djelu Mesije i napokon Isaijina viđenja.

Salomonova oporuka (Testamentum Salomonis) opominje, neka ljudi ne idu zlim putem. Salomon je prije gradnje hrama pomoću prstena arhanđela Mihaela imao veliku vlast nad zlim duhovima, ali ju je izgubio zbog neuredne ljubavi prema ženama tuđinkama. Apokrif čini se da je kršćanskog podrijetla iz 3. stolj.

54. Poučni apokrifi. Molitva kralja Manasesa. Sadržaj uzet iz II.Dnev. 33,11-13,18, kako je kralj Manases nalazeći se u babilonskom ropstvu, učinio pokoru za svoje grijehe i obratio se k Bogu. Potječe od nekog Židova heleniste. Tekst ove molitve donose Vulgatina izdanja u dodatku.

Oporuka 12 patrijarha pripovijeda o životu i opomenama

prije smrti 12 sinova Jakovljevih, proričući ujedno sudbinu pojedinih plemena izraelskog naroda, po uzoru Jakovljeva blagoslova (Gen. 49). Apokrif potječe od nekog Židova iz 2. ili 1. stolj.pr. Kr.

Salomonove ode slave Krista, koji nagrađuje vjernu dušu svojim dobročinstvima. Apokrif je po svoj prilici kršćanskog podrijetla iz 1. st. po Kr.

55. Proročki apokrifi. Henohova knjiga, koja postoji u tri recenzije, i to u etiopskoj, slavenskoj i hebrejskoj. Pojedine se recenzije znatno razlikuju u sadržaju. Uglavnom im je sadržaj apokaliptičan. Glavno je lice pravedni pretpotopni patrijarha Henoh, koji je bez smrti uznesen u nebeske visine, te tamo ima razna viđenja, na koja nadovezuje opomene za krepostan život. Ovi apokrifi nisu jedinstveno djelo jednoga pisca, nego kompilacije od raznih manjih apokrifnih spisa 1-3.stolj. kršćanske ere.

Mojsijevo uznesenje. Sadržaj ove knjige sačinjavaju Mojsijevi govori prije smrti i predaja vodstva Josui. Proriče budućnost odabranog naroda i dolazak Mojsijin na sudnji dan. Apokrif potječe od nekog palestinskog Židova iz vremena 1.st. po Kr.

Baruhova apokalipsa, koja postoji u 2 recenzije: sirskoj i grčkoj. Govori o razorenju Jeruzalema po Kaldejima, o mesijanskom vremenu i o budućem sudu i uskrsnuću. Grčka recenzija ima dodatak o Baruhovu putovanju kroz sedam nebesa. Obje recenzije potječu iz 2.st. po Kr., i to, čini se, od kršćanskog pisca.

Sibilinska proroštva. Ovaj apokrif sadržaje 14 Sibilinskih proroštava, te potječe dijelom od židovskog, dijelom od kršćanskih pisaca, po uzoru poganske zbirke Sibilinskih proroštava. Naviješta Božji sud protiv neprijatelja izabranog naroda, zatim Mesijin dolazak i njegovu pobjedu. Proriče svršetak svijeta požarom. Zbirka ovog apokrifa nastajala je između 2-4.stolj. po Kr.

Ovo je tek nekoliko znatnijih apokrifa iz pojedinih skupina. O apokrifnoj književnosti napisao je posebnu introdukciju mađarski pisac Szekely: Bibliotheca apocrypha, Fri-

burgi Brisgoviae 1912. Na engleskom: M.R.James, The lost Apocrypha of the Old Testament, London 1920. Inače ukratko daju njihov prikaz u svojim introdukcijama: R.Cornely - A.Merk, Höpfl - Gut, Ruwet u Institutiones Biblicae I. Romae 1933.

AGRAFI

56. Od apokrifa treba razlikovati agrafe ( ), t. j. tekstove, koji se često navode kao nadahnuta riječ Božja, ali ih stvarno ne nalazimo u kanonskim knjigama. To su naročito riječi Krista Gospoda, koje nam je sačuvala predaja izvan pisanih Evanđelja, jer evanđelisti nisu napisali sve, što je Isus učio i činio (Iv. 21,25), nego se mnogo toga sačuvalo u živoj usmenoj predaji. Navode agrafa nalazimo u djelima svetih otaca, ali nisu kritički zajamčeni kao autentični.

Znatnija literatura o agrafima. A.Resch: Agrapha, Lipsiae 1906; E.Jaquier, Les sentences du Seigneur extracanoniques (les agrapha), Rb N.S.15 (1918) 93-135; E.Besson, Les logia agrapha (Bihorel-lez-Rouen 1923; U.Holzmeister, Unbeachtete patristische Agrapha, ZkTh 38 (1914) 113-143; 39(1915) 98-118; 801-803; L.Vaganay, Agrapha (DB/S/I 1928,159-198).

O IZGUBLJENIM KNJIGAMA

57. U starozavjetnim knjigama Sv.Pisma spominju se još neke druge knjige, kojih već odavna više nigdje nema. To su:

Knjiga o ratovima Gospodnjim (Liber bellorum Domini,Num. 21,14).

Knjiga pravednika (Liber justorum,Jos.10,13;II.Sam.1,18).

Knjiga Salomonovih dnevnika (Liber verborum dierum Salomonis, III.Kralj: 11,41).

Knjiga dnevnika judejskih kraljeva (Liber verborum dierum regum Israel, III.Kralj. 14,19 sl.).

Knjiga vidioca Samuela (Liber Samuelis videntis, I.Dnev. 29,29).

Riječi proroka Natana (Verba Nathan prophetae, I.Dnev. 29,29).

Knjiga vidioca Gada (Liber Gad videntis,I.Dnev. 29,29).

Proroštvo Ahije Silonjanina (Prophetia Ahiae Silonitis, II.Dnev. 9,29).
Viđenje Adda vidioca (Visio Addo videntis, II.Dnev. 9,29).
Knjiga proroka Semeja (Liber Semeiae prophetae, II.Dnev. 12,15).
Knjiga Jehuja, sina Hananova (Liber Jehu filii Hanan, II. Dnev. 20,34).
Hozajevi govori (Sermone Hozai, II.Dnev. 33,19).
Djela Ozijina po Isaiji (Res gestae Oziae per Isaiam, II. Dnev. 26,22).
Tri tisuće Salomonovih priča (Tria millia parabolarum Salomonis, III.Kralj. 4,22).
Salomonovih tisuću i pet pjesama (Salomonis cantica mille quinque, III.Kralj. 4,22).
Salomonovo raspravljanje o prirodnim stvarima (Salomonis de rebus naturalibus, III.Kralj.4,22).
Jeremijine tužbalice o smrti kralja Josije (Lamentationes Jeremiae de morte regis Josiae, II.Dnev. 35,25).
Jeremijini opisi (Jeremiae Descriptiones, II.Mak.2,1).
Dnevnik Ivana Hirkana (Liber dierum Joannis Hyrcani, I. Mak. 16,24).
Knjiga Jasona Cirenejca (Liber Jasonis Cyrenaei, II.Mak. 2,24).

Ove knjige navode nadahnuti pisci kao svoje izvore, ali iz toga još ne slijedi, da su i one same bile nadahnute. Mi ne znamo ni za jednu od ovih knjiga sigurno, da li je bila nadahnuta. Za neke od njih, sudeći po njihovu naslovu, čini se, da bi mogle biti nadahnute, ali je opet pitanje, da li su ujedno mogle biti i kanonske.

58. Prijeporno je među bogoslovima pitanje, da li bi se mogla izgubiti koja knjiga, koja je bila nadahnuta. Sv. Augustin sumnja, da bi se mogla koja od takvih knjiga izgubiti (De civit.Dei 18,38). Njemu se priključuje i bogoslovski pisac Salmeron (Prolog IV.can.4). Protivno (naime da je moguće da se izgubi) drže Origen (In cant.proleg.), sv.Ivan Hrizostom (In I Cor. hom. 7,3) i sv.Toma Akvinac (Comment. in ep. s. Pauli I.Cor. 5,4 et Col. 4,16). Kod toga pitanja

treba razlikovati, da li je knjiga samo nadahnuta, ili je povrh toga još primljena u kanon.

Što se tiče knjige nadahnute, a da nije primljena u kanon, moglo bi se dogoditi, da se izgubi. U takvom slučaju Božje bi nadahnuće imalo samo neku privremenu svrhu za posebne prilike odnosnog vremena. Kad su pak prestale te prilike, nije bilo više potrebno, da se odnosne knjige dalje čuvaju.

Teže je pitanje, da li bi se mogla izgubiti koja nadahnuta knjiga, koja je ujedno primljena u kanon. Budući da kanonske knjige pripadaju u poklad vjere, dužna ih je Crkva budno čuvati, kao što i poklad vjerskog i ćudorednog naučavanja. Odatle bi slijedilo, kad bi se izgubila koja knjiga, što ju je Crkva primila kao kanonsku, da bi Crkva u takvom slučaju prestala biti neprevarljivom čuvaricom vjere. Ipak ugledni bogoslovski pisac Franzelin (De Deo Trino 1874,42) drži, da se ne bi ni u tom slučaju moglo prigovoriti Crkvi, da je pomanjkala u vršenju svoje zadaće, jer nadahnute knjige nisu ni jedino ni apsolutno potrebno sredstvo za čuvanje vjerskog poklada, nego je tu i usmena predaja, u kojoj bi se pomoću prisutnosti Duha Svetoga čuvao poklad vjerskog i ćudorednog naučavanja, što je bio nekad sadržan u kojoj od eventualno izgubljenih knjiga.

POVIJEST TEKSTA SV. PISMA

59. Nakon toga, što je utvrđeno, koje su knjige nadahnute i kanonske te im pripada božanski ugled, potrebno je ispitati, u kakvom se stanju do danas sačuvao njihov tekst.

Nema sumnje o tom, da su tekstovi od Boga nadahnutih knjiga, kakvi su izašli ispod ruku nadahnutih pisaca (autografi), bili apsolutno bez ikakve pogreške, jer u protivnom slučaju slijedilo bi, da je Bog kao prvotni auktor tih knjiga pogriješio, što je nemoguće. Ali budući da su autografi bili napisani na trošnom materijalu, koji se nije mogao trajno sačuvati, trebalo je tekst svetih knjiga prepisivati, a osim toga i umnožavati, da uzmogne biti pristupačan za čitanje što većem broju čitalaca. Kod prepisivanja pak i umnožavanja teksta, kako na izvornom jeziku, tako još više u različitim prijevodima, moglo se tijekom vremena uvući sve više pogrešaka, uslijed kojih se prvotni tekst izmijenio i iskvario od svoje prvotne čistoće.

Pita se sada, nije li se prepisivanjem tekst kanonskih knjiga u tolikoj mjeri iskvario, da nam više ne predstavlja sigurno vrelo Božje objave, ili je pored svih prepisivačkih pogrešaka sačuvan tako, da nam je pomoću njega sačuvan netaknut poklad vjere i ćudoređa? Ako bi se tekst prepisivanjem kroz stoljeća u tolikoj mjeri iskvario, da više ne bi predstavljao netaknut poklad vjerske i ćudoredne objavljene nauke, tada ne bi ništa koristilo, što je Bog svojim nadahnućem sudjelovao kod postajanja knjiga Sv. Pisma. Utvrditi, koliko je tekst knjiga Sv. Pisma ostao nepokvaren, ili opet, koliko se uvuklo mjestimice prigodom prepisivanja raznih pogrešaka ili preinaka, zadatak je posebne nauke h i s t o r i j e t e k s t a i t e k s t u a l n e k r i t i k e.

6o. Historija teksta i tekstualna kritika proučava sa spomenutih gledišta u prvom redu povijest i kritiku teksta na izvornom jeziku, a zatim povijest i kritiku teksta u raznim prijevodima. Od kolike je važnosti proučavanje povijesti i kritike teksta, vidi se iz riječi sv. Augustina, koji kaže: "Oni, koji žele da poznaju božanska Pisma, treba da vode bud-

nu brigu nad ispravljanjem kodeksa" (De doctr. chr. 2,21). To naglašuje i papa Leon XIII. u enciklici "Providentissimus Deus" riječima: "Pronicanju i izlaganju smisla (Sv,Pisma) ima mjesta tek nakon toga, kad je prema potrevi svom marljivošću ispitano čitanje" (odnosnog mjesta Sv.Pisma). Najnovija pak enciklika pape Pija XII. "Divino afflante Spiritu" (od 30.IX. 1943) upozorava napose na potrebu upotrebe tekstualne kritike, i.to "baš radi poštovanja,koje dugujemo Božjim riječima, jer njena je upravo svrha, da sv.tekstu povrati, kolikogod je to što savršenije moguće,prvotni oblik, da ga očisti od pogrešaka, koje su se u nj uvukle zbog nesavršenosti prepisivača, te da ga, koliko je to moguće, oslobodi dodataka i ispuštanja, na krivo mjesto postavljenih riječi i opetovanja, te svih drugih vrsta pogrešaka, koje se obično uvuku u spise, naslijeđene kroz mnoga stoljeća."1/

Poglavita je svrha historije i kritike teksta utvrditi cjelovitost teksta sv.knjiga s obzirom na dogmatičku potpunost sa stajališta materijalnog i kritičkog ili formalnog. Materijalna potpunost zajamčuje nam, da je u tekstu sačuvana nepromijenjena nauka vjere i ćudoređa i da se u tekst nije uvukla nikakva pogubna i lažna nauka. Svrha pak kritičke potpunosti teksta jest utvrditi njegov gramatički i stilistički o b l i k, da se tako dođe do što čvršćeg temelja dogmatičke potpunosti.

U tu svrhu treba najprije upoznati povijest i kritiku teksta Sv.knjiga na izvornim jezicima, a po tom na različitim prijevodima, osobito najstarijima, na grčkom i latinskom jeziku.

O IZVORNIM TEKSTOVIMA KNJIGA SV.PISMA ST.ZAVJETA

61. Knjige Sv.Pisma St.Zavjeta napisane su u t r i jezika, i to: h e b r e j s k o m, a r a m e j s k o m i g r č k o m.

Hebrejskim jezikom napisane su izvorno sve starozavjetne knjige, osim knjiga Mudrosti i II.Makabejske, koje su izvorno

---

1/ AAS XXXV (1943) p. 307-308.

napisane grčkim jezikom, i možda knjige Tobijine, za koju se drži dosta vjerojatnim, da je izvorno napisana aramejskim jezikom; ali od tih knjiga nisu se sačuvale na izvornom jeziku, nego na grčkom prijevodu knjige: Tobijina, Juditina, Baruhova, I.Makabejska, Estera 1o,4-16; Daniel 3, 24-9o, 13,1-14,42. Od Crkvenice, koja se čitava sačuvala u grčkom prijevodu, pronađen je tek u novije doba (g.1896) izvorni hebrejski tekst, ali tek djelomično, nešto preko polovice svega teksta.

Aramejskim jezikom napisani su izvorno dijelovi knjige proroka Daniela (2,4b - 7,28), dijelovi knjige Ezdrine (4,8-6,18 i 7,12-26), zatim u knjizi proroka Jeremije 1o,11; i dvije riječi u Genezi 37,47.

Grčkim jezikom napisane su izvorno: knjiga Mudrosti i II.Makabejska.

Budući da je najpretežniji broj Sv.knjiga izvorno napisan na hebrejskom jeziku, a tek neznatan broj i neki njihovi dijelovi na aramejskom, koji je proživljavao gotovo jednaku povijest kao i hebrejski tekst, dosta je da promotrimo povijest hebrejskog teksta Sv.Knjiga,dok je povijest grčkog izvornog teksta sv.Knjiga,koje su nastale nekako u isto vrijeme, kad i grčki prijevod LXX, uključen u povijesti grčkog prijevoda LXX.

O HEBREJSKOM I ARAMEJSKOM TEKSTU STAROZAVJETNIH KNJIGA SV. PISMA

62. O hebrejskom i aramejskom jeziku uopće. Hebrejski jezik ogranak je velike semitske jezičke familije, i to one,koja se u najstarije doba zvala kananejskom, te je bila zajedno s aramejskim jezikom sastavni dio sjevero-zapadne semitske grane.

Semitsko-orijentalnoj grani pripada akadijski i asirsko-babilonski jezik, koji nam otkrivaju arheološke iskopine u Mesopotamiji.

Semitsko-jugozapadnoj grani pripadaju jezici: arapski (koji se raspada u četiri ogranka: koranski, južni, minejski i sabejski) i etiopski (Geoz, Amhara, Tigre).

Semitsko-kananejskoj grani pripadaju: starokananejsko narječje (sačuvano u spomenicima iskopina Ras Eš-Šamra i Tel-el-Amarna); Feničko-punsko narječje (kojim su govorili Feničani, Punjani ili Kartažani); moapsko (spomen-ploča kralja Meše) i hebrejsko (biblijsko, jezik Mišne i Talmuda i novohebrejski) narječje.

Aramejskoj grani pripadaju: zapadnoaramejski(jezik biblijskih aram.odlomaka, palmirsko, nabatejsko, palestinsko i samarjansko narječje) i istočnoaramejski ogranak (jezik babilonski, mandejski i sirski).

Shematički pregled semitskog jezičnog stabla pruža nam ova tabela:

Semitski jezici

Zapadni — Istočni (Akadijski-asirobabilonski)

Sjeverni — Južni arapski i etiopski

Kananejski — Aramejski

Kananejski: Staro-fenički, punski, hebrejski, moapski

Aramejski: zapadni — istočni babilonski, sirski

Hebrejski: biblijski, jez. mišne, talmudski, novohebrejski

Zapadni aramejski: biblijski, palmirski, nabatejski, palestin., samarjanski

74. <u>Naziv hebrejski</u> dolazi od riječi . Tim su se imenom nazivali Izraelci, potomci Jakovljevi. Da li se to ime izvodi od njihova praoca, koji se zvao Heber, a bio je potomak Noina sina Sema (Gen 10,24), ili je to ime geografskoregionalnog značenja, ukoliko riječ znači prijeko (rijeke Eufrata), jer se Abraham doselio u zemlju Kannansku od prijeko rijeke Eufrata, pa su ga zato nazivali prečanin, prijeporno je.

Na ovo potonje značenje dovodi također etimologija glagolskog korijena = prelaziti, seliti se, u opreci prema = imati stalno boravište; prema tomu imenica znači nomadi (arap.Beduini), selilački narod. Inače se hebrejski jezik u Sv.Pismu naziva također kananejskim jezikom (; Is. 19,18), ili judejskim (; 4 Kralj. 18,26; Neh. 13,14), a kod rabina sveti jezik.

64. <u>Najstariji spomenici hebrejskog jezika.</u> Na prve tragove hebrejskog jezika nailazimo u svjetovnim spomenicima iskopina u Ras Eš-Šamra na ruševinama drevnoga grada Ugarit u Siriji, koji potječu iz 2o. stoljeća pr.Kr., a pronađeni su iskapanjem g. 1929, te su pisani alfabetom klinovita pisma. Osim toga ovim su jezikom pisani, također klinovitim pismom, spomenici, pronađeni g.1887. u egipatskom mjestu Tell el-Amarna, a potječu iz 15. i 14. st. pr.Kr.; zatim iskopine feničkog grada Biblos-a, iskopane g.1923. i sl., ispisane feničkim pismom, a potječu iz 13.st.pr.Kr.; napokon spomenici nekih natpisa na Sinajskom poluotoku ispisani sličnim pismom, a potječu iz 16-17.st.pr.Kr.

65. <u>Hebrejski jezik knjiga Sv. Pisma</u> obuhvata razdoblje duše od tisuću godina, t.j. od 15.- 2.st.pr. Kr. U tom razdoblju razumljivo je, da je hebrejski jezik doživio i neke postepene promjene. Poznavaoci hebrejskog jezika razlikuju obično razdoblja razvitka ovog jezika: p r v o od Mojsija do početka kraljevskog doba (od 15oo-1ooo pr.Kr.), nazvano s t a r o d o b a, za koje je osobito značajan hvalospjev Deborę (Sud.5); d r u g o od početka kraljevskog doba do babilonskog sužanjstva (od 1ooo- 586 pr.Kr.), nazvano z l a t n o doba hebrejskog jezika; t r e ć e od babilonskog sužanjstva (586) i dalje, kad se hebrejski jezik počeo kvariti uplivom i primjesama aramaizama, a kasnije i grecizmima, te je napokon prestao biti živim jezikom i zamijenjen bi aramejskim, kako se razabire iz knjige Ezdrine i Nehemijine.

66. Naziv aramejski jezik (ארמית) potječe od imena Aram, potomka Semova (Gen 1o,22), a spominje se u IV.Kralj. 18, 26 i Danielu 2,4. Zove se također sirski jezik (II.Makab. 15,36) ili hebrejski (Dj.ap. 21,4o; 22,2; Iv. 5,2), a radi Daniela 2,4 sl. također kaldejski (sv.Jeronim). Ovaj je jezik bio međunarodni diplomatski jezik, kojim su se služili babilonski i perzijski kraljevi u svojim pismenim proglasima, odredbama i dopisivanju sa susjednim vladarima. Ovaj su jezik poprimili također Židovi za vrijeme svog boravka u babilonskom sužanjstvu, te ga doskora sasvim zamijenili za svoj hebrejski jezik, koji su tijekom vremena zaboravili. U vrijeme

Kristovo služili su se Židovi aramejskim jezikom, kako se to razabire iz riječi, koje se mjestimice spominju u novozavjetnim knjigama (Mt 27,46: Eli, Eli, lamma sabaktani? Isto kod Mark. 15,34; zatim 5,41: Talitha kumi! = Djevojko ustani!; 7,34: Effetha = otvori se!; 14,36: Abba=Oče! Iv 1,42: Kefa = stijena; 19,13: Gabbatha; 19,17: Golgotha=lubanja; Dap 1,19: Hakeldama=krvna njiva, i dr.). Što više, i Matejevo evanđelje bilo je izvorno napisano aramejskim jezikom, kojim su u doba Kristovo Židovi govorili, a zvao se također pučkim hebrejskim.

Osim toga aramejskim su jezikom napisani mnogi profani spomenici, kao n.pr. napis kralja Zakira iz 8.st. pr.Kr., otkriven 19o3. kod Sendžirli-a, zatim zbirka listova s otoka Elefantine u gornjem Egiptu iz 5.st.pr.Kr., otkrivena 19o6; i napokon Targumi, t.j. tumačenja ili parafraze Sv.Pisma po hebrejskim rabinima na aramejskom jeziku.

67. <u>Pismo hebrejskog jezika.</u> Najnovija arheološka otkrića u Ras eš-Šamra (1929-1931), gdje su pronađeni brojni napisi starokananejskog jezika, srodnog hebrejskomu, a sižu do 2ooo.g. pr. Kr., potvrđuju upotrebu klinovitog pisma; slično i listovi Tell-el-Amarna, koji dosižu do 15.stolj.pr.Kr. Ali povrh toga arheol.otkrića u Biblosu 1923. (Fenicija) potvrđuju, da je u Feniciji barem u 13. stolj. pr. Kr. bilo u upotrebi feničko pismo, a tomu je slično pismo arheoloških spomenika Sinajskog poluotoka, koje dosiže do 16. i 17. st. pr.Kr. Tim je pismom ispisana i spomen ploča moapskoga kralja Meše iz 9.stolj. pr.Kr. Feničkim pismom služili su se i stari Hebreji, pa je najvjerojatnije, da su tim pismom bili izvorno napisani autografi starijih knjiga Sv.Pisma S.Z., što su nastale prije babilonskog ropstva. To potvrđuje i činjenica, što su Samarijani i nakon povratka Židova iz babilonskog ropstva zadržali na feničkom pismu hebrejski tekst Mojsijeva Pentateuha. Feničko su pismo usavršili Asirci tako, da se iz njega doskora razvilo aramejsko kvadratno pismo [illegible], koje su Babilonci proširili po čitavom području svoje države. U ovo je pismo dao poslije babilonskog ropstva (u 5.stolj.pr. židovski svećenik i vrstan poznavalac Sv.Pisma Ezdra prepisati sav tekst starozavjetnih knjiga Sv.Pisma, koje su do tada postojale. Od toga vremena prevladala je kod Hebreja stalna

upotreba hebrejskog kvadratnog pisma, na kom se i danas umnožava hebrejski tekst Sv.Pisma. Da se ovo pismo kod Židova upotrebljavalo u vrijeme Kristovo, potvrđuje Matejevo evanđelje (5,18), u kom se slovo jod smatra najmanjim slovom tadanjeg židovskog alfabeta, a stvarno je doista u hebrejskom kvadratnom pismu najmanje slovo jod.

Hebrejsko se pismo, kao što i većina ostalih semitskih alfabeta, sastojalo samo od konsonanata. Znakove za samoglasnike izumili su tek nakon 7.-12. stoljeća židovski učitelji nazvani Masoreti (od hebr.riječi [illegible] predavati, [illegible] =predaja), koji su tako htjeli pismeno ustaliti predaju izgovora vokala, da se ona u kasnijim pokoljenjima sasvim ne zaboravi. Ali ti se znakovi upotrebljavaju samo u onim izdanjima hebrejskog teksta Sv.Pisma, koja nisu za liturgijsku upotrebu, za koju je dopušten tekst samo s konsonantima bez oznake vokala.

68. <u>Podjela hebrejskog teksta Sv.Pisma.</u> Radi lakšeg snalaženja u tekstu, osobito za liturgijsku upotrebu, bio je hebrejski tekst Sv.Pisma već veoma rano podijeljen u veće i manje odlomke, nazvane paraše ([illegible] = odsjek). Početak velikih paraša označivao se sa tri [illegible] ili sa tri [illegible], a početak malih paraša označivao se sa jednim [illegible] ili [illegible].

Sa slovom [illegible] označivale bi se paraše, koje počinju s novom linijom, te se zato zovu [illegible] = otvorene. Sa slovom [illegible] označivale bi se paraše, koje počinju unutar linije, te se zato zovu [illegible] = zatvorene.

<u>Proročke</u> knjige bile su podijeljene u odsjeke, nazvane haftare, od [illegible] = otpuštanje, jer su se ti odlomci čitali u subotne dane na svršetku subotnih sastanaka u sinagogama prije otpuštanja sabranog naroda, da se može razići.

Posebno ime nosi zbirka od 5 knjiga [illegible], u koju pripadaju: Pjesma nad Pjesmama (čitala se na blagdan Pasha), knjiga Rutina (čitala se na blagdan Sedmica ili Pedesetnicu), Tužbalice (na dan uspomene razvaljenja hrama, t.j. na dan 9.Aba = oko 24.srpnja), Propovjednik na praznik Sjenica, knj. Esterina na praznik Purim.

Osim ove liturgijske podjele teksta postojala je kod Hebreja i podjela u svrhu gramatičke upotrebe teksta na odlomke, nazvane [illegible], kojih čitav hebrejski tekst ima 436.

Današnja podjela u poglavlja (capita) i retke (versus) potječe od francuskog tiskara Roberta S t e f a n a, te je u hebrejskom tekstu prviput primijenjena u izdanju Antwerpenske Polyglote (1569-1572), dok je inače prviput primijenjena ta podjela na čitavom tiskanom tekstu Sv.P. St. i N.Z. g. 1555 u Parizu.

69. <u>Način čuvanja i širenja hebrejskog teksta.</u> Pored kamenja i glinenih pločica ili valjaka, na kojima su se sačuvali najstariji tragovi pisma, služio je kao tvar za pisanje, osobito u Egiptu, papyros. Papyros se pravio od veoma finih vlakana srži istoimene trstike tako, da bi se jedan sloj takvih vlakana naslagao jedno do drugoga na ravnoj plohi najprije u jednom smjeru, a onda se jednak sloj takvih vlakana naslagao i slijepio u poprečnom smjeru . Na taj se način dobila tvar u obliku bijele plohe, koja se dala savijati oko drvenog štapa, te se moglo na njoj pisati posebnim šiljatim štapićem, koji se umakao u crnilo. Slaba strana tih papyrosa bila je u tom, što su upotrebom postali trošni i lomljivi, pa je doskora trebalo tekst prepisivati na novu priređenu materiju papirosa. Najvjerojatnije je, da su i knjige Sv.Pisma kao autografi bile prvotno napisane na papyrosu, tim više, što je Mojsiju iz dugogodišnjeg boravka u Egiptu zacijelo bila poznata upotreba papyrosa za pisanje. Ovakav svitak ispisane knjige na papyrosu, omotanom oko štapa, zvao se u hebrejskom מגלה = Megillah, a spominje se na više mjesta u hebr. tekstu Sv.Pisma (Is. 34,4; Jer. 36,2; Job 31,35).

Ali pored toga već se veoma rano i u samom Egiptu upotrebljavala kao tvar za pisanje osušena životinjska koža, bilo ovčja, kozja ili magareća, jer je ona bila mnogo trajnija od papyrosa. Izradba ovakve kože osobito se usavršila za vrijeme kralja Eumenesa II. u maloazijskom gradu Pergamu u 2. stolj.pr. Kr., pa se radi toga ta kožnata materija za pisanje prozvala pergamena. Upotrebu pergamene spominju Plinije i Pseudo-Aristeja, a među ostalima od novozavjetnih pisaca sam sv.Pavao apostol u posl. II.Tim. 4,13. Pojedini listovi ispisane pergamene obično bi se prelamali u obliku diptiha i sla-

gali se po četiri zajedno u jedan svežnjić, nazvan "codex", i tako je nastao današnji oblik knjiga.

Istom u 8. stolj. po Kr. upoznali su Grci upotrebu svilenog papira za pisanje, donesena iz Orijenta. U 12. stolj. spominje Petar Venerabilis, opat samostana Cluny, upotrebu papira od krpa, a u 14. stoljeću prevladala je opća upotreba običnog papira za pisanje.

Kako su papirus i pergamena bili skupi, to su se štedljivo upotrebljavali. Zato bi se nerijetko događalo, da bi se izblijedjeli, oprani ili ostrugani kodeksi pergamene upotrebljavali za ponovne prepise. Takovi kodeksi s ponovno napisanim tekstom nazvani su palimpsesti (od πάλιν ψάω = opet ostrugati, isprati). Njihov se stariji tekst može učiniti čitljivim pomoću nekih kemijskih reagencija, a u novije doba omogućio je Rafael Kögel čitanje ovakvih rukopisa pomoću fotografiranja djelovanjem ultravioletnih zraka na izbrisani stariji tekst kodeksa.

7o. Način prepisivanja starih kodeksa bio je različit. Kod nekih je kodeksa tekst tekao bez prekidanja (kontinuirani tekst), da se nisu odjeljivale pojedine riječi, niti su se stavljale interpunkcije. Taj način prepisivanja zapaža se kod najstarijih kodeksa. Kasnije uvode se razmaci između pojedinih riječi i znakovi za interpunkcije.

Kod grčkih tekstova dolazi povrh toga do izražaja tako zvani kolometrijski sustav prepisivanja gdje bi pojedini retci sadržavali po jednu rečenicu, i stihometrijski sustav prepisivanja, gdje bi se pazilo samo na broj slova, koliko ih stane u jedan redak, bez obzira na interpunkcije. Kod prepisivanja upotrebljavale su se, kako u hebrejskom, tako i u grčkom jeziku za poznate riječi kratice, n.pr. za יהוה = ׳ , a u grčkom za Θεός = Θς, Κύριος = Κς i t.d. Za čitanje starih rukopisa potrebno je poznavanje paleografije dotičnog pisma, bilo hebrejskog, grčkog ili latinskog.

POVIJESNA RAZDOBLJA HEBREJSKOG TEKSTA SV. PISMA

71. U čuvanju hebrejskog teksta treba da razlikujemo tri razdoblja:

Prvo razdoblje od postanka izvornog teksta pojedinih knjiga do unifikacije konsonantskog teksta pod kraj 1. stolj. poslije Krista.

U tom razdoblju i u samom izvornom tekstu moglo je doći do promjena, dok nije došlo do definitivne redakcije teksta. Tako n.pr. prorok Jeremija kaže o svojoj knjizi (36,2. 4-32), kad ju je dao pročitati narodu, da se kralj Joakim rasrdio i sam je spalio u vatri, a po tom je Jeremija diktirao svome pisaru Baruhu ponovno isti tekst knjige i tomu tekstu dodao još neke nove dijelove.

Osim toga, budući da je izvorni tekst nekih knjiga Sv. Pisma bio napisan na više manjih svitaka ili kodeksa, moglo se dogoditi, da je mogao kod konačne redakcije svih dijelova u jednu knjigu nastati različit poredak sadržaja pojedinih glava, kao što to n.pr. vidimo u rasporedu poglavlja Danielove proročke knjige, kod koje je drukčiji poredak sadržaja u hebrejskom tekstu, a drukčiji u grčkom prijevodu LXX, koja je također imala za podlogu hebrejski tekst, ali različit od onoga, kakav je u masoretskoj redakciji. Ta pojava dolazi osobito do izražaja u formiranju teksta zbirke Psalama (ispor. II.Sam. 22,1-51 i Ps 17, 1-51 u hebr.tekstu).

Promjene teksta mogle su se zbivati uslijed prepisivanja, osobito nedugo iza postanka odnosne knjige, ako još nije bila svima zajamčena kao kanonska. Pa i sami prepisivači, iako su posao prepisivanja vršili s najvećom pomnjom, mogli su gdjekada u prepisivanju pogriješiti, bilo fallente aure (= da bi kod diktiranja krivo čuli), ili fallente oculo (=da bi uslijed istrošenih ili sličnih slova krivo pročitali ili zamijenili koje slovo s drugim sličnim), bilo uslijed toga, što bi dvije riječi imale jednak svršetak, pa bi jednu ispustili ([illegible]), ili da bi dvaput napisali isti slog ili riječ (dittographia), ili da bi mjesto dviju jednakih riječi napisali samo jednu (haplographia). Gdjekad bi kod prepisivanja mjesto izvorne riječi upotrijebili sinonim, a bi-

lo je i slučajeva, gdje bi hotimice mijenjali manje doličnu riječ u doličniju, kao n.pr. kod imena sastavljenih sa -baal mijenjali bi "baal" = ime krivog božanstva u "bošet" = sramota, Išbaal = Išbošet, da se izbjegne izgovoru imena poganskog božanstva Baal.

Napokon nema sumnje, da je tekst knjiga Sv.Pisma pretrpio mnogo štete za vrijeme trajanja babilonskog ropstva, a osobito za nasilnog spaljivanja prepisa svetih knjiga u vrijeme Antioha IV.Epifana, pa je nakon toga trebalo mnogo brige i truda, da se uspostavi točan tekst knjiga Sv.Pisma.

Divergencije teksta Sv.Pisma dolaze do izražaja u razlikama između hebrejskog teksta, kakav nam je danas sačuvan u masoretskoj redakciji, te grčkog prijevoda LXX iz Samarjanskog teksta Pentateuha.

72. <u>Drugo razdoblje</u> u povijesti hebrejskog teksta jest ono od svršetka 1.stolj. po Kr. t.j. od rabinske sinode u Jamniji, pa do početka masoretske redakcije, otprilike između 6-lo. stolj. po Kr. U to vrijeme dolazi do izražaja nastojanje oko unifikacije hebrejskog teksta Sv.Pisma tako, da se eliminiraju znatnije varijante i usvajaju se mjesto njih ona čitanja, koja su u većini kodeksa ustaljena. Drži se, da je konačna redakcija hebrejskog teksta ustaljena prema tipu teksta, koji je postojao još za vrijeme, dok nije bio razoren jerusalemski hram. To je bio tekst, na temelju kojeg su nastali prijevodi Akvile, Simaha i Teodocijona, i kojega su se držali Talmudisti onog vremena, i napokon kojeg su se držali Origen i sv.Jeronim.

73. <u>Treće razdoblje</u> povijesti hebrejskog teksta jest era masoretske redakcije od 6-lo.stolj. po Kr. Masoreti (od מָסֹרָה = predaja) bili su učeni židovski rabini, koji su dobro poznavali predaju čitanja i izgovora Sv.Pisma, pa da se to čitanje ne zaboravi, izumili su sustav znakova za vokale, koje su potpisali hebrejskom konsonantskom tekstu Sv. Pisma. Osim toga prikupili su kritičke opaske za objašnjenje dvojbenih mjesta prema svjedočanstvima rabinske predaje. I upravo po sabranim bilješkama te predaje nazvani su "masoreti". Masoretsku tradiciju zastupaju dvije rabinske škole: tiberijadska ili palestinska, kojoj su najistaknutiji pretstavnici:

Moše ben Ašer (9.st.) i njegov sin Aharon ben Moše ben Ašer, te njegov savremenik Moše ben David ben Naftali (u 10.st.); babilonska sa svojim pretstavnikom Jakob ben Naftali (u 10. st.).

Masoreti su u svom poslu bili veoma kritični i brižljivi. Što se tiče teksta, kojeg su se držali, to je bio onaj tekst, koji se ustalio u drugom povijesnom razdoblju, t.j. nakon sinode u Jamniji koncem 1.stolj.po Kr. Masoreti nisu se usudili dirati u sam konsonantski tekst, premda je gdjekad očito bilo razloga, da se tekst kritički ispravi i drukčije čita, nego bi na dvojbenim mjestima izvan teksta stavljali svoje marginalne opaske, od kojih treba razlikovati:

74. <u>I. Masora textualis,</u> koja može biti trostruka:

1/ Masora parva; to su sasvim kratke bilješke, koje se odnose na pojedinu riječ u tekstu, a upozoruju zvijezdicom (*) ili kružićem (°) na to, da se ima odnosna riječ drukčije čitati. U takvom slučaju riječ, kako je napisana, zove se kethib כְּתִיב = napisano, a sa strane ili ispod linije naznačeno je kraticom ק׳ koja znači קְרִי = kere (ili keri) = čita se, izgovara se, i k tomu se nadodaje napisana riječ, kako je treba izgovoriti mjesto one napisane u tekstu. N.pr. u tekstu je kethib הַנַּעַר = valja čitati (keri) הַנַּעֲרָה (Gen. 24,14); ili za kethib יעוש ima keri יְעִישׁ (Gen. 36, 15); ili za kethib לבג ima keri לְבַז (Ezek 25,7).
Na desetak mjesta ostavljen je u tekstu prazan prostor bez konsonanata, obilježen samo znakovima vokala, a u bilješci je zabilježeno, koji se konsonanti imaju nad zabilježenim vokalima čitati. Takve slučajeve nazvali su masoreti: keri velo kethib = treba čitati, premda nije napisano (קְרִי וְלֹא כְּתִיב), n.pr. II.Sam. 8,3 ima u tekstu [illegible], a u bilješci [illegible], što znači, da treba dotično mjesto čitati [illegible], premda to nije napisano. U Rut. 3,5 ima [illegible] a u bilješci אֵלַי, što znači, da se ima čitati [illegible].

Za kethib imena Božjeg יהוה je stalni keri אֲדֹנָי.

Na sedam mjesta nalaze se u tekstu konsonanti, ali ispod njih nema potpisanih znakova za vokale, dok u bilješci kaže, da se ti konsonanti nemaju čitati, premda su napisani. Takvi

slučajevi zovu se kethib velo keri כְּתִיב וְלָא קְרֵי = napisano je, ali se ne čita; n.pr. א ; Ezek. 48,16 חמש ; u ovom potonjem slučaju očito se radi o dittografiji. Gdjekad se ovakva bilješka odnosi samo na jedan konsonant, kao n.pr. u Jos. 12,2o מִירֹאן ; u bilješci stoji: לָא קְרִי א = ne čita se א.

Ako se koji konsonant ima izgovarati s vokalom, onda se to označuje riječju נָעָה = giblje se; n.pr. k Neh. 8,lo ima bilješka נָעָה א, koja se odnosi u tom retku na riječ לְאֲדֹנֵינוּ, te znači, da se א u ovoj riječi ima čitati s označenim vokalom, a ne da počiva na pređašnjem vokalu kao obično לַאדֹנֵינוּ. Naprotiv ako se odnosni konsonant nema čitati, nego počiva na vokalu ispred sebe, onda se to označuje riječju נָחָה = počiva, n.pr. u I.Kralj. 11,39 k riječi וַאעַנֶּה dodana je ispod linije bilješka א נָחָה, koja znači: alef počiva, dok se inače obično čita ovako אֲעַנֶּה = i pritisnut ću.

Ako se hoće označiti, da u tekstu nema kojega konsonanta, onda se to u bilješci označuje riječju חָסֵר = fali, manjka, ne dostaje; n.pr. k Gen. 2o,6 ima bilješka א חָסֵר = fali א, a to se odnosi na riječ: מֵחֲטוֹ, koja bi trebala biti napisana מֵחֲטוֹא.

Ako se hoće označiti, da je koji konsonant u tekstu suvišan, onda se to u bilješci označuje riječju יַתִּיר = suvišno je; n.pr. k Deut. 32,13: ו יַתִּיר suvišan je vau, a to se odnosi na riječ בָּמוֹתֵי što znači da mora biti napisana bez ו, dakle בָּמֳתֵי.

Ako se hoće označiti, da treba čitati koji drugi konsonant mjesto napisanog, onda se to u bilješci označuje riječju בִּמְקוֹם = na mjesto; n.pr. k Job. 8,2 ima bilješka: ה בִּמְקוֹם א = he mjesto alef, a to se odnosi na napisanu riječ יְמַלֶּה, gdje bi trebalo stajati na kraju א mjesto ה, dakle יְמַלֵּא = napunit će se.

Ako se hoće označiti razlika u drugim knjigama, onda se to čini kraticom ס״א ili נ״א = סְפָרִים אֲחֵרִים (נְ)= u drugim knjigama, na pr. k Gen. 9,29 ima bilješka ויהיו ס״א što znači, da mjesto riječi וַיְהִי u drugim knjigama ima pluralni oblik וַיִּהְיוּ = i bili su.

Ako se hoće označiti, da je neka riječ u drugim egzemplarima (kodeksima) napisana drukčije, onda se to označuje kraticom נ״א ili בנ״א = בנוסחאות אחרים = u drugim egzemplarima, n.pr. k Job. 32,7 ima bilješka בנ״א ידעין, koja znači: u drugim egzemplarima ידעין mjesto ידעין kako piše u tekstu.

Kad u hebr. tekstu dolazi što neobično, gdje bi se očekivalo drukčije napisano, ali ima ostati, kako je napisano, onda se to označuje kraticom כ״צל = כן צריך להיות = tako mora biti; n.pr. k Neh. lo,35 za riječ קרבן = prinos, mjesto קרבן.

2/ Masora magna zovu se opširnije bilješke s navođenjem primjera i tumačenjem, bilo na gornjem ili na donjem rubu teksta.

3/ Masora finalis zove se skup bilježaka na kraju odnosne knjige, gdje je označen broj redaka, tumačenje osebujnih riječi, naslovi pojedinih poglavlja i slično.

II. Masora numeralis sastoji se u izbrajanju redaka, riječi i slova odlomaka i t.d. Tako n.pr. u Genezi ima 1534 retka. U čitavoj hebrejskog Bibliji dolazi slovo א 42377 puta, ב 38218 puta, ג 29537 puta i t.d.

75. Kodeksi i izdanja hebrejskog teksta. Današnji tiskani hebrejski tekst Sv.Pisma osniva se uglavnom na ustaljenoj masoretskoj redakciji, koja je postala "ogradom Sv.Pisma" (Massorah siag lethorah). Za ovu tradiciju jamči oko 36oo hebrejskih kodeksa, sačuvanih do danas, od kojih tek neznatan broj (Papyrus Nash, koji sadržava odlomak teksta lo zapovijedi Božjih, i 4 fragmenta iz knjige Crkvenice) potječe iz 2. stoljeća poslije Kr., dok od preostalih najstariji kodeksi sižu tek do 9.ili lo.stoljeća po Kr. Ti su kodeksi pohranjeni u znamenitim evropskim bibliotekama, i to: u britanskom Muzeju u Londonu oko 16o, Bodleiana oko 17o, pariška nacionalna biblioteka oko 13o, dvorska biblioteka De Rossi u Parmi oko 7oo, biblioteka u Lenjingradu, koja sadržava Firkovićevu zbirku od 1582 kodeksa od pergamene, 725 kodeksa od papyrusa i 159 svitaka što pergamene, što od papyrusa.

U posljednje vrijeme pobudili su veliku pažnju nalazi

hebrejskih rukopisa g. 1947-1948. u nekoj špilji Feška južno od Jerihona (12 km) i zapadno od Mrtvoga mora (2 km) blizu mjesta Khirbet Qumran (4 km južno od te špilje), koji potječu iz 1-4 stoljeća pr. Kr. Među njima jedan potpuni rukopis proroka Isaije, te jedan nepotpuni rukopis istoga proroka u kvadratnom pismu, zatim komentar proroka Habakuka. Osim toga nađeni su odlomci Geneze, Levitske knjige, Deuteronomija, Knjige Sudačke i proroka Daniela. Ti su rukopisi bili pohranjeni u zemljanim loncima, koji su karakterizirani obilježjem keramike iz helenističkog doba (4-1 stolj.pr.Kr.).1/ Ti su rukopisi sada u toku proučavanja biblijskih stručnjaka.

Prvi tiskani tekstovi hebrejske Biblije pojavljuju se kojih 3o godina nakon izuma tiskarskog umijeća, kao n.pr. Psalmi s komentarom Davida Kimchi (1477), zatim I.izdanje potpune hebrejske Biblije (1488) od Abrahama ben Chajim, izdano od tiskara Soncino. U svemu do svršetka 15. stoljeća bilo je oko 4o izdanja, što djelomičnog, što potpunog teksta hebrejske Biblije. Od kasnijih izdanja znatnija su: Polyglotta Complutensia (1515-1517 u Alkali u Španiji); Biblia rabbinica (1516. u Veneciji od tiskara Bomberga).

Kao textus receptus postalo je izdanje od g. 1525. pod imenom "Biblia rabbinica", priređena po rabinu Jakobu ben Chajim, štampana kod Bomberga u Veneciji. Od kasnijih kritičkih izdanja najznatnija su: B.Kennicot, Vetus Test. hebr. cum var. lect. 2 vol., Oxonii (Oxford) 1776 i 178o; ovo izdanje dopunio je I.Bernardo de Rossi u 4 sveska, Parma 1784 - 88 s kritičkim napomenama o varijantama.

S. Baer i Fr. J. Delitzsch, Leipzig (1869-1892) priredili su kritička izdanja hebr. teksta svake pojedine knjige.

D.C.Ginsburg priredio je jedno manje izdanje u 8° u jednom svesku, i veće od 4 sveska u 4° u Londonu (od 19o8-1926).

R. Kittel, Biblia hebraica, Leipzig 19o5s,[1] 19o8[2], 1913[3], koje je najviše rašireno za školsku upotrebu.

Druga su izdanja priredili: P.Kahle, Stuttgart 1929 - 1937; A.Hahn, Leipzig 1831. J.Jahn, Wien 18o6; R.Stier -K.G.W. Theile, Bielefeld 1349.

1/Civilta cattolica 4.III.195o:Manoscritti ebraici scoperti nel deserto di Giuda, pag.48o-494.

Od katoličkih izdanja poznato je Fr.Vigouroux, La Sainte Bible Polyglotte, Paris 1900-1906.

CJELOVITOST I KRITIČNA VRIJEDNOST HEBREJSKOG MASORETSKOG TEKSTA SV. PISMA

76. Nakon pregleda povijesnih razdoblja u čuvanju hebrejskog teksta Sv.Pisma ne može se poreći činjenica, da je uslijed prepisivanja bio podvrgnut nekim promjenama, pored sve pažnje u prepisivanju, te ugleda i poštovanja, što su ih te knjige uživale kod Židova, kako to posvjedočava židovski povjesničar Josip Flavije (Contra Apionem 1,8), da su "svi Židovi bdili nad čuvanjem teksta Sv.Pisma tako, da bi bili pripravni radije umrijeti, negoli jednu riječ u Sv.Pismu promijeniti". Te promjene teksta dolaze na vidjelo, kad se usporedi masoretski hebrejski tekst Sv.Pisma s grčkim prijevodom LXX, zatim kad se usporedi s tekstom Samarijanskog Pentateuha, i s latinskim prijevodom sv.Jeronima, nazvanim Vulgata.

Ipak, ako se promotri narav tekstualnih razlika, što su se tijekom vremena uvukle u hebrejski tekst, može se vidjeti, da sve ove razlike ne utječu na mijenjanje bitnog smisla teksta Sv.Pisma, osobito što se tiče vjerske i moralne nauke.

Iz povijesnog pregleda čuvanja hebrejskog teksta očevidno je, da su se najznatnije promjene zbile na hebrejskom tekstu u vrijeme između postanka toga teksta do svršetka 1. stolj. po Kristu. Od toga vremena dalje postao je hebrejski tekst prilično ustaljen, a pogotovo nakon masoretske redakcije. Ne može se kao ozbiljno uzeti u obzir mišljenje onih, koji drže, da su Židovi namjerice, iz mržnje prema kršćanstvu, iskvarili ona mjesta, koja se odnose na Krista, te potvrđuju njegov Mesijanski karakter. Takve bi izmjene mogle biti učinjene tek poslije Krista; ali takve bi se izmjene odmah mogle opaziti na temelju uspoređivanja brojnih tadanjih starijih kodeksa, jer ne bi bilo moguće takve promjene izvršiti u svim tada starijim kodeksima, koji su bili po raznim mjestima rašireni. Ukoliko bi se pak moglo raditi o promjenama teksta Sv.Pisma do Kristova vremena, dobro opaža-

ju Origen i sv.Jeronim, da zacijelo ne bi Isus Krist propustio prekoriti Židove radi toga zlodjela, kao što ih je prekoravao radi mnogih farizejskih predaja, što su se tijekom vremena uvukle u njihov vjersko-moralni život.

77. <u>Zadatak tekstualne kritike.</u> Da se na mjestima, gdje je hebrejski tekst kritički nesiguran, uzmogne utvrditi ili rekonstruirati smisao izvornog teksta, treba na takvim mjestima postupati prema stalnim načelima tekstualne kritike, koja se u glavnom svode na ova:

a/ Recenzija maseretskog hebrejskog teksta, iako nije apsolutno svagdje očuvala doslovno nepromijenjen tekst izvornika, ipak je, općenito govoreći, vrlo dobra.

b/ Na mjestima, gdje je očevidno, da je hebrejski tekst pokvaren, može se često doći do kritičkog ispravka pomoću uspoređivanja s grčkim prijevodom LXX na hebrejski, pa se ta retroverzija uspoređuje s masoretskim tekstom. Kod toga treba utvrditi: 1/da li je tekst prijevoda LXX siguran; 2/da li je dotični grčki tekst doista mogao nastati na temelju hebrejskog teksta, različitog od masore, a ne na temelju različitog shvaćanja prevodioca iste riječi, koja je u hebrejskom masoretskom tekstu; 3/da je drugi tekst, koji je predložen prevodiocu, svojom unutrašnjom dobrotom po smislu bolji od sadašnjeg masoretskog teksta.

Tako n.pr. današnji masoretski tekst ima u Ps. 22,17 riječ כארי = kao u lava, dok LXX prevodi ovo mjesto: ὤρυξαν = probodoše, što pretpostavlja drukčije čitanje hebrejskog teksta, kakav je bio predloškom prevodioca LXX, naime כארו = od glagola כור , gdje je u perfektivnom obliku א služio kao mater lectionis za vokal <u>a</u> ispred sebe, dok je onaj ו na kraju po svoj prilici u nekim kodeksima možda izblijedio ili postao istrošen tako, da ga je prepisivač zamijenio sa jod י.

Smisao "probodoše" svakako je mnogo bolji od "kao u lava", osobito ako se uzme u obzir čitav kontekst, koji je sastavljen u obliku paralelizma: "probodoše ruke moje i noge moje; prebrojiše sve kosti moje", dok prijevod prema sadašnjem masoretskom tekstu nema pravog smisla: kao u lava su ruke moje i noge moje, prebrojiše sve kosti moje". Za misao "pro-

bodoše" govori i Jeronimov prijevod Vulgata "foderunt", koji svjedoči, da je Jeronim imao pri ruci kao predložak hebrejski tekst כָּאֲרוּ , a ne כָּאֲרִי.

c/ Gdjekad nije moguće pomoću prijevoda LXX uspostaviti jasan smisao sadašnjega masoretskog teksta, jer već grčki prevodilac nije razumio hebrejskog teksta, što ga je imao pred sobom, dok je bila mogućnost različite vokalizacije od one u sadašnjem masoretskom tekstu. Tako n.pr. u Prov. 3o,1 riječi לְאִיתִיאֵל לְאִיתִיאֵל prema sadašnjoj masoretskoj punktaciji neki prevode dativom vlastitog imena: Itielu, Itielu (n.pr. Daničićev prijevod Sv.Pisma). Ali ako se ovom tekstu potpišu drukčiji vokali, i riječi drukčije razdijele, može imati sasvim drugi i bolji smisao, koji više odgovara kontekstu, i to ovako: " " לָאִיתִי אֵל = mučio sam se, Bože, mučio sam se, Bože, ali nisam mogao ... Ili n.pr. u sadašnjem masoretskom tekstu Ps. 73,1 nalazimo riječ לְיִשְׂרָאֵל = Izraelu, koje čitanje usvaja i prijevod LXX: τῷ Ἰσραήλ . Ali to čitanje ne odgovara stilističkom kontekstu ovog mjesta, pa zato su tekstualni kritici pokušali staviti ovoj riječi drukčiju vokalizaciju i podjelu riječi, i to ovako: לַיָּשָׁר אֵל = onomu koji se boji Boga. Na taj način čitav kontekst, koji je prije imao smisao: "Kako li je dobar Izraelu Bog, onima koji su čista srca" -, promijenjen je na bolje u smisao: "Kako li je dobar onomu koji se boji Boga, Bog onima, koji su čista srca".- Malo dalje u istom Psalmu redak 4. nalazimo u hebrejskom tekstu לְמוֹתָם, što LXX prevodi τῷ θανάτῳ αὐτῶν , a Vulgata "morti eorum", što ne daje razumljivog smisla. Ako se ova riječ drukčije vokalizira i podijeli: לָמוֹ תָּם = njima, krepko ili zdravo, onda mjesto dosadašnjeg prijevoda: "jer nema muka njihovoj smrti i tusto je njihovo tijelo" dobivamo prijevod: "jer njima nema muka, zdravo i tusto je njihovo tijelo". Tako smo dobili antitetički paralelizam, koji i stilistički odgovara kontekstu.

d/ U nastojanju kritičkog rekonstruiranja teksta treba izbjegavati smione konjekture, koje bi se udaljivale bez dovoljna razloga od konsonantskog hebrejskog teksta, a osobito treba nastojati da kritičko ispravljanje čitanja odgovara gra-

matičkim pravilima hebr. jezika, literarnoj stilistici, čitavom kontekstu, i dogmatskoj ispravnosti.

STARI PRIJEVODI SV. PISMA

78. Važnost i potreba prijevoda. Za poznavanje teksta Sv. Pisma od velike su važnosti također njegovi prijevodi, osobito oni stari, u koje je Sv.Pismo najprije bilo prevedeno. Ti su prijevodi važni ne samo radi tekstualne kritike, nego i radi egzegeze teksta, jer nam svjedoče za najstariju tradiciju značenja teksta. Kod prijevoda treba razlikovati one,koji su i z r a v n o načinjeni iz izvornoga teksta, jer su takovi osobito važni za tekstualnu kritiku; zatim treba razlikovati p o s r e d n e prijevode, koji nisu nastali izravno iz izvornoga teksta, nego posredno iz nekog drugog prijevoda Sv.Pisma.

Potreba prijevoda Sv.Pisma iz izvornog jezika pokazala se već u vrijeme babilonskog ropstva, gdje su Židovi doskora zaboravili svoj narodni hebrejski jezik, te su u saobraćaju poprimili aramejski jezik. Zato je već nakon povratka iz ropstva babilonskog bilo potrebno, da se na čitanje odlomaka iz Sv.Pisma u hebrejskom jeziku prigodom vjerskih sastanaka o svetkovinama u Jeruzalemu ili u subotne dane u sinagogama nadoveže tumačenje u pučkom aramejskom jeziku, koje se obično sastojalo u kratkoj parafrazi pročitanog teksta. Tako su nastale aramejske parafraze Sv.Pisma. Osim toga već je u vrijeme babilonskog sužanjstva veliko mnoštvo Židova potražilo utočište u Egiptu, i tamo su osnovali čitave kolonije u pojedinim gradovima i pokrajinama, kao n.pr. u Elefantini u gornjem Egiptu, te u Heliopolisu i Aleksandriji u donjem Egiptu. Budući da su ovi Židovi također sasvim zaboravili svoj jezik i poprimili helenističko ili opće narječje grčkog jezika (διάλεκτ κοινή), kojim se govorilo po svim zemljama oko Sredozemnog mora, osjetila se među njima velika potreba grčkog prijevoda Sv.Pisma. To je bio najznatniji stvarni razlog postanka grčkog prijevoda Sv.Pisma.

GRČKI PRIJEVOD SEDAMDESETORICE

79. <u>Postanak aleksandrijskog prijevoda LXX.</u> Od svih starih prijevoda Sv.Pisma najznamenitiji je aleksandrijski grčki prijevod, koji potječe od s e d a m d e s e t prevodilaca, pa se zato zove ἡ τῶν ἑβδομήκοντα, ili latinski nazvan S e p t u a g i n t a (LXX) ili sedamdesetoričin, jer ga je priredilo 7o prevodilaca. Prema predaji, zabilježenoj kod Klementa Aleksandrijskog (Strom. 122,15o) i Euzebija (Praep. in Evang. 13,12) na temelju svjedočanstva židovskog filozofa Aristobula iz 2.stoljeća pr. Kr. postojao je već prije Aleksandra Velikoga preveden znatan dio starozavjetnih knjiga na grčki jezik, jer taj Aristobul tvrdi, da je već grčki filozof Platon znao za knjigu Mojsijeva zakona, i da je taj prijevod stariji od LXX.

O prijevodu LXX sačuvala se legenda, raširena pod imenom epistole nekog Aristeje, dvoranina i prijatelja egipatskog kralja Ptolomeja II.Filadelfa (285-247.pr.Kr.). U toj se epistoli pripovijeda, da je taj kralj Ptolemej II.Filadelfo podigao u Aleksandriji znamenitu knjižnicu, te je na nagovor Demetrija Falereja, predstojnika te knjižnice (inače zapovjednika vojske), zaželio, da se ta knjižnica upotpuni prijevodom židovskoga Zakona (Sv.Pisma) iz hebrejskog jezika na grčki. Da kralj steče naklonost Židova, pusti veliki broj židovskih robova na slobodu, te pošalje židovskom velikom svećeniku Eleazaru poslanstvo s bogatim darovima moleći ga, neka bi mu poslao knjigu židovskog Zakona i od svakog plemena po 6 ljudi, vještih hebrejskom i grčkom jeziku, koji će knjigu židovskog zakona prevesti iz hebrejskoga na grčki jezik.

Veliki svećenik Eleazar rado je udovoljio kraljevoj molbi, i poslao 72 ljudi, da izvrše željeni posao. Kralj je te ljude veoma susretljivo primio, te ih smjestio na otok Faros kod Aleksandrije, gdje su oni za 72 dana svršili povjereni im posao. Kad je njihov prijevod bio pročitan židovskom narodu, svi su u jedan glas povikali, da je prijevod vjeran. Prema okruglom broju 7o prozvan je taj prijevod sedamdesetoričinim prijevodom (LXX), ili S e p t u a g i n t a (scil.interpretes).

Ovaj izvještaj, pored već spomenutog Aristobula, drže historijski istinitim Josip Flavije, Filon Aleksandrijski, zatim od kršćanskih pisaca Klement Aleksandrijski, sv.Ćiril Jeruzalemski, sv.Apifanije i sv.Augustin, dok o njegovoj historijskoj istinitosti već ozbiljno sumnja sv.Jeronim. Neautentičnim smatraju taj izvještaj također L. de Vives (+154o) i R. Simon (+1712), protiv kojih je ustao na njegovu obranu Simon de Magistris u svom komentaru k proročkoj knjizi Danielovoj po LXX (Romae 1772); ali danas drži se općenito, da takozvana Aristejina epistola nije autentična, nego potječe iz vremena oko 2oo.god.pr.Kr. Pogotovo su bez vjerodostojnosti fabulozni dodaci, jedan od sv.Justina, da su prevodioci radili svaki sam za sebe, a drugi od sv.Epifanija, da su radili po dvojica zajedno, a kad su svršili, da su im se prijevodi doslovce slagali.

Premda Aristejin izvještaj nije autentičan, ipak se ne može zanijekati povijesna stvarnost, da je grčki prijevod Mojsijeva Pentateuha nastao oko g. 25o. pr. Kr. za vladanja Ptolemeja II.Filadelfa, a pod kraj 3. stolj. i početkom 2. stolj. prije Kr. da su bile prevedene i ostale knjige Sv. Pisma. To se razabire iz svjedočanstva prevodioca knjige Crkvenice, unuka njezina auktora Isusa sina Sirahova, kad kaže, da je u 38. godini vladanja Ptolemeja VII. Euergetes-a (t.j. oko 13o. g. pr.Kr.) ponajveći dio knjiga židovskoga kanona bio preveden na grčki, jer on govori o prijevodu "Zakona, proroka i ostalih knjiga". Uostalom da je taj prijevod nastao u helenističko doba, potvrđuje i značaj samog jezika, kao što i činjenica, da se u Aleksandriji po svjedočanstvu Filona Aleksandrijskoga slavio ne samo kod Židova, nego i kod neznabožaca spomendan postanka prijevoda LXX (8.dan mjeseca Tebeta, t.j. oko 21.prosinca).

[illegible]. Značaj prijevoda LXX. Ponaj[illegible] raznolik[illegible]la te manje ili veće ugladenosti jezika, koji se očituje iz LXX prijevoda pojedinih knjiga, očevidno je, da taj prijevod nije načinjen savkolik od jedne ruke. Tako na pr., prijevod Mojsijeva Petoknižja odlikuje se jednako vjernošću prema hebrejskom tekstu kao i dosta dobrim poznavanjem grčkog jezika.

Dosta su dobro prevedene također povijesne knjige: Josuina, Sudačka, Rutina i knjige Dnevnika. Slabo su prevedene proročke knjige, napose Danielova, tako da je kasnije mjesto prijevoda LXX Crkva dala prednost Teodocionovu prijevodu te knjige. Slabo je također prevedena knjiga o Jobu radi nejasnoće na mnogim mjestima i radi ispuštanja nekih dijelova tako, da je prijevod LXX za jednu šestinu kraći od izvornog teksta. Najslabije su prevedeni psalmi, jer je prevodilac bio potpuno nevješt u poznavanju hebrejske poezije. U knjizi Poslovica (Proverbia) nalaze se mnoge parafraze. Prijevod Propovjednika ima potpuno ropski značaj, jer prevodi čak i hebrejsku česticu אֶת prijedlogom σύν (2,17: ἐμίσησα σὺν τὴν ζωήν). Upotreba mnogobrojnih semitizama dokazuje, da su prevodioci morali biti Hebreji.

Stvarne su značajke ovog prijevoda, da zamjenjuju manje dolične (naturalističke) izraze doličnijima (n.pr. u Gen. 15, mjesto prema hebrejskom smislu "koji će izaći iz Tvoje utrobe, u grčkom glasi: ὃς ἐξελεύσεται ἐκ σοῦ = koji će izaći iz tebe); izbjegava antropomorfizme i metaforičke izraze zamjenjuje stvarnima n.pr. Jos. 4,24: mj. יַד יְהוָה = ruka Božja, ima ἡ δύναμις τοῦ Κυρίου = moć Božja). Prevodioci služe se značenjem izraza hebrejskog jezika, kakvo je bilo u svagdašnjem govoru njihova vremena, ili u srodnim semitskim jezicima, prema tadašnjoj rabinskoj egzegezi. Vlastita imena prevode prema etimološkom značenju (n.pr. Gen. 3,20: חַוָּה = Ζωή; עִבְרִי = ὁ περάτης = prečanin), ili ih naprosto prepisuju.

Neki noviji istraživaoci prijevoda LXX (F.X. Wutz, O.G. Tychsen) tvrde, da je taj prijevod načinjen na temelju hebrejskog teksta transkribirana grčkim slovima, kakav je, po njihovu mišljenju, postojao već u 4.stolj. pr. Kr., a kako je taj tekst radi nesavršenosti grčkih slova bio pogrešan, bili su priređeni ponovni (t.j. 2. 3. pa čak i 4.) ispravljeni prijepisi hebrejskog teksta grčkim slovima u 3. i 2. stolj. pr. Kr. Svi ti tekstovi, kako drže spomenuti auktori, stariji su od današnjega masoretskog teksta, te predočuju stanje hebrejskog teksta iz 3. ili 4. stolj. pr. Kr. Međutim ovu teoriju, da je LXX prijevod nastao na temelju grčke transkripcije he-

brejskog teksta, većina današnjih biblijskih stručnjaka ne smatra dovoljno utvrđenom.

81. Ugled prijevoda LXX. Pored svih nedostataka, što ih ima grčki prijevod LXX ipak se može reći, da taj prijevod pripada među najmonumentalnija književna djela tadašnjeg vremena, naročito ako se uzme u obzir, da je to: uopće prvi potpuni prijevod Sv.Pisma na grčkom jeziku; nadalje ako se uoči, kako su velike poteškoće bile u prevođenju s obzirom na velike razlike između duha hebrejskog i grčkog jezika, a osobito u pomanjkanju mnogih tehničkih izraza, kojih nije bilo u grčkom jeziku za izražavanje svih onih pojmova, koje su označivale hebrejske riječi.

Treba napokon znati, da prevodioci nisu imali nikakvih stručnih pomagala, kao što su n.pr. gramatike, riječnici, leksikoni i slično, kojima se mogu kod takova posla služiti prevodioci današnjeg vremena. Treba se dakle diviti, što je to djelo kraj svih velikih poteškoća ipak tako dobro uspjelo, da predstavlja u bitnosti vjerno i točno izraženu vjersku i čudorednu nauku Sv.Pisma, prevedenog iz hebrejskoga na grčki jezik, i da se taj prijevod smatra autentičnim izvorom objave. Napose može se reći, da su u ovom prijevodu jasno izražena ona mjesta, koja imadu mesijanski smisao.

Nema sumnje o tom, da je LXX grčki prijevod imao providencijalnu važnost, da je po njemu omogućen uvid u Božju objavu gotovo čitavom tada obrazovanom svijetu, te je tako i ovaj prijevod imao svoj znatan udio u pripravi čovječanstva na dolazak kršćanstva. Koliki je ugled uživao ovaj prijevod u vrijeme postanka kršćanstva, vidi se po tom, što se i apostoli, osobito sv.Pavao, veoma obilato služe navodima Sv.Pisma po ovom prijevodu (na 300 mjesta iz 350 St.Z.mjesta), i što je Kristovoj Crkvi u njezinu porodu i mladosti služio za jačanje i obranu vjere.

Kako je velik ugled imao prijevod LXX, vidi se i po tom, što su ga mnogi smatrali, da je kao prijevod od Boga nadahnut. Ovo mišljenje zastupa najprije židovski filozof Filon Aleksandrijski, a od kršćanskih pisaca: sv.Justin, sv.Irenej,

Klement Aleksandrijski, sv. Ćiril Jerusalemski, sv.Ambrozije i sv.Augustin, pa i sam sv.Jeronim prije nego je načinio svoj latinski prijevod izravno iz hebrejskog jezika.

Premda je mišljenje o božanskom nadahnuću LXX kao prijevoda pretjerano (jer samo su autografi u najširem smislu riječi nadahnuti, dok su prijevodi nadahnuti samo per consequentiam u supstancialnom smislu, ukoliko naime vjerno izražavaju nauku, sadržanu u nadahnutom izvorniku), ipak katolička crkva na usta pape Siksta V. ističe potrebu, "da se ovaj grčki prijevod LXX prema vatikanskom kritičnom izdanju zadrži u časnoj upotrebi, pa da mu se nitko ne usudi što dodati ili oduzeti, ili štogod promijeniti".

DRUGI GRČKI PRIJEVODI SV.PISMA STAROGA ZAVJETA

82. Radi mnoge upotrebe grčki se prijevod LXX morao umnožavati mnogim prijepisima, a tom se prigodom uvlačilo u prijepise sve više pogrešaka. Ova okolnost s jedne strane, a s druge strane, što su se kršćanski pisci u svojim raspravama sa Židovima pozivali na prijevod LXX, bili su razlogom, da se nakon početka kršćanske ere počeo kod Židova omalovažavati ugled prijevoda LXX. Osobito dolazi to do izražaja kod židovskog polemičkog pisca Trifona protiv sv.Justina. I premda se još u Talmudu (Megilla f,Ga) veliča božansko nadahnuće prijevoda LXX, u Mišni (Tract. Soferim 1,7) proklinje se dan postanka ovog prijevoda, i izjednačuje se taj dan onomu, kad je bilo načinjeno zlatno tele. Zato se nekadašnji blagdan na spomen postanka LXX, o kom govori Filon Aleksandrijski (De vita Moysis 2,5-7), a slavio se na dan 8.Tebeta (oko 21.prosinca), obratio u dan posta, kao nesretni dan, kad je Torah prevedena na grčki jezik. Osobito pak bilo je Židovima zazorno, što su u prijevodu LXX bila jasno izražena mesijanska mjesta, koja su se ispunila na Isusu Kristu. Radi toga su sve većma zabacivali ugled LXX, tvrdeći, da hebrejski izvorni tekst ima drukčiji smisao. Te su okolnosti dale poticaj, da su u 2. stolj. po Kr. nastala tri nova grčka prijevoda Sv.P.St.Zavjeta, što su ih načinili Akvila (oko 13o.

po Kr.), Teodocion (oko 185. po kr.) i Symmah (oko 200.po Kr.).

83. Akvila bio je rodom iz grada Sinope u Pontu (sjeverna obala Male Azije). Isprva prešao je iz neznaboštva na kršćanstvo, a kasnije otpao od kršćanstva i postao židovski proselita. Sv.Epifanije tvrdi, da je bio rođak cara Hadrijana. Sv.Jeronim drži, da Akvilin prijevod nije načinjen iz poticaja mržnje prema kršćanstvu. Ovaj je prijevod osebujan po svom doslovno ropskom značaju, jer prevodi i hebrejsku partikulu את sa σύν, i prijedlog ל s dativom člana (n.pr. Gen. 1,1: ἐν κεφαλαίῳ ἔκτισεν ὁ Θεὸς σὺν τὸν οὐρανὸν καὶ σὺν τὴν γῆν ili Gen 1,5: ἐκάλεσεν ὁ Θεὸς τῷ (ל) φωτὶ ἡμέραν. Kod ovog prevodioca ne ostaje nijedna hebrejska riječ ni čestica neprevedena. I u samoj sintaktičkoj konstrukciji potpuno se prilagođuje hebrejskoj sintaksi. Njegov je prijevod zato od velike važnosti za hebrejsku tekstualnu kritiku, ali po smislu je veoma nejasan. Sv.Jeronim spominje, da je Akvila priredio i drugo ispravljeno izdanje svog prijevoda.

84. Teodocion bio je rodom iz Efeza u Maloj Aziji, također židovski proselit, dok je prema svjedočanstvu sv.Epifanija bio Marcionita, a sv.Jeronim kaže, da je bio pristalica ebionita. On je postavio sebi kao glavnu zadaću, da popravi i nadopuni prijevod LXX, ukoliko se gdjegod udaljio od točnog smisla hebrejskog izvornog teksta. Ovaj se prijevod odlikuje brižnom vjernošću i točnošću, ali uza sve to nije ropski prijevod. Budući da je u prijevodu LXX Danielova knjiga bila najslabije prevedena, preuzela je Katolička Crkva Teodocionov grčki prijevod ove knjige za svoju upotrebu.

85. Symmah (Symmachus) bio je rodom Samarjanin, po vjeri isprva sljedbenik židovske vjere, a kasnije je pristao uz sektu ebionita. Neki drže, da je bio učenik židovskog rabina Meir-a. On je bio izvrstan poznavalac hebrejskog jezika i Sv. Pisma Starog Zavjeta, a povrh toga i poznavalac grčkoga klasičnog jezika i odličan stilista. Njegov se prijevod odlikuje klasičnom čistoćom i otmjenošću grčke frazeologije, pa je zato veoma slobodan. U njegov način prevođenja mnogo se ugledao sv.Jeronim u priređivanju latinskog prijevoda Sv. Pisma iz hebrejskog izvornog teksta.

Sva tri prevodioca karakterizirao je sv.Jeronim ukratko ovako: "Aquila et Symmachus et Theodotio incitati, diversum pene opus in eodem opere prodiderunt: alio nitente verbum de verbo exprimere, alio sensum potius sequi, tertio non multum a veteribus (i.e. LXX) discrepare" (Praef. in II. Chron. PL 27,35).

Nažalost, prijevodi ove trojice sačuvali su se tek u neznatnim odlomcima, izuzevši Teodocionov prijevod čitave knjige proroka Daniela.

86. Neki prijevodi nepoznatih prevodilaca. Osim ovih grčkih prijevoda Sv. P. St.Z. spominje Origen još dva djelomična anonimna prijevoda, što ih je on uvrstio u petu i šestu kolumnu svoje heksaple. Jedan je iz Nikopolisa blizu Akcija, a sadržavao je: Pentateuh, Kraljevske, Joba, Psalme, Proverbia, Pjesmu nad pjesmama, i 12 malih proroka. Drugi je nađen u nekom buretu blizu Jerihona, a sadržavao je iz Mojs. samo Exodus, III.Kralj., Joba, Psalme, Pjesmu nad pjesmama i 12 malih proroka. Ne zna se, da li su prevodioci bili kršćani ili Židovi. Euzebije i sv.Jeronim spominju još neki treći anonimni grčki prijevod, koji bi po broju od svih bio sedmi grčki, ali o tom prijevodu inače nije ništa poznato.

Radi potpunosti stvari treba još napomenuti, da je u 14. stolj. po Kr. načinio Marcus Venetus djelomičan grčki prijevod prema hebrejskom masoretskom tekstu, i to ovih knjiga: Pentateuh, Rut, Proverbia, Canticum, Ecclesiastes, Threni, Daniel. Taj se prijevod čuva u venecijanskoj knjižnici sv. Marka.

ORIGENOVA NASTOJANJA OKO KRITIKE GRČKOG PRIJEVODA LXX.

87. Usprkos spomenutih novijih prijevoda Sv.Pisma na grčkom jeziku ipak je prijevod LXX bio najrašireniji, i zato bi nazvan ἔκδοσις κοινή, ili jednostavno κοινή = zajednički ili opći prijevod. Ali radi toga, što je bio veoma raširen mnogobrojnim prijepisima, uvukle su se u prijepise i mnoge varijante i pogreške. Tim nedostacima htio je doskočiti Origen priredbom kritički pročišćenog teksta na temelju poređivanja

grčkih prijevoda s hebrejskim tekstom. Origen bio je tom teškom poslu dorastao, kako svojom velikom obrazovanošću, tako i svom neutrudivom marljivošću, radi koje je bio nazvan Adamantius = čelični (χαλκέντερος). Kod toga imao je Origen naročito dvostruku praktičnu svrhu:

1/ Upozoriti kršćanske pisce, da prigodom raspravljanja sa Židovima najprije vide, što se od LXX nalazi u hebrejskom tekstu, a što ne.

2/ Predati Crkvi uniformirani grčki tekst, uklonivši raznolikost čitanja (varijante), što su se nalazile u raznim kodeksima. U tu svrhu priredio je on golemo izdanje Sv. Pisma, gdje je stavio uporedo u šest stupaca šest tekstova, a ponegdje i po sedam, osam i devet stupaca uporedo. To se djelo prozvalo Hexapla (scil. Biblia), odnosno heptapla, oktapla ili enneapla. Poredak uporednih stupaca bio je ovaj:

1. Hebrejski tekst napisan hebrejskim slovima;
2. Hebrejski tekst prepisan grčkim slovima;
3. Akvilin grčki prijevod;
4. Symmahov grčki prijevod;
5. LXX grčki prijevod;
6. Teodocionov grčki prijevod.

Stupac 7. 8. i 9. nalazimo samo kod nekih knjiga, i to: 7. za Kralj. 16,2; 8. za knjigu Jobovu 5,23; 6,28 i za Psalme.

Osim ovog opširnog izdanja priredio je Origen skraćeno izdanje višestruke Biblije sa četiri stupca, a ta se prozvala: Τέτραπλα = četverostruka, a obuhvatala je samo 4 grčka prijevoda, dakle bez prvih dvaju stupaca hebrejskog teksta.

88. Prednost uporedo stavljenih svih tekstova bila je ta, što se na prvi pogled mogla opaziti razlika između hebrejskog teksta i pojedinih grčkih prijevoda. Najznatniji je u Heksapli peti stupac, u kom je zastupan grčki prijevod LXX prema onoj recenziji, kakva je Origenu bila pri ruci, a ta je, čini se, najbliža Vatikanskom kodeksu B. Na ovom tekstu petog stupca (grčkog prijevoda LXX) bilježio je Origen kritičkim znakovima različite razlike prema hebrejskom tekstu, odnosno razlike drugih grčkih prijevoda. Kritički znakovi, kojima se Origen služio, bili su uzeti iz upotrebe aleksandrijskog gramatičara

Aristarha, koji ih je u 3. st. pr. Kr. upotrebljavao u priređivanju Homerovih tekstova. Kod toga postupao je Origen ovako:

a) Čega nije bilo u LXX, a nalazilo se u hebrejskom tekstu, nadopunio je Origen iz Teodocionova, a katkada iz Akvilina prijevoda, te je početak takova umetka zabilježio znakom asteriskom (zvjezdicom ※ ※ ※), a na kraju takova umetka stavio bi znak metobel (— ili / ili ÷). Što se pak nalazilo u LXX, a nije bilo u hebrejskom tekstu, obilježivao je stavljajući na početak takve razlike u LXX znak obel / (=ražnjić ili ⟶ ili ÷ ili ÷ ili ÷ ili ÷), a na svršetak metobel.(⟋ \ ⟋).

b) Gdje je u LXX naišao na očito netočan prijevod, zabilježio ga je obelom, i dodao je asteriskom označeni točan prijevod hebrejskog teksta, Na rubu stranice zabilježivao bi mjestimice tumačenje hebrejskih vlastitih imena, ili varijante (inačice) što ih je nalazio u drugim rukopisima.

c) Ukoliko je Origen nailazio na disonancije među grčkim kodeksima LXX, uklanjao ih je odabirući između njih one tekstove, koji su se slagali s drugim grčkim prijevodima, odbacivši druga čitanja.

Na ovim načelima uspostavljen i popravljen tekst grčkog prijevoda LXX nazvan bi heksaplarnim tekstom LXX, u opreci prema onom, koji je prije toga bio u općoj upotrebi i nazivao se κοινὴ ἔκδοσις ili opće izdanje. Ovo Origenovo djelo bilo je dovršeno oko g. 231. a obasizalo je oko 50 svezaka.

89. Što se tiče kritičkog postupka Origenova, treba primjetiti, iako je sa strane Origenove postupak bio subjektivno dobronamjeran, ipak se s objektivnog stajališta ne može sasvim odobriti postupak u uklanjanju disonancija, jer se njime ne dolazi ispravnim putem do rekonstrukcije prvotnoga teksta, a pogotovo nije kritički ispravan postupak, ako se disonancije kodeksa LXX prijevoda izbacuju i zamjenjuju drugim grčkim prijevodima.

Usprkos ovih kritičkih nedostataka Origenovo izdanje Heksaple bilo je od neizrecive važnosti za tekstualnu kritiku ne samo prijevoda LXX, nego i hebrejskog teksta i ostalih

grčkih prijevoda. Prigodom svog preseljenja iz Aleksandrije u Cezareju u Palestini prenio je Origen sa sobom i ovo djelo Heksaple, i tamo ga je pohranio zajedno s tetraplom u biblioteci tamošnjeg biskupa Pamfila (koji je umro mučeničkom smrću g. 309). Ovo je djelo stajalo Origena mnogo truda i troška. Kod prepisivanja imao je Origen na raspolaganju 7 brzopisaca i toliko krasnopisaca, ali uza sve to je na priredbi ovog djela radio mnogo godina. Nažalost nije ovo djelo nikad u cijelosti potpuno prepisano. Uvid u ovo djelo imao je sv.Jeronim. Ono se čuvalo do g. 621. kad je bilo uništeno provalom Arapa, koji su tom zgodom razvalili Cezareju. Iz heksaple sačuvali su se tek pojedini ulomci (G.Mercati, Frammenti esaplari del Chronicon paschale RB 1907, p.81-84; isti, D' un palimpsesto Ambrosiano contenente i Salmi esapli, Atti della R. Accademia delle scienzo di Torino 31 (1895 s) 654-663; C. Taylor, Cairo - Genizah Palimpsests, Cambridge 1900; Field, Origenis Hexaplorum quae supersunt, Oxonii 1867-1875; i dr.). No ponajviše se prepisivala peta kolumna heksaple, koja je sadržavala Origenovu kritičku redakciju LXX.

90. Izdanje heksaplarne LXX priredili su s velikom pomnjom sv.Pamfil i Euzebije (+340) biskup Cezarejski. Brigom ovog potonjeg priređeno je i ono naročito izdanje čitavog Sv.Pisma Origenove heksaplarne redakcije pete kolumne (LXX) u 50 primjeraka, naručenih po caru Konstantinu Velikom iz Carigrada, što su razdijeljeni na upotrebu najuglednijim grčkim crkvama. Od Euzebija potječu također kritičke i egzegetske marginalne bilješke k pojedinim knjigama. Znatan spomenik te recenzije je codex Marchalianus (Q) s bilješkama ispred knjige proroka Isaije i Ezekiela, te Sinajski kodeks s bilješkama iza knjige Esterine.

Kod umnažanja Origenove Heksaple bila je velika šteta, što su prepisivači doskora počeli ispuštati Origenove kritičke znakove, pa se tako više nije znalo, što je u Origenovoj Heksapli prvotni tekst LXX (κοινή), a što su kritički dodaci. Od Origenove recenzije LXX (heksaplarne) sačuvale su se dvije vrste kodeksa: Jedni, u kojima su pridržani diakritički Origenovi znakovi, a to su samo dva: Colberto-Sarravianus

(= G) u Heptateuhu, i Chisianus R VII 45 (88), koji sadržava proroke. - Drugi, u kojima su ispušteni diakritički znakovi, a to su kodeksi+ 376 i 426 u Heptateuhu, 19 i 108 u knjizi Sudačkoj, A i 247 u knjigama Kraljevskim, V i 253 u knjigama Sapientialnim, Q djelomično u proročkim knjigama. Treba primjetiti, da su se tragovi heksaplarne recenzije LXX sačuvali i u sirskom prijevodu biskupa Pavla iz Tele (+oko 606).

91. Druge recenzije LXX. Uslijed toga, što se Origenov Heksaplarni tekst LXX počeo širiti bez diakritičkih znakova, a s druge strane širio se i tekst LXX κοινή, sve se više povećavala pometnja LXX recenzija. Origenov heksaplarni tekst LXX bio je najviše raširen u Palestini, dok je κοινή tekst LXX bio raširen u ostalim krajevima. Međutim pored Origena nastojali su na drukčiji način oko kritičke revizije LXX κοινή teksta još dvojica zaslužnih muževa, koji se smatraju začetnicima dviju posebnih recenzija LXX prijevoda. Jedna od njih nastala je u Egiptu, a pripisuje se nekom Hesihiju, vjerojatno biskupu i mučeniku (+311) iz vremena cara Maksimijana, a druga Lucianu, antiohijskom svećeniku, koji je također umro mučeničkom smrću (312).

Hesihijeva recenzija LXX bila je raširena poglavito u Egiptu. Njezine su naročite osebine ove:

1) Kao temeljni tekst za kritičku reviziju jest kod Hesihija isti, kao što i kod Origena.

2) Hesihija je provodio kritičke ispravke prema hebrejskom tekstu, bilo dodavajući štogod, što se nije nalazilo u heksaplarnim kolumnama, bilo obazirući se na hebrejski tekst, kojemu se većma nastoji približiti, negoli peta kolumna Origenove Heksaple.

3) Često provodi ispravke neovisno od izvornog teksta na osnovu stilističkih i egzegetskih razloga.

S ovih razloga u neku ruku uživa Hesihijeva recenzija osobit ugled, gdjekad veći od Origenova heksaplarnog teksta.

Lucijanova recenzija bila je raširena ponajviše na području Carigrada i po Maloj Aziji sve do sirske Antiohije, gdje je Lucijan djelovao. Za njega se znade, da je bio dobar poznavalac hebrejskog jezika. Svoje kritičko djelo ispravljanja

LXX κοινή teksta izveo je uz pomoć Doroteja. Ova recenzija ističe se ovim naročitim osebinama:

1) Kao temeljni tekst služio je neki kodeks, znatno različan od zajedničkog, ali je značajno, da se ponajviše slaže s tekstom kodeksa B.
2) Ispravke je provodio na temelju hebrejskog teksta, koji je često drukčije shvatio, nego masoreti.
3) Nastojao je oko slijevanja (conflatio) tekstova, zadržavajući stari i dodavajući noviji, ili bi spajao što se u drugim grčkim kodeksima nalazilo u svakom napose; n.pr. Num. 11, 32 u kodeksu B i 509 ima ἔσφαξαν (=klali), a u drugim ἔψυξαν = sušili; dok Lucian spaja oba čitanja u: ἔσφαξαν καὶ ἔψυξαν = klali i sušili.
4) Nastojao je oko uglađivanja grčkog jezika, zamjenjujući neke riječi sinonimima, ili dodavajući gdjekad štogod radi jasnoće.
5) Kadkada je postavljao konjekture za ispravnije čitanje.
6) Što je nedostajalo u LXX, popunjavao bi prema Teodocionu.

Pored ovih izrazitih familija u recenzijama grčkog teksta (Origen, Hesihije i Lucijan) tijekom vremena nastale su i pomiješane familije kodeksa, n.pr. Origeno-Hesihijeva, ili Lucijano-Hesihijeva.

KODEKSI LXX.

92. Budući da je grčki prijevod LXX bio veoma raširen, kako na Istoku, tako i na Zapadu, sačuvalo se preko 1500 kodeksa LXX prijevoda. No malo ih je, koji sadržavaju čitav Stari Zavjet (ℵ , B, A, V, 46, 68, 106, 122, 130). Od kodeksa su neki uncialni (= pisani velikim slovima), a drugi minuskuli (= pisani malim ili kursivnim slovima). Uncialni obilježuju se obično velikim slovima latinskog alfabeta, a minuskuli arapskim brojevima počevši od 13 dalje. Opširan i kritički prikaz grčkih kodeksa daje A. Rahlfs, Verzeichnis der griechischen Handschriften des A.T., Mitteilungen des Septuaginta Unternehmens II, Berlin 1914. Tu izbraja 2048 kodeksa,

što potpunih, što fragmentarnih, od kojih su neki i od papyrosa. Ovdje ćemo primjera radi spomenuti nekoliko znatnijih kodeksa LXX.

B = v a t i k a n s k i kodeks, sadržava 759 folio listova sa po 3 stupca na stranici, a svaki stupac ima 42 retka. Pisan je majuskulima ili uncialima, a potječe iz početka 4. stoljeća iz Egipta, po svoj prilici jedan od onih 5o kodeksa Euzebijevih, a možda je pripadao sv.Atanasiju, biskupu i crkv. učitelju u Aleksandriji. Sadržava gotovo čitav Stari Zavjet (osim Gen. 1,1-46,28; Ps. 1o5, 27-137,6, što je u 15. stolj. dopunjeno iz drugih kodeksa; u N.Zavjetu fali: Hebr. 9,15-13,25; 1-2 Tim., Tit, Filem. Apok.). Recenzija je predheksplarna, koja je bila temelj Hesihijevoj. Od g. 1475. čuva se u Vatikanu. To je jedan od najuvažnijih kodeksa. Izdan je u više navrata: tiskom od Vercellone - Cozza po nalogu pape Pija IX. 1868-81; fototipski J.Cozza-Luzi 1889. i 19o4.

ℵ ili S, nazvan S i n a i t i c u s, pronađen 1844, u sinajskom manastiru sv.Katarine po Tischendorf-u iz košare (43 folia) s odbačenim papirima za potpaljivanje peći, a g. 1859. kupio je ostatak kodeksa. Čitav sadržaje 347 folio stranica s gotovo cijelim Starim i Novim Zavjetom. Najprije je bio pohranjen u Petrogradu, a 28.XII.1933. prodan je Britskom Muzeju u Londonu za 1oo.ooo funti šterlinga. Pisan je majuskulima u 4 stupca na 1 stranici svaki stupac sa 48 redaka. Potječe iz 4. stolj., također jedan od 5o Euzebijevih kodeksa. Drži se, da je nastao na temelju egipatskog predloška iz 3. stolj. (M.J.Lagrange, Revue biblique 35, 1926. p.89-93, Le manuscrit sinaitique).

A nazvan A l e x a n d r i n u s. Ima 773 lista, ispisana uncialima u 2 stupca po 5o redaka. Sadržava gotovo čitav Stari i Novi Zavjet. Potječe iz 2. pol. 5. stolj. iz Aleksandrije, odakle ga je odnio tamošnji patrijarha Ćiril Lukaris u Carigrad, a odavle ga g. 1628. poklonio engleskom kralju Karlu I., a od g. 1753. darovao ga je Kralj Đuro II. Britskom Muzeju.

C nazvan C o d e x E p h r a e m i r e s c r i p t u s. Ima 2o9 folia, na svakom po 1 stupac sa 42 retka. Zove se "rescriptus", jer je preko izblijedilog biblijskog tek-

sta u 12. stoljeću bio ispisan tekstom 38 traktata sv.Efrema Sirca. Tischendorf je pomoću kemiskih reagencija učinio opet čitljivim biblijski tekst. Potječe iz Egipta iz 5. stolj. U 16. stolj. donesen bi u Firencu, a ondanle odnijela ga je Katarina Medici u Paris, gdje se čuva u nacionalnoj biblioteci.

L = codex V i n d o b o n e n s i s p u r p u r e u s iz 5/6. stolj.

U = F r a g m e n t a L o n d i n e n s i a, Papyros 37 iz 4. stolj. na 32 folia, sadržava ulomke Psalama (Ps. 10,2 - 18,6; 20,14-34,6).

O x y r h y n c h u s P a p y r i, koji sadržavaju fragmente St.Z. iz 2/3 stolj. do 4. stolj.

C h e s t e r B e a t t y P a p y r i P 45-47, koji uz N.Z. također sadržaju odlomke St.Zavjeta, a potječu iz početka 3. stolj. Ovi kodeksi Papyri od velike su vrijednosti za kritiku teksta radi svoje starine. Inače ima još drugih kodeksa na papyrosu, a označuju se slovom P s eksponentima brojeva. Svih ima do danas 52.

TISKANA KRITIČKA IZDANJA LXX

93. Od tiskanih izdanja LXX valja spomenuti ponajprije četiri glavna iz 16-18. stoljeća, a to su:

K o m p l u t s k o, sadržano u istoimenoj poligloti kardinala Ximenesa, dovršeno 1517, a tek 1520 objelodanjeno. Ovo se izdanje oslanja na kodekse 68, 108, 248, a približava se Lucianovoj recenziji. Preuzeto je također u antverpskoj i pariškoj poligloti, te u haidelberškoj od Vatablus-a.

A l d i n a u Veneciji 1518. na temelju kodeksa 29, 68, 121, 730, sačuvano u venecijanskoj biblioteci. Tekst slijedi Hesihijevu recenziju. O tom izdanju ovise: strassburško (1526) bazelsko (1545), witenberško (1563-65), frankfurtsko (1597).

S i x t i n a ili R o m a n a, tiskano po nalogu pape Siksta V. 1586. Tekst se osniva na Vatikanskom kodeksu (B) i ukoliko taj nije cjelovit, na nekih 300 upotrebljenih kodeksa iz Vatikanske biblioteke. Ovo izdanje uživa najveći ugled. Tekst ovog izdanja preuzet je u Londonsku poliglotu (1657), te u izdanje: I.Morino (Paris 1628), Stier-Theile (Bielefeld

1847-55), L.van Ess (1824), Tischendorf (Leipzig 185o), E. Nestle (188o), R.Holmes - I.Parsons (Oxford 1798 - 1827) u V. svezaka; V.Loch (Regensburg 1866).

O x f o r d s k o izdanje (17o7-172o) u 4 sveska priređeno po E.Grabe uz suradnju F.Lee i G.Wigan. Ovo se izdanje oslanja uglavnom na kodeks A (aleksandrijski) nadopunjujući se tekstom komplutske poliglote i Sikstine. Prema tipu ovog izdanja priređena su izdanja: I.J.Breitinger (Zürich 173o-1732), M.Chr.Reinecke (Leipzig 173o i 1757), F.Field (Oxford 1859), zatim izdanje u Moskvi (1821) i u Ateni(1843-185o).

Od drugih novijih tiskanih izdanja LXX najznatnija su: C.v.Tischendorf (Leipzig 185o-1875[6]) priređeno na temelju ispravljenog kodeksa B s varijantama A, C, ; 6. i 7. izdanje priredio je E.Nestle (Leipzig 188o i 1887; P. de Lagarde, Gen - Est. (Göttingen 1883); prvih 5o psalama (Göttingen 1892); H.B.Swete 3 sveska (Cambridge 1887-1894), gdje je kodeks B nadopunjen kodeksima A i drugim uncialnim kodeksima (I^4 19o9 /1925/; II^3 19o7 /1922/; III^4 1912).

Veliko kritičko izdanje LXX izdaje akademija u Cambridge-u pod suradnjom A.E. Brooke - N.M. Lean - H.St.J.Thackeray I.svez. Gen.-Ruth (19o6-1917); II.svez. I.Sam.-Neh. (1927 - 1935); tu su upotrebljeni svi uncialni kodeksi i oko 3o najznatinijih minuskula, zatim prijevodi: koptski, latinski, sirski, etiopski, te navodi Filona i Josipa Flavija.

Napokon se u Göttingenu zaslugom društva "Septuaginta Unternehmen" pod stručnim vodstvom A.Rahlfs-a od g. 1922. počelo izdavati u svescima pojedine knjige Sv.Pisma, te je do sada izdano svega 14 svezaka (posljednji knj. Isaije proroka 1939). Međutim je A.Rahlfs priredio priručno izdanje LXX u dva sveska (Stuttgart 1935).

O KRITIČKOJ UPOTREBI LXX

94. Budući da je prijevod LXX imao pred sobom nešto drukčiji hebrejski tekst od današnjeg masoretskog teksta, ne bi bilo uvijek sasvim kritički, kad bi se tekst LXX nastojao ispraviti prema masoretskom hebrejskom tekstu. Da se dakle utvrdi izvorno čitanje LXX, treba se držati ovih načela:

1) Izvorno čitanje ne valja utvrđivati na osnovu samo jednoga kodeksa ili jedne familije kodeksa, nego na osnovu ispravljanja najboljih kodeksa ili familija s drugim familijama.

2) Nakon takve usporedbe, uzevši eventualno u obzir i navode sv. otaca, treba isključiti sve što je u LXX-u umetnuto od drugih prijevoda, n. pr. od Akvile i Teodociona.

3) Nakon takvog isključenja treba da se ispitaju eventualne preostale varijante, uvažujući značaj pojedinih familija kodeksa i isporeďujući prijevod s hebrejskim tekstom, da se vidi, što je vjerojatno kasnije dodato, a što je starije od pojedinih recenzija. Kod toga valja se obično držati pravila: Čitanje, koje se većma ili ropskije slaže s hebrejskim tekstom, valja zabaciti; čitanje koje se razlikuje od hebrejskog teksta, ili je slobodnije, valja pridržati. Izuzetak od toga pravila može se učiniti samo onda, ako se razlika osniva na nekoj zamjeni slova ili sličnom paleografskom slučaju.

Na temelju ovih načela ističe se sve jasnije odličnost vatikanskoga kodeksa B tako, da on može služiti kao temelj za ispravljanje drugih kodeksa.

4). Kad se utvrdi izvorno čitanje LXX, ako ovo daje smisao različit od hebrejskog masoretskog teksta, treba prije negoli se ispravi hebrejsko čitanje, utvrditi ovo troje:

a/ Da li LXX drukčije čita hebrejski tekst, nego masoreti?

b/ Kako je najvjerojatnije čitala LXX, i koja bi mogla biti najmanja razlika u konsonantima od masoretskog teksta?

c/ Da li je uspostavljeno LXX-ino čitanje hebrejskog teksta po smislu i unutrašnjoj vezi s kontekstom bolje od sadašnjeg masoretskog teksta?

<u>Primjeri za primjenu gornjih pravila.</u> Ez. 4, 9: LXX ima (prema većem broju kodeksa): ἐνενήκοντα καὶ ἑκατὸν ἡμέρας (=190 dana), a hebrejski (prema kodeksima 49, 68, 87): שלש מאות ותשעים יום = 390 dana; prednost ima čitanje LXX.

Primjer za zamjenu slova u čitanju: Ps 30 (31), 16: LXX ima: ἐν ταῖς χερσί σου οἱ κλῆροί μου = Vulg.: in manibus tuis sortes meae; Hebr. tekst ima: בידך עתתי in manibus tuis tempora mea. Tu je očito, da je grčki prepisivač pogrešno prepisao maiuscula ΚΛΗΡΟΙ mjesto ΚΑΙΡΟΙ ; zato valja dati prednost drugom čitanju, koje je prema hebrejskom;

dakle bolje je "tempora" nego "sortes", premda bi na prvi mah po smislu bilo vjerojatnije ΚΛΗΡΟΙ = "sortes".

95. Literaturu za studij LXX vidi kod: Höpfl-Gut, Introductionis in Sacros utriusque testamenti libros Compendium, vol. I, Romae 194o, str. 3o9. - Za gramatiku: n.pr.: R.Helbing, Grammatik der LXX, I-II Göttingen 19o7. 1928; M.Johannessohn, Der Gebrauch der Kasus und der Präpositionen in der LXX, I-II Berlin 191o. 1926. - Za leksikografiju: L.F.Schleusner, Novus Thesaurus philologico - criticus sive Lexicon in LXX, I-V Leipzig 182o s; - Ch.Wahl, Clavis librorum V.T. apocryphorum (i.e. deuterocanonicorum) philologica, Leipzig 1865. - C.Kircher, Concordantiae V.T. graecae I.II Francofordiae 16o7. - A.Trommius, Concordantiae graecae Versionis vulgo dictae LXX Interpretum I-II Amstelodami 1718.

LATINSKI PRIJEVODI SV. PISMA

I. STARI LATINSKI PRIJEVOD (vetus latina)

96. Kada i gdje je taj prijevod nastao. Grčki tekst Sv.Pisma upotrebljavao se isprva i u Rimu i drugim glavnim mjestima Italije, gdje se raširilo kršćanstvo već u apostolsko vrijeme, jer je grčki jezik bio poznat u znatnom dijelu južne i srednje Italije. Ali doskora se osjetila potreba latinskog prijevoda Sv.Pisma u onim pokrajinama zapadnog dijela rimskoga carstva, gdje priprosti narod nije razumio grčkog jezika, a to je sjeverna Afrika, sjeverna Italija i Španija. Zato već pod kraj 2. stoljeća po Kr. zapažamo u tim pokrajinama latinski prijevod pojedinih knjiga Sv.Pisma, naročito onih dijelova, koji su se čitali u bogoslužju i koji su služili za pouku priprostog naroda. U 3. pak stoljeću nalazimo u upotrebi već potpun latinski prijevod cijeloga Sv.Pisma.

Prema dosadašnjim rezultatima nauke prva svjedočanstva o postojanju latinskog prijevoda Sv.Pisma nalazimo u dokumentu "Acta Martyrum Scilitanorum" (oko g.18o), gdje se spominju Libri et epistulae Pauli viri iusti". Dalje nam posvjedočuju opstojanje latinskog prijevoda Sv.Pisma spisi apologete Tertuli-

jana, koji razlikuje tekst latinskoga prijevoda od autentičnoga grčkog teksta Sv.Pisma; zatim kod sv.Ciprijana, koji se služi navodima latinskog prijevoda Sv.Pisma.

Ne zna se međutim, da li je najstariji latinski prijevod Sv.Pisma nastao prije u prokonzularnoj (sjevernoj) Africi, ili u Italiji. Sadašnji rezultati naučnog istraživanja utvrđuju činjenicu, da su morala postojati najmanje dva stara latinska prijevoda Sv.Pisma prije Jeronimova, i to jedan afrički s karakterističnim osebinama afričkog latinskog narječja, a drugi evropski (italski), što se vidi naročito u razlikama između navoda sv.Ciprijana (koji se služi afričkim prijevodom) i Novacijana (koji se služi italskim latinskim prijevodom). Iz svjedočanstva pak sv.Augustina saznaje se, da je svaki od ovih prijevoda doskora imao i više recenzija, koje su nastajale uslijed toga,što su mnogi ispravljači nastojali popraviti te prijevode. Ovi prijevodi i njihove recenzije bili su do sada u introdukcijskoj nauci Sv.Pisma poznati pod skupnim imenom "Itala", a sada se nazivaju točnije "veteres latinae versiones" ili "praehieronymianae", za razliku od kasnijeg Jeronimova prijevoda, nazvanog "V u l g a t a".

97. Značajke starolatinskih prijevoda. Stilistička vjernost i ropska doslovnost starih latinskih prijevoda Sv.Pisma, a pogotovo veoma često upotrebljavanje neprevedenih grčkih riječi, očevidno dokazuju, da su ti prijevodi nastali na temelju grčkog prijevoda LXX, i to na predheksaplarnoj recenziji.

Ropska vjernost zapaža se n.pr. u Ps. 125 (126), 1: "In convertendo Dominus captivitatem Sion" prema grčkom: ἐν τῷ ἐπιστρέψαι κύριον τὴν αἰχμαλωσίαν Σιων; Sap. 1,7: Spiritus Domini... et hoc, quod continet omnia" (mjesto "hic qui...), prema grčkom: πνεῦμα κυρίου ... καὶ τὸ συνέχον τὰ πάντα ..."
Dalje su vidljivi hebraizmi, preuzeti iz LXX, kao n.pr. Ps. 26 (27), 4: "Unam petii a Domino, hanc requiram", prema grčkom: μίαν ᾐτησάμην παρὰ κυρίου, ταύτην ἐκζητήσω, dok bi se latinski moralo prevesti: unum petii... hoc requiram..."
Grčke riječi, ostavljene neprevedene, n.pr. Eccli 39,28: cataclysmus (κατακλυσμός); Hebr. 11,37: "in melotis" (ἐν μηλωταῖς = u ovčjim kožama);holocaustum (ὁλοκαύτωμα).

Druga je značajka tih prijevoda, da im je jezik veoma pučki, te se razlikuje i oblicima riječi i vulgarnim gramatičkim konstrukcijama od klasičnog latinskog jezika. Radi toga su ovi prijevodi od velike važnosti za proučavanje povijesti latinskog jezika. Tu dolazi do izražaja prije svega pučka ortografija; n. pr.: baptidiare (mj. baptizare); carcar (mj.carcer); dossum (mj. dorsum); occansio (mj.occasio); sacerdus (mj.sacerdos). Dalje se vide razlike u deklinaciji; n.pr. retia, -ae (mj. rete, retis); lampada,-ae (mj.lampas, lampadis); altarium (mj. altare); blasfematio (mj. blasphemia); upotreba aktivnih oblika od glagola, koji su inače deponentia u pasivnom obliku: abominare, scrutare, lamentare (mj. abominari, scrutari, lamentari). Zamjene u konjugacijama, n.pr.: custodibo (mj.custodiam), exies (mj.exibis), florire (mj.florere). Neobični komparativi i superlativi: novior, proximior, parvissimus. Mijenjanje pojma riječi: alloqui = consolari; cogitatio = cura; honestas = divitiae; substantia = opes; vas = instrumentum.

98. <u>Svjedoci starih latinskih prijevoda.</u> Budući da je kasniji latinski prijevod sv.Jeronima, nazvan Vulgata, doskora sasvim istisnuo upotrebu starih latinskih prijevoda, preostalo je razmjerno veoma malo spomenika i kodeksa, u kojima su se sačuvali tekstovi ovih prijevoda. U cjelini sačuvan je tekst jedne recenzije tih prijevoda u drugokanonskim knjigama St. Z. (Baruh, Sap., Eccli, I-II.Makab), koje sv.Jeronim nije preveo, nego prenio iz postojećih latinskih prijevoda. Osim toga nalazi se tragova tih prijevoda u liturgijskim tekstovima (introitima, gradualima i tractus-ima), te u navodima crkvenih pisaca i sv.otaca, kao Tertulijana, sv.Ciprijana, Novacijana, sv. Hilarija, Lucifera, Optata, sv.Ambrozija, sv.Augustina, Pelagija, Salvijana, sv.Ireneja i dr.

Kolekcije, u kojima su sabrani citati Sv.Pisma po starim latinskim prijevodima iz djela crkvenih pisaca i sv.Otaca, jesu ove: Flaminius Nobilius, Vetus Testamentum secundum LXX latine reditum, Romae 1588; P.Sabatier, Bibliorum Sacrorum latinae versiones antiquae seu vetus italica et caeterae quaecunque in codicibus mess. et antiquorum libris reporiri potuerunt, I-II Remis 1739-1743; Parisiis 1751. Novo izdanje ovoga Saba-

tier-ova djela priredio je u rukopisu njemački svećenik (župnik) J.Denk (+1927) pod naslovom: Sabatier redivivus, ali konačnu redakciju te edicije priređuje benediktinska opatija u Beuronu. S djelomičnim izdanjem slične kolekcije započela je "Academia scientiarum Monacensis" i "Berlinska Akademija" i napokon engleski stručnjaci: J.Wordsworth - W.Sanday -H.J.White, Old-Latin Biblical Texts, I - VII Oxford 1883-1923. Konačno pod redakcijom beuronskih benediktinaca izšalo je: Collectanea biblica Latina (I-VI, Romae 1912-1922) i Texte und Arbeiten (Archiabbatia Beuronensis) I, 1-31, Beuron 1917-1940.

99. Rukopisni kodeksi starih latinskih prijevoda. Nažalost ovih se kodeksa sačuvalo dosta malo, i to s malim odlomcima, tek pojedinih knjiga Sv.Pisma. Najznatiji su:

a/ za H e p t a t e u h: Lugdunensis iz 6/7.stolj.(Gen.-Jud.) Wirceburgensis iz 5/6.st. (odlomci Pentateuha i proroka); Monacensis rescriptus iz 5/6. st. (Exod. Lev.Num.); Ottobonianus iz 7/8. st. (Heptateuh do Judc. 13, 20).

b/ Za p o v i j e s n e knjige: Vindobonensis 17, sada u Napulju, iz 6. st. (djelomič. Gen. i I-IV Kralj.); Ambrosianus iz 9/10. st. (Tob. i II.Makab.); Vaticanus (lat.474) iz 9. st. II.Mak.; Sangermanensis 15, iz 9.st. (Tob.Judit. I.Makab.). Monacensis (lat.6239) iz 9.st. (Tob.Judit. Est.).

c/ Za P s a l t e r i u m: Veronensis iz 6.st.; Sangallensis (912) iz 8. st.; Psalterium Mediolanense iz 11. st.Psalterium mozarabicum iz 11. stolj.

d/ Za knjige M u d r o s t i: Vondobonensis (lat.954) iz 6/7. st. (Prov.); Tolosanus iz 8/9. st. (fragm.Eccli); Veronensis,I, iz 6/7. st. (Prov.Sap.Eccli); S.Petri Salisburgensis iz 8/9.st. (Ct.); Monacensis (lat.19105) iz 10.st. (Prov.Eccl. Eccli).

e/ P r o r o c i: Sangallensis (912), iz 8. st. (fragm. Jer.); Constantiensis - Weingartensis iz 5/6. stolj.(dijel. proroka). Sangermanensis 16, iz 5/6. st. (Baruch); Gothicus legionensis, iz 10. st. (Bar.); Veronensis, iz 8. st. (fragm. Is. i Jer.).

Mnogobrojniji su kodeksi Novoga Zavjeta, no o njima opširnije u Introdukciji N.Z.

Napomena. Među rukopisima starih latinskih prijevoda zapaža se uglavnom u nekima ovisnost o Origenovoj Heksapli, u drugima o Hesihijevoj recenziji grčkog teksta LXX, a u trećima ovisnost o Lucijanovoj recenziji. Od ovih je svakako najbolja familija Hesihijeve recenzije. No svaka imade mnogo varijanata, a osobito Lucijanova.

II. JERONIMOV LATINSKI PRIJEVO SV.PISMA ILI VULGATA.

loo. Potreba novog latinskog prijevoda. Budući da je, prema svjedočanstvima sv.Augustina i sv.Jeronima, tekst starih latinskih prijevoda polovicom 4. stoljeća postao veoma iskvaren, jer je prevladao običaj, da se svatko, tko je razumio grčki, podufao po svojoj volji ispravljati latinski prijevod, osjetila se potreba ili podvrći dotadašnje latinske prijevode temeljitoj stručnoj i kritičkoj reviziji, ili načiniti sasvim novi latinski prijevod, pa da se tako ukloni neprilika i u neku ruku sablazan radi toga, što su se u liturgiji u raznim crkvama upotrebljavali različiti tekstovi latinskih prijevoda Sv.Pisma. Poticaj za to dao je tadašnji papa sv.Damas (366-384), koji je sv.Jeronimu, kao čovjeku učenom i vještom tima jezicima: latinskom, grčkom i hebrejskom, povjerio veoma težak zadatak, da kritički ispravi latinski prijevod Sv.Pisma. Sv.Jeronim spremno se odazvao tom važnom pozivu, te je dijelom ispravio latinski prijevod Sv.Pisma prema grčkom tekstu, a najpretežniji dio Sv.Pisma St.Zavjeta nanovo preveo iz izvornog hebrejskog jezika na latinski. Savkoliki ovaj posao izvršio je sv.Jeronim uz više prekida u vremenskom razmaku oko 24 godine. Da je pak sv.Jeronim bio doista dorastao ovakvom poslu, vidi se iz kratkog povijesnog pregleda njegova života.

lol. Kratak pregled života sv.Jeronima. Sv.Jeronim rodio se u Stridonu, na međi između Dalmacije i Panonije, između 342-347 g. Oko 354. poslan bi kao dječak u Rim na gramatičke i retoričke nauke, gdje mu je bio učiteljem gramatik Elije Donat. U Rimu je primio sveto krštenje od pape Liberija, a potom se zaputio u Trier, gdje je želio usavršiti svoju naobrazbu. To je dobio pobudu za monaški život. Odanle pošao je u Akvileju,gdje

se upoznao s nekoliko prijatelja, a naročito s Rufinom. G.373. obuze ga želja za putovanjem po Orijentu, a napose da pohodi Jerusalem. Proputovavši s prijateljem Evagrijem Traciju i Malu Aziju dospije u Antiohiju, gdje je teško obolio. Kad je ozdravio, povukao se u sirsku pustinju Halkis istočno od Antiohije, gdje je proživio 5 godina kao pustinjak, baveći se tjelesnim i znanstvenim radom u strogoj ascezi. Napose se trudio, da dobro nauči hebrejski jezik, imajući za učitelja nekoga pokrštenog Židova. Uz uvjet, da ne bude zaposlen u duhovnoj pastvi, nego da može živjeti kao monah, dao se zarediti za svećenika po antiohijskom biskupu Paulinu. G. 379. zaputio se Jeronim u Carigrad, gdje je godinu dana slušao znamenitog tumačitelja Sv.Pisma, sv.Grgura Nazianskog i upoznao se sa spisima Origenovim. G.382. zaputio se s antiohijskim biskupom Paulinom i Epifanijem iz Salamine u Rim na sinodu protiv Melecijeva raskola i Apolinarijeva krivovjerja. Tu ga imenova papa Damas I. (382-385) svojim tajnikom. U toj je službi bio mnogo zaposlen odgovarajući na upite s kršćanskog Istoka i Zapada. U to vrijeme povjeri mu papa Damas važan posao revizije dotadanjih latinskih prijevoda Sv.Pisma. Jeronim je postepeno izvršio reviziju najprije Evanđelja, zatim ostalih knjiga N.Z., a po tom je izvršio reviziju Psaltira prema heksaplarnom tekstu LXX, i taj Psaltir primljen bi u upotrebu rimske crkve, te bi nazvan "Psalterium Romanum". No kako je na svom položaju u Rimu bio od mnogih sa zavišću gledan i ocrnjivan, otišao je nakon smrti pape Damas (385) iz Rima u Palestinu. Na tom putovanju pohodio je biskupa Paulina u Antiohiji, i Epifanija u Salamini. Zatim je preko Gaze otputovao u Aleksandriju u Egiptu, gdje je slušao znamenitog egzegeta slijepog starca Didyma, i posjetio monahe u nitrijskoj pustinji. Povrativši se odanle u Palestinu nastanio se u Betlehemskoj špilji, i uz dobrotvornost rimske gospođe Paule osnovao je u Betlehemu jedan samostan za muške, a 3 za ženske. Boraveći neko vrijeme u Cezareji Jeronim je ponovno ispravio Psalterium na temelju heksaplarnog teksta, i tu recenziju Psalterija preuzela je galikanska crkva u liturgijsku upotrebu, i zato se prozvao "Psalterium gallicanum". Iz jednog Jeronimova pisma sv.Augustinu saznaje se, da je Jeronim obavio reviziju čitavog Sv.Pisma St.Z. prema LXX,

ali mu je taj trud nekom prevarom uništen. Premda je trud sv.Jeronima oko ispravljanja latinskog prijevoda Sv.Pisma bio mnogo vrijedan, ipak je Jeronim vidio, promatrajući neprestane vjerske borbe kršćana sa Židovima, da Židovi osporavaju vrijednost navoda Sv.Pisma iz prijevoda LXX i tadašnjih latinskih prijevoda, osobito u pogledu mesijanskih proroštava, tvrdeći da u hebrejskom tekstu imadu drukčiji smisao. Zato je sv.Jeronim g. 389. odlučio, da priredi sasvim novi prijevod Sv.Pisma Staroga Zavjeta izravno iz hebrejskog izvornog teksta, pa da tako dade kršćanskim piscima u ruke valjano oruđe, kojemu ne će Židovi moći osporavati vrijednost.

102. Rad sv.Jeronima na prijevodu Sv.Pisma. Sv.Jeronim preveo je najprije četiri Kraljevske knjige, napisavši im predgovor "Prologus galeatus" (oko 390-391); zatim je preveo Psalme i 16 proročkih knjiga (oko 392); dalje knjigu o Jobu (oko 393); potom knjigu Ezdre i Nehemije (394-395); zatim I-II.Dnevnika (395-396); u godini 397 knjige: Poslovice,Propovjednik i Pjesma nad pjesmama. Od g. 398. radio je na prijevodu Oktateuha (Gen - Rut), te ga dovršio g. 405. ili 406. dodavši još prijevod knjige Esterine.

Ne zna se, u koje je vrijeme preveo knjigu Tobijinu i Juditinu, jer je bio često prekidan navalama prijatelja, i premda se savkolik posao prevođenja protegnuo kroz 16 godina, ipak je poneke knjige prevodio vrlo brzo. Tako upravo za knjigu o Tobiji kaže, da mu je njezin prijevod bio posao jednog dana (unius diei labor). Knjige: Baruh, knjiga Mudrosti, Crkvenica, te I-II.Makabejska - nije nanovo prevodio, nego se podrazumijeva, da je njihov prijevod samo popravio, kad se uopće bavio poslom revizije latinskog prijevoda cijelog Sv. Pisma. Drugokanonske dijelove proroka Daniela ispravio je prema Teodocionovom grčkom prijevodu, a dodatke knjige Esterine prema LXX.

103. Značaj Jeronimova prijevoda Sv.Pisma. Sv.Jeronim držao se u prevođenju ovih načela:

1) Najprije nastojati r a z u m j e t i tekst, jer bez razumijevanja nemoguć je prijevod: "Hoc unum scio, non potuis-

se me interpretari nisi quod ante intellexeram".

2) Prevoditi v j e r n o (fideliter), ali ne r o p s k i (non seviliter), t.j. više nastojeći jasno izraziti smisao, negoli riječi: reddere non verba, sed sensum.

3) Ne zanemariti l j e p o t u (elegantiam) latinskog jezika.

4) Obazirati se po mogućnosti što više na stare latinske prijevode, ukoliko su bili besprikorni, da se ne uvodi suviše nepotrebnih novosti.

104. Unatoč ovih načela ipak je gdjekad i Jeronimov prijevod izašao suviše ropski, a gdjekad suviše slobodan, što više, i netočan, ili proširen samovoljnim dodacima, za koje nema dovoljno oslona u izvornom tekstu.

Suviše r o p s k i prevodi n.pr. u Gen. 7,13: "in articulo diei illius, dok tu istu frazu prevodi mnogo ljepše u Gen. 17,23: "in ipsa die", kao što ima LXX: ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ. U IV.Kralj 24,7 prevodi: "et ultra non addidit rex Aegypti ut egrederetur de terra sua", što LXX prevodi: καὶ οὐ προσέθετο ἔτι βασιλεὺς Αἰγύπτου ἐξελθεῖν ἐκ τῆς γῆς αὐτοῦ a smisao je: i egipatski kralj nije više pokušavao izlaziti iz svoje zemlje. U Isaiji 5,1 prevodi: "in cornu filio olei", što je ropski prijevod hebrejske fraze: bekeren ben šamen", dok LXX prevodi po smislu: ἐν κέρατι ἐν τόπῳ πίονι = na brežuljku, na plodnom mjestu.

Gdjekad se u prevođenju povodi za bajoslovnom židovskom predajom, kao n.pr. Jos. 14,15: "Adam maximus ibi inter Enacim situs est" a zapravo po smislu ovo mjesto znači: "koji je bio najveći čovjek među tamošnjim gorostasima (divovima)". U Neh. 9,7 prevodi: "Eduxisti eum (Abraham) de igne Chaldaeorum", mjesto "Ur Chaldaeorum" = iz kaldejskoga (grada) Ur-a, (ispor. Gen 11,31), kao da je Abraham (po rabinskoj tradiciji) bio bačen u oganj i iz njega Božjom pomoću izbavljen.

Katkada sv.Jeronim prevodi prema etimološkom značenju riječi, koje su inače vlastita imena: Gen. 4,16 "habitavit profugus in terra" mjesto "habitavit in terra Nod" Gen. 12,6 "convallis illustris" mjesto "Terebinthus More"; 2 Sam.21,19 "Adeodatus, filius Saltus" mjesto "Elchanan, filius Jaare".

u Ezek. 30,14-16 prevodi pogrešno "Alexandria" mjesto "Thebae"; Num. 24,24 i Ezek. 27,6, "Italia" mjesto "Cypro".

Proširuje prijevod dodacima svoga objašnjavanja: u Dan. 9,26 mjesto "non erit ei" prevodi "non erit eius populus, qui eum negaturus est". Gdjekad pridijeva u prijevodu izravni mesijanski smisao, dok izvorni tekst ima neizravni mesijanski smisao: u Is. 11,10 prevodi: "et erit sepulchrum eius gloriosum" mjesto "gloria"; ili Is. 16,1 prevodi: "emitte agnum, Domine, dominatorem terrae" mjesto "mittite agnos dominatori terrae"; ili Is. 45,8 prevodi s konkretnim pojmom: "nubes pluant justum, aperiatur terra et germinet salvatorem" mjesto s apstraktnim "iustitiam... salutem"..., u Hab. 3,18 ima "in Deo Jesu meo" mjesto "in Deo salutari meo".

Usprkos ovakvih i sličnih nedostataka Jeronimovu prijevodu pripada prednost pred svim dotadašnjim prijevodima Sv. Pisma. Osobito su s velikom vještinom i otmjenošću prevedene knjige povijesne i Jobova; dok se u prijevodu proročkih knjiga dosta odrazuje značajka hebrejskog izvornog teksta. Slabije su prevedene tri knjige Mudrosti (Poslovice, Propovjednik, Pjesma nad pjesmama), dok prijevod Psalama iz hebrejskog, iako je po stilu tvrđi, ipak nadvisuje Galikanski Psaltir. Najslobodnije su prevedene knjige: Tobijina i Juditina.

Prednost Jeronimovu prijevodu jednodušno priznaju ne samo katolički stručnjaci, nego i protestantski kritici (Haewernick, Keil, De Wette-Schrader, Bleeck-Wellhausen, Diestal, W.Nowack, H.P. Smith, Dobschütz).

POVIJEST VULGATE DO TRIDENTSKOGA KONCILA

105. Širenje Vulgate od 5-7. stoljeća. Sv.Jeronim poživio je nakon svršetka svoga prijevoda Sv.Pisma još 15 godina kao pustinjak u betlehemskoj špilji, gdje je umro 30.rujna 420.g. Njegovi ostaci čuvaju se u rimskom svetištu bazilici Santa Maria Maggiore. Savremenici, koji su znali cijeniti njegovo zamašno djelo, kao grk Sofronije, Sulpicije Sever i Ivan Kassijan, i Lucinije Baetik, pored priznanja uzorne svetosti zbog stroga pokorničkog života slavili su ga kao ka-

toličkog učitelja, čiji spisi sjaju kao božanstveni svjetionici po svem svijetu, a i sama Crkva priznaje mu častan naslov "najvećeg učitelja u izlaganju Sv.Pisma" (doctor maximus in exponendis Sacris Scripturis). Ipak je Jeronimov prijevod isprva naišao na brojne protivnike, bilo radi toga, što se nisu potrudili, da ga dobro upoznadu, bilo zato, što su bili navikli na predašnje prijevode, koji su se osnivali na grčkom prijevodu LXX (sv.Augustin), koji je bio u velikoj cijeni, bilo napokon zato, što su u Jeronimovu prijevodu nailazili na neobični novi način izražavanja, na koje im uho nije bilo priviklo. Osobito se bio žestoko oborio na njega dotadašnji njegov prijatelj, akvilejski svećenik Rufin (+41o), koji ga je obijedio, da je naškodio ugledu grčkoga prijevoda, što su ga sami apostoli odobrili, a on se jedini usudio okaljati svete riječi Duha Svetoga. Kako se čini, Rufin je tako istupio kao jedan od pristalica onog neosnovanog mišljenja, da je Septuagintin prijevod načinjen po nadahnuću Duha Svetoga. Pa i sam sv.Augustin je isprva bio protivnik Jeronimova prijevoda radi toga, što se gdjegdje nije sasvim slagao sa Septuagintom, ali kasnije je počeo cijeniti ga i upotrebljavati. Sv.Jeronima stajalo je mnogo truda, da se obrani od različitih protivničkih napadaja. Uza sve to njegov je prijevod postepeno počeo sve više prevladavati u crkvenoj upotrebi, te je pod kraj 7.stoljeća bio već tako raširen, da je prozvan "vulgata" (scil.versio).

Najprije se Jeronimov prijevod počeo prihvaćati u Galiji, gdje su ga upotrebljavali ugledni pisci 5.i 6. stoljeća, kao sv.Hilarije, Euherije, Vincencije Lerinski, Prosper Akvitanski, Sedulije, Cezarije i drugi. U polovici 5. stoljeća i dalje upotrebljavaju ga i pape sv.Leon Vel. i sv.Grgur Veliki (pod kraj 6.stolj.) jednako, kao i stari latinski prijevod, dok pape Ivan III., Benedikt I. i Pelagije II. (u drugoj polovici 6. stolj.) upotrebljavaju već samo novi Jeronimov prijevod. U 7. stoljeću već je taj prijevod, po svjedočanstvu sv. Izidora Španjolskog (+636), općenito prevladao u crkvenoj upotrebi, jer je točniji u riječima, i po smislu jasniji. U 8. pak stoljeću sv.Beda Venerabilis (+735) veoma rijetko navodi stari prijevod, dajući prednost Jeronimovu, "po kom se napajamo iz čistog vrela hebrejske istine".

1o6. <u>Kvarenje Vulgate uslijed prepisivanja i pokušaji oko ispravljanja.</u> Kako se Vulgata prepisivanjem širila, doskora se njezin tekst počeo kvariti, nešto zbog uporednog upotrebljavanja starog latinskog prijevoda, a nešto i zbog namjernog mijenjanja prepisivača u nakani, da poprave prijevod. Tako je došlo do toga, da su se počele razlikovati različite familije kodeksa: italska, španjolska, irska i galikanska.

Već sredinom 6. stoljeća benediktinski opat Kasidor(+57o) u Vivariu (Bari) propisao je svojim monasima pravila, kojih se treba držati kod prepisivanja Jeronimova prijevoda Vulgate. Jedan takav kodeks, prepisan pod njegovim nadzorom, prenesen bi u Englesku, gdje je bio uzorkom irske familije kodeksa. No Kasiodorova pravila o prepisivanju nisu se održavala izvan monaških zidina.

Pod kraj 8. stoljeća bila je već tolika raznolikost inačica u kodeksima Biblija, da se Karlo Veliki našao ponukanim, te je zapovjedio turonskom opatu Alkuinu (+8o4), da priredi kritički ispravljeni tekst Vulgate. On je priredio takav tekst na temelju engleskih kodeksa, i predao ga g. 8o1. na sam Božić Karlu Velikome na dar, pa se zato taj kodeks prozvao Biblija Karla Velikoga. Ovaj je kodeks postao odsele uzorom za prepisivanje brojnih kodeksa galikanske familije.

Nešto kasnije priredio je aurelianski biskup Teodulf (+821) također svoju recenziju kritički ispravljenog teksta Vulgate, providenu na rubu bilješkama raznih varijanata. Kod priredbe toga teksta služio se španjolskim kodeksima. Ovaj se tekst veoma malo širio, jer je u kritičnosti zaostajao za Alkuinovom recenzijom.

Uza sve to nije se prestao kvariti tekst Vulgate. Zato su se ponovno trsili oko izdavanja ispravljenog teksta Vulgate ugledni i učeni muževi srednjega vijeka, kao sv. Petar Damijan (kardinal biskup u Ostiji + 1o72), sv. Lanfrank (nadbiskup u Kanterbury-u + 1o89), opat Vilim u Hirschau-u (+1o91), sv. Stjepan Harding (opat u Cistericium-u +1134), koji je obavio reviziju teksta uz pomoć učenih Židova na temelju uspoređivanja s hebrejskim tekstom. Sličnu je reviziju teksta na temelju poređivanja s hebrejskim tekstom proveo đakon cistercita Maniacoria za pape Lucija II. (+1145).

107. Korektoriji. Budući da su svi ovi pokušaji oko ispravljanja Vulgatina teksta uživali tek pojedinačni ugled, nisu mogli postići trajnog ustaljivanja teksta, niti zaustaviti dalje kvarenje teksta. Zato je u 13. stoljeću na poticaj pariške univerze bio priređen kritički tekst Vulgate, nazvan "Biblia parisiensia", koja uzima kao temeljni tekst Alkuinovu Bibliju, ali providenu dodatkom kritičkog aparata pariških teologa o vrijednosti raznih varijanata iz starih kodeksa i navoda svetih otaca s preporukom, koje po njihovu mišljenju valja uvažavati. Tako je nastao g. 1228. prvi biblijski korektorij (correctorium biblicum), nazvan "Correctorium biblicum parisiense". Po primjeru ovoga korektorija priredili su bogoslovi dominikanskog reda Senskog samostana svoj korektorium, poznat pod imenom "correctorium Senonense" (1236). Ovaj korektorium nadopunio je Hugo a s.Caro (+1263), i taj bi g. 1256. propisan na upotrebu svim bogoslovskim školama dominikanskoga reda kao "correctorium Dominicanorum" (Cod.Ottob. 293 iz 13/14.stolj.). Od svih korektorija postao je najuglednijim "Correctorium sorbonicum", za koji se drži, da ga je priredio franjevac Vilim Brito (+1456). Drugi franjevac po imenu Vilim de la Mare (+1298) priredio je također na kritički dobrim načelima "correctorium Vaticanum" (Cod. Vat. lat.3466 iz 13. stolj.).

Uza sve to nije se moglo predusresti sve većem kvarenju teksta Vulgate. Značajan je sud učenog čovjeka toga vremena, franjevca Rogera Bacon-a (+1294), o "Pariškoj Bibliji", da je njezin tekst u pretežnom dijelu veoma iskvaren (horribiliter corruptus), a o korektorijima kaže, da kvarenje Biblije nastaje poradi toga, što svatko ispravlja po svojoj volji, i svatko mijenja,što ne razumije,a takovo što ne smije se činiti ni u izdanjima svjetovnih pjesnika, a kamoli kad se radi o tekstu Sv.Pisma. Zato je Roger Bacon predložio papi Klementu IV., da se izdavanje ispravljenog teksta Vulgate povjeri ugledu same Apostolske Stolice.

I doista, korektorijima nije se postigla željena svrha, da se predusretne daljem kvarenju teksta Vulgate, pa zato su učeniji muževi toga vremena pokušavali ispravljanje teksta

Vulgate na temelju poređivanja s izvornim hebrejskim tekstom. Oko toga su nastojali naročito egzegeta Nikola Lyranus, franjevac (+134o), Petar de Alliaco (+142o) i Laurencije Valla(+1457).

1o8. Vulgata prigodom iznašašća tiskarskog umijeća. Iznašašćem tiskarskog umijeća (1445) bilo je omogućeno brzo širenje Biblije u štampanom tekstu, a najviše se štampao latinski tekst Vulgate. Prvo štampano izdanje Vulgate priredio je sam izumitelj tiskarskog umijeća Ivan Gutenberg na temelju teksta "Pariške Biblije" u Mainzu g. 1452. u 2 sveska u folio formatu po 2 stupca na svakoj stranici, svaki stupac sa 42 retka, poznata pod imenom "Biblija kardinala Mazarina". O ovom izdanju ovise gotovo sva druga izdanja ovoga vremena. Znatnija su izdanja kod J.Fust i P.Schöffer u Mainzu 1462; zatim prvo rimsko izdanje g. 1471. kod tiskara C. Sweynheym i A.Pannartz, i raskošno opremljeno izdanje F. de Hailbrun i N.de Francofordia u Veneciji 1475.

Među kritičnija izdanja pripadaju ona, koja su priređena prema uzoru boljih kodeksa. Jedno je od takvih izdanja Leonarda Bazelskog u Vicenci 1476, priređeno na temelju jednoga italskog kodeksa, starijeg od pariške Biblije. Drugo je znatno izdanje, što ga je priredio Bernardin Gadolo na temelju dotadanjih izdanja, ispravljenih poredbom pet kodeksa, a štampano je kod Paganina de Paganinis u Veneciji g. 1495. U svemu bilo je od izuma štampe do g. 15oo, dakle u po stoljeća, štampano, koliko je do danas poznato, 124 izdanja Biblije (W.A.Copinger, Incunabula biblica of the first half century of the latin Bible between 145o-15oo, London 1892). Ipak većina tih izdanja nisu bila kritična, jer su bila priređena na temelju najpriručnijih, često nekritičkih kodeksa.

Znatno su kritičnija izdanja Vulgate ona poslije 15oo.g. Tako n.pr. izdanje Adriana Gumelli pod imenom "Biblia parisiensia" (15o4) opremljeno je zbirkom varijanata; zatim više puta ponovljeno izdanje dominikanaca A.Castellanus-a (Venecija 1511). Još su kritičnija izdanja: Polyglotta Complutensia, priređena od kardinala Ximenesa (1517), zatim tako zvana editio Hittorpiana, priređena po kartuzijancu Laridiju Gobelinu u Kölnu (153o). Među najbolja izdanja pripada više puta priređeno izdanje Roberta Stephana u Parizu (1528), jer donosi na rubu

varijante komplutske poliglote i 19 kodeksa iz 8-10. stoljeća. Izdanje od 1555. g. donosi po prvi puta razdiobu na glave i retke, koja je kasnije općenito poprimljena.

109. Pojava novih latinskih prijevoda u 16. stoljeću. Poradi nezadovoljstva s iskvarenim prijevodom Vulgate u većini nekritičkih štampanih izdanja nastalo je tijekom 16. st. nekoliko novih latinskih prijevoda, što djelomičnih, što čitavog Sv.Pisma. Benediktinac Izidor Clarius priredio je prema hebrejskom tekstu ispravljeno izdanje Vulgate, izdano u Veneciji 1542. i 1557. Faber Stapulensis priredio je novi latinski prijevod Pavlovih poslanica, izd. u Parizu 1512. i 1516. Augustinac Felix Pratensis priredio je latinski prijevod Psalama, izdan 1515. Erazmo Roterdamski priredio je novi latinski prijevod čitavog Novog Zavjeta, popraćen bilješkama (Basel 1516), radi kojeg je bio mnogo napadan. Čitavu Bibliju preveo je dominikanac Santes Pagnino (od 1493-1518, tiskom izdana u Lionu 1527). I kardinal Toma de Vio Caietanus, premda nije znao hebrejski, a jedva nešto grčki, preveo je uz pomoć nekog Židova i više kršćanskih učenjaka čitavo Sv.Pismo, opremivši ga obilnim komentarom, izdano u Rimu 1533. i kasnije u više navrata. Jednako je čitav prijevod izradio Ivan Benedictus (Paris 1541).

Kod protestanata priredili su nove latinske prijevode Biblije: A.Osiander, Nürnberg 1522; C.Pellicanus, Zürich 1532-1540; S.Münster (Stari Zavjet s hebrejskim tekstom), Basel 1534. i 1540; Leo Judae, Zürich 1543. i kasnije više izdanja; S.Castellio, Basel 1551.

VULGATA OD TRIDENTINSKOG SABORA DO DANAS

110. Sadržaj Dekreta tridentinskog crkvenog sabora o autentičnosti prijevoda Vulgate. Uslijed mnogobrojnih štampanih izdanja Vulgate i novih latinskih prijevoda zapažala se velika raznolikost latinskih prijevoda Sv.Pisma, a s druge strane nove protestantske sekte počele su zabacivati Vulgatin prijevod kao nevaljan; zato je nastala velika zabuna, pa čak i sumnja, gdje se nalazi čisti tekst, odnosno prijevod Sv.Pisma. Osim toga nije bilo nikakva crkvenog nadzora nad štampanjem biblijskih tekstova, već

je to bilo često prepušteno samovoljni stručno neupućenih štampara. Sve ovo otešćavalo je uvelike praktičnu orijentaciju u pogledu upotrebe biblijskih tekstova, kako u znanstvenom bogoslovskom radu, tako i u liturgijskoj upotrebi i u duhovno-pastirskom svećeničkom djelovanju. Da se uspješno doskoči ovoj mnogostrukoj nevolji kao i raznim zloupotrebama u tumačenju tekstova Sv.Pisma, izdao je tridentinski opći crkveni sabor dne 8.IV.1546. dekret, kojim se određuje ovo:

a) Vulgata se ima smatrati autentičnim latinskim prijevodom. "Sveti sabor, videći da bi bilo veoma korisno Crkvi Božjoj, ako se između svih latinskih izdanja Svetih Knjiga, što se raznose unaokolo, označi, koje treba držati autentičnim, određuje i izjavljuje, neka bi se u javnim predavanjima, raspravljanju, propovijedanju i izlaganju smatralo autentičnim ovo staro izdanje Vulgate, što je kroz tolike vjekove dugotrajnom upotrebom u Crkvi odobreno, i neka se nitko ni pod kakvom izlikom ne usudi i ne podufa zabaciti ga!"

b) Zabranjuje samovoljno tumačenje Sv.Pisma. Da se obuzdaju neobuzdani duhovi samovoljnog tumačenja smisla Sv.Pisma, koncil odlučuje, da nikomu nije dopušteno tumačiti Sveto Pismo tako, da mu izvraća smisao prema svom shvaćanju, protiv onog smisla, što ga je držala i drži sveta mati Crkva, kojoj pripada pravo, da prosuđuje o istinitom smislu i tumačenju Sv.Pisma; niti da se tko usudi tumačiti Sv.Pismo protiv jednodušnog tumačenja svetih Otaca, pa sve da takva tumačenja nikad ne budu objelodanjena.

c) Zabranjuje štampanje tekstova Sv.Pisma bez crkvenog odobrenja. Tiskarima se unapredak zabranjuje štampanje i izdavanje tekstova Sv.Pisma po vlastitom izboru, često bez oznake imena priređivača, nego treba da se takva izdanja priređuju pod nadzorom i uz odobrenje nadležne crkvene vlasti.

d) Potreba kritički ispravljenog teksta Vulgate. Tekstovi Sv.Pisma, a napose Vulgatin prijevod, treba da bude, koliko je najviše moguće, ispravljen, prije negoli se štampa, i to ispitan i odobren od mjesnog Ordinarija, pod prijetnjom kazne izopćenja. Odobrenje za štampu treba da bude pismeno podijeljeno i štampano na početku knjige.

111. Smisao dekreta tridentinskoga sabora o autentičnosti Vulgate. Dekret tridentinskoga sabora o autentičnosti Vulgate mnogi su krivo tumačili, naročito među protestantima, kao da je njime zabačena vrijednost LXX i izvornih tekstova; što više, kao da odsele treba i LXX i hebrejski tekst ispraviti prema prijevodu Vulgate. Međutim ovakva su tumačenja sasvim kriva.

Ad a) Svrha je ovog dekreta izrijekom istaknuta, "da se između svih latinskih prijevoda, koji se unaokolo raznose Vulgata proglašuje autentičnim prijevodom, i to zato, jer je taj prijevod upotrebom kroz mnogo vijekova od Crkve odobren". Za druge latinske prijevode, naročito one, koji su nastali mimo odobrenja Crkve, Crkva ne daje nikakva jamstva o njihovoj pouzdanosti. Crkva također nije ovim dekretom zabranila prijevode na drugim jezicima.

Da tridentinski koncil nije ovim dekretom imao nakane zabaciti ugled LXX i hebrejskog teksta, vidi se iz povijesti ovog dekreta, o kojoj izvješćuje tadanji koncilski teolog A. Salmeron govoreći: "da Vulgata sv. Jeronima nije bila zato odobrena, kao da bi se time razumijevalo, da se time zabacuje grčki ili hebrejski tekst; o grčkom i hebrejskom tekstu koncil uopće nije raspravljao, nego je ostavio slobodu svakomu, tko se dublje bavi proučavanjem Sv. Pisma, da uzima u pomoć i grčke i hebrejske tekstove" (Commentarii v. 1397. Prol. III 24). Jednako tumači smisao tridentinskoga dekreta i papa Leon XIII. u enciklici "Providentissimus Deus", kao što i enciklika pape Pija XII. "Divino afflante Spiritu" (od 30.IX.1943), da je na nejasnim mjestima Vulgate veoma korisno imati uvid u hebrejski tekst i u grčki prijevod LXX.

Ad b) Proglašenjem Vulgatine autentičnosti htio je dalje tridentinski sabor naglasiti, da prijevod Vulgate ne samo da ne sadržava nikakve zablude u naučanju vjere i ćudoređa, nego da vjerno izražava smisao pisane riječi Božje tako, da se taj prijevod može uspješno upotrebljavati u obrazlaganju i dogmatskom ukrepljivanju objavljenih istina vjere i ćudoređa.

Dakako, da se može dogoditi, da mjestimice prijevod Vulgate zaostaje svojom jasnoćom izražavanja za izvornim tekstom ili prijevodom LXX, i u takvim je slučajevima dopušteno tražiti jasniji smisao u tim tekstovima. Tako n. pr. Vulgatin prije-

vod Is 7,14: "Ecce virgo concipiet et pariet filium, et vocabitur nomen eius Emmanuel" ne izražava tako jasno smisao toga mjesta, kao hebrejski izvorni tekst: [illegible] što znači: "Evo djevica trudna i rađajuća Sina, koga će nazvati Emmanuel" (= s nama Bog). U latinskom je prijevodu oslabljen jasan smisao izvornog teksta, jer se iz latinskog prijevoda ne vidi jasno, da se radi o tom, da će ona, koja će začeti i roditi Spasitelja, i za vrijeme začeća i rođenja ostati djevicom, kako to izražava izvorni tekst.

Može se dogoditi i to, da Vulgatin prijevod na drukčiji način izražava neku dogmatsku nauku, negoli izvorni tekst, ali sama je nauka u bitnosti (in substantia) ista. Tako na pr. u Gen. 3,15 ima: "ipsa conteret caput tuum = ona (t.j. Bl.Djevica Marija) će satrti tvoju glavu", dok u hebrejskom tekstu glasi: [illegible] = "On (t.j. potomak, Spasitelj) će satrti tebi glavu". Dogmatski smisao je u bitnosti isti, samo je razlika ta, što je u Vulgati izražen učinak spasenja p o s r e d n o po Bl.Djevici Mariji, a u hebrejskom tekstu izražen je učinak spasenja i z r a v n o po Spasitelju, potomku odabrane žene (Bl. Djevice Marije).

Jednako nisu dekretom tridentinskoga koncila postala dogmatički jasnija mjesta Vulgatina prijevoda, koja su do tada bila nejasna, kao n.pr. mjesto iz I.Kor 15,51: "Omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur" = svi ćemo doduše uskrsnuti, ali se ne ćemo svi promijeniti - dok grčki tekst ima: Πάντες μὲν οὐ κοιμηθησόμεθα, πάντες δὲ ἀλλαγησόμεθα = svi doduše ne ćemo usnuti, ali ćemo se svi promijeniti. U Vulgatinu tekst izražena je misao, da će na sudnji dan doduše svi uskrsnuti, ali se ne će svi promijeniti tako, da uskrsnu sa proslavljenim tijelom; dok u grčkom tekstu izražena je misao: iako svi ne ćemo usnuti (t.j. neki će doživjeti sudnji dan), ali će se svi promijeniti (t.j. prigodom stavljanja pred Božji sud pravednici će se promijeniti u uskrsnula proslavljena tjelesa, a tjelesa grešnika sa smrtnim grijesima promijenit će se u nakažena, da se na njima na Božjem sudu odrazuje njihova grehota). Kako se dakle vidi, ovdje je jasnije izražena misao u grčkom tekstu, nego u Vulgatinom prijevodu.

Ad c) Zabranom tridentskog koncila, da se ne smiju štampati tekstovi Sv.Pisma bez odobrenja crkvene vlasti, htjelo se predusresti nekritičkom postupku pojedinih štampara, koji su za štampanje običavali uzimati kakvegod nekritičke tekstove, koji su im bili najbliže pri ruci. U vezi s tim jest također odredba koncila:

Ad d) Da se unapredak ima tekst Vulgate štampati, koliko je moguće najbolje ispravljen. Taj je zadatak koncil povjerio samom ugledu Apostolske Stolice, koja je jedina bila kadra pobrinuti se za potrebna pomagala u poslu kritičkog ispravljanja i revizije teksta Vulgate. U tu svrhu bilo je potrebno, da se okupe ljudi učeni bogoslovi i stručnjaci, poznavaoci biblijskih jezika i starih biblijskih kodeksa, a s druge strane taj je posao tražio i znatnih novčanih izdataka. Povrh svega toga taj posao nije mogao biti brzo gotov radi svoje kompliciranosti u pogledu istraživanja i ispoređivanja starih rukopisa.

Da se ne mora predugo čekati na tekst ispravljen pod vrhovnim auktoritetom Apostolske Stolice, priredio je po nalogu teološkog fakulteta u Louvainu dominikanac Ivan Henten (+1566) i po zapovijedi Karla V. g. 1547. tekst Vulgatine Biblije, ispravljen prema 28 starih rukopisa (kodeksa) i štampanom tekstu Roberta Stefana louvainsko štampano izdanje Biblije Vulgate. Ovaj je tekst kasnije revidirao Franjo Luka Brugensis (Bružanin (+1619), i to je izdanje štampano u tiskari Ch. Plantina u Antverpenu. Od 26 izdanja te Biblije najznatnije je ono od g. 1583, kojim su se služili ispravljači i priređivači rimskog izdanja Vulgatine Biblije.

112. <u>Nastojanje Apost.Stolice oko priređivanja kritičnog izdanja Vulgate.</u> U smislu zaključka tridentinskoga koncila preuzela je Apostolska Stolica na sebe dužnost organizacije posla oko priređivanja kritičkog izdanja Vulgate. U tu svrhu imenovao je papa Pijo IV. g. 1561. prvi odbor od četvorice kardinala: M.A.Amulio, J.Morone, B.Scotti, V.Vitelli, sa zadatkom, da pročiste Vulgatu. Njima je dan na pomoć učeni stručnjak, tada protonotar, a kasnije kardinal Vilim Sirlet, koji je savršeno poznavao hebrejski, grčki i latinski jezik, a ina-

će bio čovjek skroman i radin. Ovaj je odbor uzeo kao podlogu svog rada luvensku Bibliju, a za uspoređivanje i ispravljanje teksta služio se kodeksima: Avellanensis, Paulinus, Cervinianus i S.Mariae ad Martyres. Ali posao se odvijao mnogo polaganije, nego je sabor očekivao, jer posao nije bio tako jednostavan, nego veoma kompliciran.

Da se posao ubrza, papa Pijo V. proširio je odbor za ispravljanje Vulgate imenovavši g. 1569. u nj 6 kardinala i 12 učenih ljudi savjetnika. U tom odboru bio je opet najagilniji radnik već spomenuti Vilim Sirlet, koji je g. 1565. bio imenovan kardinalom. Organizacija suradnje bila je proširena i na stručnjake izvan Rima. Ovaj je odbor isporedio, pored rimskih kodeksa, 12 florentinskih i 34 kodeksa iz Kasinskog samostana, uzevši u obzir također izvorne tekstove. Ipak je i ovaj puta posao veoma sporo napredovao, jer se o uvažanju pojedinih varijanata odlučivalo glasovanjem u sjednicama od-bora, gdje se često nisu mogli složiti u mišljenju.

Kako je posao revizije Vulgate uvelike zavisio o kritičnom izdanju grčkog reksta LXX, na poticaj pape Siksta V.(1585-159o), izdano je g. 1586. kritično izdanje pod rukovodstvom kardinala A.Carafa uz pomoć stručnih učenjaka. Kad je to bilo gotovo, nastavilo se ubrzanim radom oko ispravljanja Vulgate. Kod toga upotrebljavali su se kodeksi: Amiatinus, Vallicellianus, Legionensis, Toletanus, zatim primjerak louvainske Biblije, štampane g. 1583., isporeden s izvornim tekstovima, latinskim kodeksima i ispravcima kardinala Sirleta; na rubu se zabilježivalo čitanje, komu valja dati prednost. Tako ispravljeni tekst prozvan je "codex Carafianus" koji se sada čuva u Vatikanskoj biblioteci pod oznakom: lat. 12959-1296o). Ovako priređeno izdanje predstavljalo je djelo, koliko je za ono vrijeme moglo biti najkritičnije, i tako priređeno predao ga je kardinal A.Carafa papi Sikstu V, da ga dade štampati.

Međutim papa Siksto V. nije osobno bio sasvim zadovoljan s ovako priređenim tekstom, nego je sam mnoga od komisije utvrđena čitanja zabacio i dao u pretežnom dijelu prednost tekstu louvainske Biblije. Osim toga Siksto V. proveo je novu numeraciju u podjeli na retke, i tako prerađeni tekst predao u Vatikansku tiskaru, koju je on sam osnovao. Za vrijeme tiskanja

vodio je sam papa uz pomoć kardinala Fr.Toleto i A.Rocca korekturu. Kad je djelo bilo doštampano, sastavio je papa Siksto V. tekst apostolske konstitucije "Aeternus ille celestium" od 1. III.1590., koju je stavio kao predgovor ovom izdanju Vulgatine Biblije, i u kojoj on izlaže važnost ovoga izdanja, u koje je uložen sav trud, da izađe po mogućnosti što savršenije. Prvi tiskani primjerci ove Biblije bili su razaslani najuglednijim kršćanskim vladarima i knezovima. Ali je i sam papa Siksto V. doskora zapazio mnoge nedostatke u štampanom tekstu ove Biblije, te ih dao ispravljati, ispisujući perom, ili brisanjem ili naljepljivanjem ceduljica s ispravljenim tekstom. Međutim je dne 27.VIII.1590. umro papa Siksto V. Odmah nakon njegove smrti obustavljeno je dalje raspačavanje ovog izdanja Biblije Vulgate. Što više, neki su članovi odbora za priredbu kritičkog izdanja Biblije Vulgate savjetovali Sikstovu nasljedniku papi Grguru XIV. (1590-1591), neka javno zabrani upotrebu ovog izdanja Biblije. Ali na savjet kardinala R.Bellarmina, koji je nastojao, da se poštedi ugled pokojnog pape Siksta V, nije izdata ovakva zabrana, nego je ostalo samo kod obustave daljeg raspačavanja toga izdanja.

113. Ispravljanje Sikstova izdanja Vulgate. Papa Grgur XIV. imenovao je novi odbor od 18 lica pod predsjedanjem kardinala M.A. Colonna sa zadatkom, da priredi konačno kritičko izdanje Vulgatine Biblije. Ovaj je odbor na svojoj prvoj sjednici 7.II.1591. utvrdio slijedeća načela, kojih se treba držati u priređivanju kritički ispravljenog izdanja Vulgate: 1/ da se uspostavi što je bilo uklonjeno; 2/ da se uklone dodatci; 3/da se prosudi ono što je promijenjeno i da se po potrebi ispravi; 4/ da se prosudi razdioba na retke; 5/ da se ne uvode nove promjene, osim ako je to svakako potrebno.

Budući da je tako brojan odbor suviše sporo radio, smanjio je papa Grgur XIV. broj odbornika od 19 na 10, u kom je odboru dalje ostao predsjednikom kardinal M.A.Colonna. Taj se odbor povukao izvan Rima u gradić Zagarolo, gdje je među ostalima uz suradnju kardinala Bellarmina, P.Morino i A.Rocca za 19 dana svršio svoj posao i početkom listopada vratio se u Rim, da preda papi svoje djelo na odobrenje za štampu. Ali u to dne 15.

listopada 1591. umre papa Grgur XIV., a dne 30. prosinca iste godine umre i njegov nasljednik papa Inocencije IX.

Dne 30. siječnja 1592. preduzeo je sebi novo izabrani i veoma agilni papa Klement VIII, da najprije privede kraju posao oko kritičnog izdanja Vulgate. On povjeri posljednju reviziju ispravljenog teksta Vulgate kardinalima: F.Borromeo i A. Valerio uz pomoć stručnog teologa Franje Toleto. Glavni posao izvršio je sam Fr.Toleto, pribilježivši na rubu Sikstova izdanja Vulgate ispravke odbora uz dodatak svoga mišljenja, osnovana na ispoređivanju najznatnijih kodeksa i štampanih izdanja. Nakon konačnog prihvata pojedinih ispravaka prenio je odobrene ispravke kardinal A.Rocca opet u jedan primjerak Sikstova izdanja, i taj je primjerak napokon predan u štampu dne 9. XI. 1592. Novo izdanje Vulgate bilo je doštampano do kraja još iste godine s podjelom redaka od Roberta Stefana i pod naslovom: "Biblia Sacra Vulgatae editionis Sixti Quinti Pontificis Maximi iussu recognita atque edita". Ukoliko su bili rašireni primjerci prvog izdanja Sikstove Biblije Vulgate, zatraženi su da se po mogućnosti vrate u Rim, gdje su 15.IV.1594. bili uništeni, tako da je velika rijetkost, ako se koji primjerak toga izdanja gdje sačuvao.

Novo izdanje Vulgate bilo je štampano u jednakom formatu i jednakim slovima, kao i prvo Sikstovo izdanje. Ujedno je u novom izdanju bio stavljen predgovor kardinala Bellarmina, u kom on naglašuje, da je ovo izdanje uslijedilo nakon toga,što je sam papa Siksto V. zapazio u prvom izdanju mnoge pogreške i odredio, da se imadu u novom izdanju ispraviti, a to je učinjeno za njegova nasljednika pape Grgura XIV. Ipak je u naslovu istaknuto, da je to izdanje priređeno nastojanjem Siksta V, da se tako dade neosporno priznanje tome papi za njegovo živo nastojanje, da dođe do tog izdanja, makar je konačno taj posao dovršen nastojanjem pape Klementa VIII. Istom g. 1604. istaknuto je u Lionskom izdanju Biblije Vulgate također ime pape Klementa VIII. tako, da je to izdanje naslovljeno: "Biblia Sacra Vulgatae editionis Sixti V. Pontif.Maximi iussu recognita et Clementis VIII. auctoritate edita". No stalno se taj naslov unapredak stavljao u izdanjima Biblije Vulgate istom od g.1641, i od toga se vremena ova recenzija Vulgatina teksta naziva Sixto-Clementina, a kasnije samo "Clementina".

Budući da je i izdanje Biblije Vulgate za pape Klementa XIII. imalo preko 2oo pogrešaka, izašlo je već g. 1593. novo donekle popravljeno izdanje, ali još uvijek ne bez štamparskih pogrešaka, koje su popravljene u izdanju od g.1598. No ni time nisu još bile uklonjene sve pogreške. Da se ubuduće ne unose u tekst nove pogreške, bilo je zabranjeno na rubu štampati varijante.

Prema recenziji Vulgatae Clementinae priređena su i najznatnija kasnija izdanja Vulgate, kao n.pr.: V.Loch, Regensburg 1849, 1911 1o-11; C.Vercellone, Rim 1861; A.C.Fillion, Paris 1887, 193o[1o]; M.Hetzenauer, Innsbruck 19o6, Regensburg 1914; A.Rocca 1929[3]; A.Grammaica, Milano 1914, 1922[2], 193o[3].

Premda je tekst Klementove Vulgate postao službenim tekstom katoličke Crkve, ipak to još ne znači, da je posao konačne revizije Vulgate sasvim dovršen. Zato i nakon izdanja Vulgate Klementine znanstveni stručnjaci nisu prestali ulagati mnogo truda u nastojanje oko kritičkog pročišćavanja teksta Vulgate. U tu svrhu je Luka Bružanin (Lucas Brugensis +1619) g.16o3. izdao zbirku varijanata, na temelju koje bi se, uz odobrenje Apostolske Stolice, moglo još kritički bolje dotjerati tekst Vulgate. Slično su obilje građe u tu svrhu sabrali učenici barnabite Al. Ungarelli i njegov učenik C.Vercellone, a objelodanjena je u djelu: "Variae lectiones Vulgatae latinae Bibliorum editionis, Romae 186o - 1864. Od protestantskih stručnjaka uložili su mnogo truda na priređivanju kritičnih izdanja Vulgate: Th.Heyse - C.Tischendorf, Leipzig 1873; još bolje su uspjeli: I.Wordsworth - H.J.Whit s opširnim kritičkim aparatom, u izdanjima, koja su počela g. 1889. u Oxford-u.

Da i sama katolička Crkva još ne smatra posao kritične revizije Vulgate dovršenim, najočevidnije nam potvrđuje njezino nastojanje oko toga u najnovije vrijeme, kad je papa Pijo X. g. 19o7. povjerio taj posao Benediktincima u Rimu, osnovavši u tu svrhu posebni odbor "Commisio de revisione Vulgatae". Da ovaj odbor uzmogne sasvim nesmetano djelovati prema svome zadatku, osnovao je papa Pijo XI. g. 1933. posebnu benediktinsku opatiju "Abbatia S.Hieronymi in Urbe" (Const.Apost."Inter praecipuas" od 5.VI.1933, AAS 26, 1934, 85-87), koja je do sada izdala četiri sveska kritički revidiranog teksta Vulgate

pod naslovom: "Biblia Sacra iuxta latinam Vulgatam versionem ad codicum fidem iussu Pii Papae XI. cura et studio Monachorum Abbatiae Pontificiae S.Hieronymi in Urbe O.S.B. edita Romae." Do sada su izašla 4 sveska, i to: I (Genesis cum prolegomenis) 1926; II (Exod. et Levit.) 1929; III (Num. et Deut.) 1936; IV (Jos. Jud. Ruth) 1939.

114. Najznatniji kodeksi Vulgate. Za ispravljanje i rekonstrukciju Vulgate od velike su važnosti rukom pisani kodeksi, kojih je vrijednost tim veća, čim su stariji i čim uglednijoj porodici rukopisa pripadaju. Znanstveni stručnjak u tekstualnoj kritici C.R.Gregory podaje u svom djelu "Textkritik"(19oo-19o9) pregled do danas poznatih (t.j. u naučnoj kritici registriranih) kodeksa Vulgate, te ih izbraja u svemu 2472. Oni se svrstavaju u familije, u glavnom prema krajevima svog podrijetla: talijanski, španjolski, otočki (anglosaski i irski) i galikanski. Među njima čine zasebne familije francuski kodeksi Alkuinove i Teodulfove recenzije. Ovdje napominjemo samo najznatnije kodekse iz pojedinih familija.

Talijanskoj familiji pripadaju: F = Fuldensis pisan između 541-546.g.; J = Foroiuliensis iz 6/7.st.; M = Mediolanensis iz 6. st.; P = Perusinus iz 6. st.; S = Sangallensis iz 5/6.st.; Z = Harleianus iz 6/7.st. sada u Londonu; Talijanski kodeksi pisani u Engleskoj: A = Amiatinus iz 7/8. st. sada u Firenzi; Ep = Epternacensis iz 8/9.st. sada u Parizu; O = Oxoniensis I. iz 7. st.; X = Camtabrigensis iz 7. st.; Y = Lindisfarnensis iz 7/8 st.

Španjolskoj familiji pripadaju: C = Cavensis iz 8/9.st.; G (Tur) = Turonensis iz 6/7.st.; L = Legionensis od g. 96o. iz zborne crkve u Leonu; T = Toletanus iz 8.st. sada u Madridu; X = Complutensis I. iz 9/1o. st. sada u Madridu; V = Vaticano - Guelferbytanus iz 5. st. iz samostana Bobbio, sada djelomično u Vatikanu, djelomično u Wölfenbüttelu.

Otočki kodeksi: D = Dublinensis od g. 812; E = Egertonensis iz 8/9. st.; L = Lichfeldensis iz 7/8. st.; O = Oxoniensis II. iz 7/8. st.; Q = Kenanensis iz 7/8. st.; R = Rushworthianus iz 7/8. st.

Pretežno galikanski kodeksi: B = Bigotianus iz 8/9.st.; Be = Beneventanus iz 8.st. sada u Londonu; Gat = Gatianus iz

8.st. sada u Parizu; G = Sangermanensis 15 iz 9.st. sada u Parizu; U = Claromontanus iz 5/6. st. sada u Vatikanu; O = Ottobonianus iz 7/8. st.; Z = Harleianus iz 8. st. sada u Londonu.

Kodeksi Alkuinove recenzije: K = Carolinus ili Grandivallensis iz 9.st. sada u Londonu; P = Paulinus iz 9. st. sada u Rimu u samostanu sv.Pavla uz istoimenu baziliku; R = Rorignnis iz 9. st. sada u Parizu; T = Turonensis iz 8/9. st. sada u Tours-u; V = Vallicellanus iz 9. st. sada u Rimu.

Kodeksi Teodulfove recenzije: O = Theodulfianus iz 9.st. pisan na crvenoj pergameni zlatnim slovima; A (OA) = Aniciensis iz 9.st. u riznici stolne crkve u Le Puy-u; G (OG) = Sangermanensis iz 9.st.; H (OH) = Hubertianus iz 9.st. sada u Londonu.

115. Zagrebački biblijski kodeksi. Za nas su važni latinski biblijski kodeksi, sačuvani u zagrebačkoj Metropolitanskoj biblioteci i u arhivu Akademije znanosti. To su kodeksi: Biblia sollemnis ecclesiae cathedralis Zagrebiensis pod signaturom MR 159, pisana na pergameni goticom 14. stolj. u 2 stupca, velič. 246 x 369 mm.; fol 1-144 sadržaje Stari Zavjet s odnosnim prolozima; fol. 415-513 Novi Zavjet. Kodeks je potpun. Urešen je s mnogo inciala i sitnoslika.

Biblia Veteris et Novi Testamenti, MR 63, pisana na pergameni goticom 14. stolj., velič. 229x3o2 mm. I taj je kodeks potpun.

Biblia Veteris et Novi Testamenti MR 94, pisana gotičkim pismom na tankoj pergameni u dva stupca; velič. 14o x 198 mm. iz 14. stolj. Na početku sadržaje bilješke za razumijevanje čitave biblije, a na svršetku tumačenja hebrejskih imena. Kodeks je potpun.

Biblia sacra V. et N.Testamenti, koja se čuva u arhivu Akademije znanosti i umjetnosti pod I. a. 76. pisana na pergameni sitnim gotičkim pismom iz 13/14. stolj. Ima 389 folia. Velič. 12o x 173 mm. Na kraju je pribilježena molitva de beata i dodana tabela s oznakom epistola i evanđelja za svetkovine cijele godine, i napokon dodatak tumačenja hebrejskih imena.

Bibliae Sacrae fragmentum, u arhivu Akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu pod II. b. 15o. Obuhvata samo jedan dio

Novog Zavjeta. Kodeks je pisan na pergameni sitnim gotičkim pismenima. Veličina 174 x 263 mm. Na kraju je drugom rukom napisan sadržaj evanđelja po Mateju, Marku, Luki i Ivanu.

Psalterium glossatum, u metropolitanskoj biblioteci pod MR 19 iz 14. stolj. Pisan na mekoj pergameni goticom u 2 stupca. Veličina 237 x 364 mm. Stihovi psalama pisani crvenim mastilom, a tumačenja crnim.

Liber Apocalypsis cum glossis, u zagrebačkoj metropolitanskoj biblioteci pod MR 88, pisan na pergameni karolinom iz 11.stolj. Veličina 158 x 223 mm. Na kraju fali nekoliko folija. Glose su zapravo "Explanatio Apocalypsis Bedae Venerabilis". (Migne PL 93, 133 ss).[1/]

Zagrebački evangeliarij MR 153 iz 11. st. pisan karolinom, ali znatno oštećen.

U samostanu sv.Franje u Šibeniku čuva se latinski rukopis Biblije iz 11. st., pisan karolinom, urešen inicijalima, ali su mnogi izrezani. Novi Zavjet pisan je u 14. st.

Samostan Dominikanaca u Dubrovniku ima fragment rukopisa Sv.Pisma iz 11. st., a drugi rukopis iz 13/14. st.

Najstariji latinski kodeks Sv.Pisma u Hrvatskoj jest Evangeliarium spalatense iz 8.st., pisan poluuncialnim pismom.[2/]

STARI ORIJENTALNI PRIJEVODI

116. Pored starih grčkih i latinskih prijevoda Sv.Pisma za kritiku biblijskog teksta važni su također orijentalni prijevodi. To su ponajprije:

a) Židovsko-aramejski prijevodi. Već za vrijeme boravka Židova u ropstvu babilonskom, kad su oni zaboravili svoj jezik i poprimili aramejski, nastala je potreba, da im se odlomci Sv.

1/ Sve podatke o ovim zagrebačkim kodeksima objelodanio je Dr. Dragutin Kniewald u članku Zagrebačke biblije XI. - XV. stoljeća (Croatia Sacra br. 19 /1940/ str. 120 - 122).

2/ Dr. Drag. Kniewald, Hrv. Enciklop. Zagreb 1941, II. str. 484- 485, Najstarije latinske biblije u Hrvatskoj.

Pisma, koji su se čitali u sinagogama na subotnim sastancima i na druge blagdane, usmeno protumače na aramejskom jeziku. To se tumačenje zvalo "Targum", a činilo se tako, da bi se poslije svaka tri versa hebrejskog teksta nadovezao njihov aramejski prijevod. Prema talmudskoj predaji nastao je pisani aramejski targum Pentateuha za vrijeme Ezdre, a na osnovu toga nastale su kasnije recenzije targuma, i to:

Palestinski targum, nazvan "Targum Jerušalmi", koji sadržava odlomke Pentateuha i proroka (nebhi - im). Od ovog targuma sačuvali su se neznatni ulomci, u kritičkim izdanjima poznati kao "Targum Jerušalmi" II. i III. On siže u 5. st. po Kr. Neki dijelovi teksta sačuvali su se u izdanju hebrejske Biblije u Lisabonu (1491), zatim u Londonskoj poliglotí. Svi odlomci (850) objelodanjeni su u izdanju Biblije g. 1518. jednostavno pod imenom "Targum Jerušalmi", i u izd. Biblije u Veneciji 1591. Kritička izdanja priredio je M.Ginsburger, Fragmententhargum, Berlin 1899. i 1903. Zatim, na osnovu Reuchlinova kodeksa (1105/6), P.Lagarde, Prophetae chaldaice, Leipzig 1872. Opsežan materijal o tom prikuplja P.Kahle, Masorethen des Ostens, die ältesten punktierten Hss des AT und der Targume, Leipzig 1913; Masorethen des Westens, 1927.

Targum Onkelos-a k Pentateuhu. Najvjerojatnije je, da je ime toga pisca identično s prevodiocem Aquilas. Podaje vjeran prijevod s hebrejskoga; jedino izbjegava antropomorfizme, ili ako se radi o izrazima Boga nedostojnima, mijenja ih u blaže. Ovaj targum uživa među Židovima veliki ugled. Kritičko izdanje priredio je A.Berliner, Berlin 1887.

Targum k prorocima, pripisuje se Rabi Jonatanu ben Uzziel, navodno učeniku Hillela starijega. Konačni oblik dobio je ovaj targum u 5.st. po Kr. To je više slobodna parafraza, nego prijevod. Prvi puta je tiskan u Veneciji 1518. Kritičko izd. od P.de Lagarde na osnovu Reuchlinova kodeksa, Leipzig 1872.

Targum Pseudo - Jonatana ili Jerušalmi I., ili T.erec Jisrael, jest potpuno sačuvani T.Pentateuha. To je zapravo komentar, a ne prijevod. U svom konačnom obliku potječe iz 7.st. po Kr. Otisnut je u Londonskoj Poligloti. Kritičko izdanje priredio je W.Ginsburger, Berlin 1903.

Targum k Hagiografima, potječe od različitih pisaca, od kojih svaki imade svoje osebine. Kod Psalama daju čas točan prijevod, čas parafrazu; kod Megillot u pretežnom dijelu tumačenja; knjiga Jobova sastavljena je od više prijevoda; knjige Dnevnika su parafrazirane i pomiješane s dodatcima priča; knjiga Proverbia prevedena je prema sirskom prijevodu Pešitto. Nijedan od tih prijevoda nije stariji od 7. st. po Kr., premda se u Talmudu spominje, da je u vrijeme Gamalijela I. (sred.1. st.) postojao targum knjige Jobove. Za kritiku teksta ovaj targum nema osobite vrijednosti. Izdan je od P. de Lagarde, Leipzig 1874, i to prema rabinskom tiskanom izdanju od g.1517.

Samarjanski prijevod Pentateuha. Ovaj prijevod treba razlikovati od hebrejskog teksta samarjanskog Pentateuha, pisana samarjanskim pismom, što imade neke razlike u tekstu II.Mojs. 24, 11. i V. Mojs. 27,4 i bliži je tekstu LXX, nego masoretskom (izd. A.von Gall, Der hebr. Pentateuch der Samaritaner, Giessen 1918. Po predaji Samarjana ovaj prijevod Pentateuha na samarjansko-aramejskom jeziku načinio je neki svećenik Natanael (oko g. 20. pr. Kr.), ali odaje vrlo slabo poznavanje hebrejskog jezika, a na najviše mjesta to je kompilacija prijevoda od drugih ruku sa mnogo pogrešaka. Na samarjanski Pentateuh obazire se Origen u bilješkama svoje Heksaple na 46 mjesta, ali prema nedavno nađenim fragmentima u Egiptu čini se, da se tu radi o grčkom prijevodu samarjanskog Pentateuha, koji predpostavlja prijevod LXX. U 11/13. stolj. preveden je samarjanski Pentateuh na arapski jezik.

117. b/ Sirski prijevodi. Povijesno je utvrđena činjenica, da je kršćanstvo već vrlo rano, već svršetkom 1. i početkom 2. st. prodrlo u Siriju, jer su u početku 2. st. u pokrajini Adiabeni u Edesi i Arbeli bile osnovane kršćanske crkve. Sigurno je, da u to vrijeme padaju i počeci prevođenja Sv.Pisma na sirski jezik, jer je to tražila i liturgijska i katehetička potreba. Vrlo je vjerojatno, da je prijevod SZ knjiga u Siriji potekao iz redova židovskih obraćenika na kršćanstvo, jer su imena prvih kršćanskih biskupa u Siriji pretežno židovska. Ali taj prijevod nije odmah bio potpun, niti od istog prevodioca, nego je nastajao postepeno i od više prevodilaca. Utvrđeno je, da

su najprije bile prevedene prvokanonske knjige, pretežno iz hebrejskog jezika, a potom drugokanonske, pretežno iz grčkog prijevoda LXX. Za prijevod Crkvenice napose je utvrđeno, da se točnije pokriva s nedavno pronađenim hebrejskim tekstom, nego s prijevodom LXX, ali u prijevodu Psalama, u Isaiji i Malim prorocima ipak se zapaža grčki upliv. Tijekom vremena taj se prijevod postepeno sve više prilagođivao grčkom jeziku.

Pešitto. Meliton, biskup iz Sarda, i Origen napominju u svojim spisima sirski prijevod, a tako i prvi sirski kršćanski pisci, Afraat i sv.Efrem biskup (+373), koji navode i drugokanonske knjige. Prema tomu u 4. st. postoji već sirski prijevod čitavog Sv.Pisma. Značajna je osebina toga prijevoda, da je jednostavan i vjeran, što označuje i njegovo ime "Pešitto" = jednostavan, koje mu je dao Moses bar Kepha (+918), za razliku od LXX i od prijevoda Tome Heraklejskoga, ili u smislu, da je općenito raširen. Prijevod evanđelja, sadržan u Pešitto, sigurno potječe već iz 2. st. po Kr., jer u to doba priredio je Tacijan (+180) svoj "Diatessaron", t.j. harmoniju 4 evanđelja, čiji se tekst sve do 5. st. upotrebljavao i u bogoslužju. Po mišljenju Gregory-a sigurno je već u 3., a pogotovu u 4. st. postojao potpun sirski prijevod NZ, koga je konačno ustalio biskup u Edesi Rabulas (411-435). Iz popisa sirskih biblijskih kodeksa razabire se, da je Jakob iz Edese (704/5) priredio novu recenziju sirskog Sv.Pisma prema tekstu Pešitto, grčkom tekstu Heksaple i Lucijanovoj recenziji, te hebrejskom i samarijanskom tekstu, ali ova se sačuvala tek fragmentarno u nekim londonskim i pariškim rukopisima i u navodima Barhebraeus-ovih Scholia i Bar-Bahlula. Ostaci sirskoga Pešitto prijevoda sačuvani su u dragocjenim kodeksima, koji dosižu do 4. st. i koji se dijele u dvije familije: i s t o č n u (nestorijansku) i z a p a d n u (Maronite, Jakobite i Melhite). Za sam N.Z. registrirao ih je Gregory oko 200. Najznatiji sirski kodeksi, koji sadržaju S.Z. jesu ovi: 2 kodeksa u Londonu iz 5.st. i to: Pentateuh iz g. 464 (Mus.Brit.add. 14415) i Isaija iz g. 459/60. (add.14512), izd. L.Haefeli, Die Peschitta des AT, (Alttestam.Abh.10,1. Münster 1927); Codex Ambrosianus u Milanu iz 6. st., koji sadržava čitav S.Z., izd.A.Ceriani, Monumenta sacra et profana, Milano 1879-83. Od N.Z.kodeksa naj-

znamenitija su 2, nađena u drugoj polovici prošlog stoljeća i to: Syrus Curetonianus iz 5.st., nađen u odlomcima u jednom koptskom samostanu Nitrijske pustinje, a sada pohranjen u Brit.Mus. u Londonu. Značajka je prijevoda u tom kodeksu, da je više po smislu nego doslovan, i drži se, da sam taj prijevod potječe već iz 2. st., izd. W.Cureton, London 1858. K ovom kodeksu našao je Brugsch g. 1871. još tri lista, o kojima je dao izvještaj Rödiger u Pruskoj Akad.Znanosti u Berlinu (Monatsberichte 1872, 557-559). Syrus Sinaiticus iz 4. ili 5.st., kojega je pronašla u samostanu sv.Katarine na Sinaju Agnes Smith-Lewis g.1892.Pomnijim stručnjačkim proučavanjem njezinim, uz suradnju R.Bensly-F.C.Burkitt-a i R.Harris-a, otkriveno je, da je to palimpsest. Značajno je, da ova dva kodeksa predočuju 2 različite recenzije istoga prijevoda, jer usprkos nekolikim osebujnim inačicama pokazuju napadnu skladnost. Osobito je važno u tom kodeksu osebujno čitanje Mat. 1,16: "A Jakov rodi Josipa; Josip, s kojim je bila zaručena Marija, rodi Isusa, koji se zove Krist" - na osnovu kojeg su neki poricali djevičanski porod Bl.Dj. M. Ova su dva kodeksa najstariji dokumenti, koji potvrđuju, da je kod Siraca postojao pored Diatessarona i rastavljeni tekst evanđelja. Znatnija tiskana izdanja sirskog prijevoda S.Z. priredili su: Gabriel Sionita u pariškoj poliglоti g. 1629-45, iz koje je preuzeto u Londonsku; S.Lee (1823) za Brit. bibl.društvo; 1852[2] od američkih misionara; katoličko izdanje čitavog Sv.Pisma od oo.Dominikanaca u Mosulu 1887-92; P.de Lagarde izdao je deuterokanonske knjige pod naslovom: Libri VTi apocriphi syriace, Lipsiae et Londini 1861.

Literatura: Th.Zahn, Tatians Diatessaron, Erlangen 1881; H.Vogels, Beiträge zur Geschichte des Diatess. im Abendland, Münster 1919; A.Vaccari, Propaggini del Diatessaron in Occidente, Biblica 12 (1931), 326-354; A.Smith Lewis, The Old Syriac Gospels er Evang. da Mepharreshe, London 1910; A.Hjelt, Syrus Sinaiticus, Helsingfors 1930. i dr.

Isp. Cornely-Merk, Introd.[11] 1934, str. 196-202; Meinrtz, Einl. in d.N.T., Paderborn 1913, str. 50-53.

118. <u>Sirski prijevod Philoxeniana.</u> Prema svjedočanstvu Mosesa Aghela (+570) i Heraklejskih rukopisa načinio je korepiskop Polikarpo g. 508. po nalogu Filoksena, monifizitskog biskupa u Mabbug-u (Hierapolis) čitav prijevod Sv. Pisma s grčkog jezika, i to LXX Lucijanove ili zapadne recenzije, ali od toga se prijevoda sačuvao tek malen dio S.Z., i to: Cod. Ambrosianus iz 8. st. i fragm. kodeksi u Brit.Mus. s odlomcima Isaije i Psalama. Od N.Z. odlomaka pripisuje se ovoj recenziji sirskog prijevoda: kodeks Ivanova sirskog evanđelja u Rimu, i ovomu jednak u Firenci, zatim jedan New-York-ški kodeks iz Beiruta. Ovoj grupi pripadaju i Pocock-tekstovi (II.Petr.,II. i III. Iv. i Jud.), koji se obično nalaze u izdanju Pešittta), tako nazvani po svom izdavaču, Leyden 1630; ponovno izd.: J.Gwyn, Remanents of the later Syriac Versions of The Bible, London 1909; čitav NZ izdao je: J.G.C.Adler, Novi Testamenti versiones syr. supl. Philoxeniana et Hierosolymitana, Kopenhagen 1789; A.Ceriani, Monum, sacra et prof. V, 1.Milano 1873.

119. <u>Siro-heksaplarni prijevod.</u> Od god. 615-57. načinio je u Aleksandriji biskup Pavao iz Telle uz suradnju palestinskog monaha i siromašnog đakona Tome, po nalogu monofizitskog patrijarhe Atanasija I. točno po heksaplarnom grčkom prijevodu LXX novi sirski prijevod SZ. uz upotrebu Origenovih diakritičkih znakova i dodavajući čitanja iz Akvile, Simaha i Teodociana. Tim je prijevodom znatno potisnuta upotreba Filoksenijane. Ovaj je prijevod za kritiku teksta od velike vrijednosti, jer je izrađen na osnovu prvorazrednih heksaplarnih rukopisa. Samo za Psalme utvrđuje Rahlfs, da ne potječu od heksaplarnog predloška. Ovaj prijevod sačuvan je u Codex Ambrosianus iz 8.st., izd. fotolit.A.Ceriani, Monumenta sacra et profana VII, Milano 1874.

120. <u>Heraklejski sirski</u> prijevod. Ovaj je prijevod dopuna siroheksaplarnog prijevoda SZ. za NZ., načinjen sa više suradnika brigom biskupa Tome Harkela u Mabbugu, i to prema kodeksima antiohijske recenzije. Ovaj se prijevod trajno uvriježio u liturgiji i istisnuo Pešitto. Recenzija ovog sirskog prijevoda sačuvana je u više kodeksa, od kojih su najznatniji: vatikanski iz 7/8.st.; florentinski od g.757, i neki drugi iz 9.st. među njima ponajviše rukopisi lekcionarija.

Literatura: G.H.Bernstein, De Harclensi NT Translatione Syr. commentatio, Lipsiae 1837, 1854².

121. Sirsko-palestinski prijevod, nazvan tako po pokrajini svog podrijetla, potječe iz 6. st.; po jezičnom značaju približava se jeruzalemskom Talmudu i znatno se razlikuje od drugih sirskih prijevoda. Prijevod je pretežno ropski. U NZ pridržava mnogo osebujnih grčkih riječi i grčke oblike vlastitih imena. Prijevod se tijesno prislanja na grčki tekst uncijalnih kodeksa. Nije sigurno, da li je postojao potpuni prijevod Sv.Pisma ove recenzije, jer su od njega sačuvani iz SZ tek odlomci lekcionarija, i to također iz deuterokanonskih knjiga: Mudrosti i Crkvenice, dok je NZ. sačuvan u većem dijelu. Osobito je znatan "Evangeliarium Hierosolymitanum", što potječe iz 6. st., sačuvan u jednom rimskom kodeksu od g.1030. i u 2 sinajska kodeksa od g. 1104. i 1118., izd. Minascalchi Erizzo (1861-64) s latinskim prijevodom, i od P. de Lagarde, Bibliothecae syricae 1892; zatim od S.Lewis-M.D.Gibson, Oxford 1899. Potpuno je sačuvan leksionarij St. i N.Z., pisan oko g. 842; izd.S. Lewis, Studia Sinaitica, izd. 6, London 1897; suppl. 1907. Potpun opis do sada poznatih sirskih kodeksa, bilo fragmentarnih, bilo lekcionara i palimpsesta, podaje Fr.Schulthess, Lexicon Syro - palaestinum, Berlin 1903; isto od: E.Littmann 1905; Schulthess-Littmann, Grammatik des christlich-paläst. Aramäisch, Tübingen 1924.

122. Osim spomenutih sirskih prijevoda razabiru se u spisima nestorijanskog Katolikosa Aba-Mar-a (+552) u nestorijansko-arapskoj kronici Serta i u spisima Ebedjesu, zatim u bibl. komentaru Išedad od Merw-a, citati grčke Lucijenove recenzije. U Londonskoj poligloti IV. sačuvan je također sirski prijevod od nekog Sus-a, zatim 4 teksta od nekog syroheksaplarnog prevodioca Pavla, koji ispušta evanđeosku perikopu Iv. 8,2 o preljubnici. Napokon poznat je pod imenom "Sirska Masora" iz 5. st. priručnik, koji je sadržavao točnu oznaku vokalizacije pojedinih riječi biblijskih knjiga, koja inače nije bila sasvim jasna iz hebrejskih tekstova. Ova Masora sačuvana je u rukopisima iz 9. do 12. st., te odaje djelatnost Jakoba iz Edese i upliv predaje samostana Karkaphta, pa joj odatle ime "versio

carcaphiensis". Od istočno-nestorijanskih rukopisa sačuvan je samo jedan kodeks u Londonu s obilježjem škole u Nisibisu i u Ramišo.

Literatura: G.Diettrich, Die Massora der östl. und west. Syrer in ihren Angaben zum Propheten Jesajas, London 1899; Weingartner, Die syrische Massora nach Barhebräus, der Pentateuch (1888); Hoberg, Eine syr.Massora Hs in der Univ.Bibl.zu Lund.(1898).

123. c) Koptski prijevodi Sv.Pisma. S raširenjem kršćanstva u Egiptu, koje počinje već u apostolsko doba sa sv.Markom evanđelistom, koji je prema kršćanskoj predaji bio biskupom u Aleksandriji, nastala je potreba da se Sv.Pismo prevede u pučki jezik egipatskog seljačkog i radničkog stanovništva, jer grčkim jezikom govorilo se pretežno u obrazovanom i trgovačkom svijetu. Počeci pučkih prijevoda padaju u vrijeme sv.Antuna Pustinjaka, u drugoj polovici 3. st., za koga sv.Atanasije kaže, da je u crkvi čuo čitati riječi Mat.19,21. Budući da sv. Antun nije razumio grčki, zaključuje se, da je evanđelje bilo čitano u pučkom jeziku. Što više, prema židovskoj rabinskoj predaji apominje se prijevod nekih knjiga Sv.Pisma na koptskom jeziku već u 2. st. po Kr. kao na pr. proroka Ezekiela. Iz 3. st. nađen je jedan kodeks od papyrusa, koji sadržava Proverbia na ahminijskom jeziku, pa možemo i odatle zaključiti, da počeci prijevoda padaju u 2. st. Egipatski prijevodi dijele se u 4 narječja i to:

124. Sahidijsko ili tebansko t.j. gornjeegipatsko narječje. Ostaci toga prijevoda, koji se u svom postanku dotiču starolatinskog i starosirskog prijevoda, sižu u početak 4. st. na jednom kodeksu od papyrosa, pohranjenom u Brit.Mus., koji sadržaje: Deut. Jonu, Dj.Ap. (izd Budge,London 1912); zatim kodeks sa gotovo potpunim Psaltirom iz 6. st. (izd.Budge,1898), dalje palimpsest Josue, Sud. Rut. Judit. i Ester (izd.H.Thompson, Oxford 1911); u Rimu čuvaju se fragmenti: Joba, Poslovice, Crkvenice; u Torinu: knj. Mudrosti; zatim sv.Iv. u Parizu, Dj.Ap. i Posl. u Oxfordu; američka Freer kolekcija Psalama u New-Yorku. Cijeli tekst NZ. izdao je G.Horner u 7 svezaka, Oxford 1911-24; od S.Z. najznatnije je izd.: A.Ciasca, S.Biblio-

rum fragmenta coptico-sahidica Musaei Borgiani 1-2 Rim 1885-89, dovršeno od I.Balestri sa 8 sveska N.Z., Torino 1904. Znatna je zbirka Perpont-Morgen sa 50 kodeksa sahidijskog narječja. Popis koptskih kodeksa iz Museja Borgiano izdao je G.Zoega, Rim 1819; najnoviji A.Vaschalde, Revue Biblique 1919-22.

125. Ahminijsko ili srednje egipatsko narječje dobilo je svoj prijevod tek nešto kasnije od sahidijskog. Sačuvani su odlomci kodeksa: Gen., Exod., Sir., 2 Makab. i nedavno nađeno evanđe. Iv. iz 4/5. st. (izd.H.Thompson, London 1924); zatim Papyrus u Beču sadržava Male proroke (izd. Wesely 1915).

126. U Fajumskom narječju, koje se prije označivalo pod imenom basmursko, sačuvali su se odlomci: Isaije, Tužbalica, Baruha, Mat., Marka, Ivana i Pavlovih poslanica; izd.Engelbret, fragm. Basmurico-coptica, Kopenhagen 1811; Bouriant, Fragments Basmouriques, Kairo 1880.

127. U bohairskom (donjoegipatskom ili memfijskom) narječju počeci prijevoda potječu, po mišljenju Hoskier-a, već iz svršetka 2. st. U 7. st. nalazi se u službenoj crkvenoj upotrebi. Prijevod je nastao iz dobrih grčkih rukopisa, srodnih sa B. (Hesihijeva rec.). Izd. tekstova: Wilkins, London 1716. NZ; 1731. SZ; Schwartze: Die Evangelien, 1846/47; P. Böttcher (de Lagarde), Dj.Ap. i Posl.1852; najpotpunije izdanje, koje obuhvata 46 kodeksa, priredio je: G.Horner, The coptic version of the NT. I.-II. sv., Oxford 1898; III. i IV. 1905; Kairo 1934.

128. Etiopski prijevod u semitskom jeziku Geez, kojim je govorio narod, što se iz Južne Arabije preselio u Abesiniju. Nastao je u 4. st. kad su Etiopljani primili kršćanstvo od Frumencija i Edisija, a dovršen bi tijekom 5-7. st. prijevodom Crkvenice, koji potječe iz g. 678. Taj prijevod spominje sv. Ivan Zlatousti u svojim homilijama. Nastao je na osnovu grčkog teksta, ali je u kasnijim stoljećima, osobito u 13. i 14. mnogostruko prerađen pod uplivom arapskih prijevoda, a u 16. i 17. st. prerađen je prema masoretskom tekstu. Tiskano izd.N.Z.toga prijevoda priredio je etiopski monah Tesfa-Zion pod imenom Petrus Ethiops, Rim 1548-49č zatim J.Pell-Platt,Cambridge 1826-

3o revidirano izd. Praetorius, Leipzig 1899. Krit. izd.S.Z. izuzev knj.Makab. priredio je A.Dillmann 1853.; O.Löfgren, Die äthiop.Übersetzung des Proph.Dan., Pariz 1927.; Jona - Maleachi, äthiopisch, Leipzig 193o; VT Aethiopicum, Asmara, I-IV, 1924-26; NT 1921.

129. Armenski prijevod nastao je, po svjedočanstvu arm. povjesničara Koriuna i Pharb-a, u prvoj polovici 5. st. Isprva se u Armeniji upotrebljavao sirski prijevod, a sa efeškog crkvenog sabora (431) donijeli su Josip iz Palne i Ivan iz Ekele (nazvan Eznik) grčke tekstove. Nakon Mesropova izuma armenskog alfabeta načiniše g. 44o. Mesrop i patrijarha Sahak, uz suradnju u Aleksandriji izučenih svećenika Josipa i Ivana, armenski prijevod Sv.Pisma isprva sa sirskog, a kasnije popravljen s grčkog prijevoda recenzije Origenove Heksaple. Prvo tiskano izdanje, na osnovu kodeksa kralja Hethuma od g. 1295, priredio je armenski svećenik Osgan u Amsterdamu 1666. Najkritičnije je izdanje Mehitarista Zohrab-a u Veneciji na otoku San Lazaro 18o5. na osnovu 2o kodeksa. Fototip. izdanja kodeksa: G.Khalatiantz, cod. Instituti Lazarew od g. 887.; Moskva 1899; Dr.Macler, codex Etschmiadzin 229 od g. 989, Pariz 192o. Ovaj kodeks je znamenit, zbog toga, što u evanđe. Mark. poslije 16,8 ima preko završetka evanđelja napisano: Ariston Eritzon = svećenika Aristona: na osnovu toga nastalo je mišljenje, da ovaj završetak potječe od Aristona.

13o. Georgijski ili gruzinski, nazvan također iberski (na Kavkazu) prijevod, nastao je uporedo s armenskim, jer su i Georgijci primili alfabet od sv.Mesropa. Načinjen je iz grčkog teksta, kako je to utvrdio Fr.Zorell. Kod toga prijevoda imali su znatan udio armenski monasi manastira sv.Sabe u Palestini, koji se u 11. st. preselio na Atos u Iversku lavru, te se od tada zapaža bizantski upliv na tom prijevodu. Najstariji kodeks Papyrus-Psaltir potječe iz 8.st.; zatim Četveroevanđelje od g.897., a potom mlađi kodeksi evanđelja i psalama iz 1o. st. Najstariji kompletni kodeks SZ.potječe od g. 978., a fragmenti palimpsesta (Gen., Jer., Evv,), iz 5-7.st. Znatni su kodeksi Mt. i Mk. iz g. 913. i 995, izdani od V.I. Beneševića,Petrograd 19o9/11. Prvo tiskano izdanje priredio je

knez Vakhušt, Moskva 1743. Inače prijevod nema osobite važnosti za kritiku teksta.

131. Arapski prijevodi Sv.Pisma. Tih prijevoda ima mnogo, a nastali su ili izravno, ili pod različitim uplivom susjednih prijevoda. Potpuni izravni prijevod S. i N.Z. pripisuje se nekomu Ahmedu, sinu obraćenog Židova Abdulaha (+663), ali to se ne može sigurno dokazati. Kršćanski arapski prijevodi potječu vjerojatno iz predislamskog doba. Kodeksi rukopisa potječu iz 8. do 10. st. često sa paralelnim grčkim i arapskim tekstom. Jedan arapski kodeks iz 9. st. čuva se na Sinaju u samostanu sv. Katarine. Zna se, da je u 11. st. Abul-Fath-Abdullah ibn el Fadl obradio staroarapski Psaltir. (Tiskan prvi put u Aleppo 1706). U londonskoj poligloti sadržan je prijevod proroka od Egipćanina al'Alam na osnovu Hesihijeve recenzije. U 13. st. preveo je vjerno neki Židov Pentateuh sa masoretskog teksta, koji je izdan od Arabs Erpenius-a u Leydenu 1622. U novije doba Euringer (Die Überlieferung der arab.Übersetzung des Diatesarons, 1912) drži, da je u arapskom prijevodu evanđelja sačuvana predaja Diatesarona. A.Vaccari S.J., Le versioni arabe dei Profeti (Bbc 2,/1921 s/, 401-423) dokazuje na osnovi kodeksa arapskih prijevoda Proroka, da su načinjeni na osnovu grčkog i sirskog reksta.

132. Perzijski ili iranski prijevodi Sv.Pisma. O postanku prijevoda u perzijskom ili iranskom jeziku malo je do sada poznato. Talmud doduše govori o prijevodu Sv.Pisma u elamitskom jeziku i medijskom jeziku, ali nalazi rukpisa u Turfanu sižu tek do 6. st. po Kr.; od tih je najznatniji kodeks Pehlevijskog Psaltira, o kom je referirao Andreas u sjed. pruske Akademije g.1918. Mnogo je mlađeg podrijetla prijevod evanđelja, od kojeg su sačuvani samo odlomci iz nestorijanskog lekcionarija u soghdijskom (srednjeiranskom) jeziku (izd.F.M.K.Müller 1913). Od istog prevodioca potječu i najstariji odlomci novoperzijske Biblije (izd.E.Sachau 1915). U 16. st. priredio je Židov Jakob ben Josef Tawus prijevod Pentateuha za carigradsku poliglotu (1546). Isti tekst ušao je u londonsku poliglotu (1652).Tekst perzijskog prijevoda Evanđelja u londonskom izdanju priređenom od A.Wheloc-a i Pierson-a g. 1652-57 potječe iz 14. st. Perzij-

ski prijevod evanđelja u londonskoj poliglott, potječe iz sirskog teksta, i to poslije 8. st. Noviji prijevod evanđelja od g.1740. izdan je u Petrogradu (1848). Čitav N.Z. izdan je u Kalkuti 1813. i 1816. od Henri Martyn-a, zatim u Petrogradu 1815. i u Londonu 1892[7]. Od S.Z. priredio je u 19.st. prijevod nekih knjiga buharski Židov Benjamin Cohen, i to: Ps., Prov., izd. u Beču 1883; i knj. Jobovu, Jerusalem 1885. Kritičke vrijednosti ovi prijevodi nemaju.

133. <u>Staroslovenski prijevodi Sv.Pisma.</u> Za Slavene je značan staroslovenski prijevod Sv.Pisma, načinjen od sv. braće slavenskih apostola Ćirila (+869) i Metodija (+885). Taj je prijevod sadržavao najprije one dijelove Sv.Pisma, koji se čitaju kod bogoslužja, naročito Evanđelja, epistole i Psalme, a tijekom vremena dopunili su ga sv.Metodije i njegovi učenici Klement i Naum. Da li je obuhvatao čitavo Sv.Pismo, nije još do danas sigurno utvrđeno. Ugledni slavista prof. Josip Vajs, drži na temelju raznih glagolskih rukopisa, da je sv.Metodij potpuno dovršio taj prijevod (Archiv für slavische Philologie 35/1914/ 12-24). Predaju, da su sv.braća Ćiril i Metodije preveli čitavo Sv.Pismo, zabilježio je bugarski eksarh Ivan, suvremenik cara Simeona (893-927). Ali je opet zanimljiva činjenica, da ruski novgorodski nadbiskup Genadije, kad je radio na izdanju staroslovenskog prijevoda čitavog Sv.Pisma, uza svu potragu po svim ruskim knjižnicama i manastirima nije mogao sastaviti potpun prijevod svih knjiga Sv.Pisma, nego je nedostajale dijelove (Paralipomena, Ezdra, Tobija, Judita, Estera, knjiga Mudrosti i knjige Makabejaca) dao prevesti dijelom iz Vulgate, a dijelom iz grčkih tekstova, i tako je g. 1499. izdao potpunu crkveno slavensku Bibliju, nazvanu "Genadijeva Biblija". Ova je služila kao predložak prvoj ruskoslavenskoj tiskanoj Bibliji Ostroškoj g. 1581. Ovo je izdanje ispravljeno prema oksfordskom grčkom izdanju te je g. 1751. pod imenom "Jelisavina Biblija" izdano u Petrogradu i sada služi kao textus receptus u ruskoj crkvi.

134. Što se tiče tekstualno kritičke vrijednosti staroslovenskog prijevoda Sv.Pisma, većina stručnjaka slavista (Jagić, Murko, Kopitar, Voskresenskih, Berneker) zadovoljavali su

se komstatacijom, da taj prijevod odaje vrsnog poznavaoca duha slavenskog jezika, i da je odličan prijevod, ali u pogledu tekstualne kritike nisu tome prijevodu podavali osobite kritičke vrijednosti, jer su radi manjkavog istraživanja držali, da se taj prijevod osniva na carigradsko Lukianovoj grčkoj recenziji, koja ne predstavlja baš najnekritičniju recenziju grčkog teksta. Međutim je već filolog O. Grünental (Die Übersetzungstechnik der altkirchenslavischen Evangelienübersetzung, Archiv f. slav. Philologie, P.31-32, str.326) zapazio, da se staroslovenski tekst, kako je sačuvan, ne podudara s kakvimgod rukopisom, niti s čitavom skupinom rukopisa. Točnijim istraživanjem koje je djelomično proveo prof. dr. A. Snoj (Staroslovenski prevod Evangelijev, Bogoslovni vestnik 2,1922, 2, str.105-115, Ljubljana 1922), utvrđeno je, da je sv. Ćiril priredio svoj prijevod na prvorazrednoj aleksandrijskoj grčkoj recenziji H(esihijevoj) i eventualno na temelju izvornog hebrejskog teksta. Međutim to područje još nije potpuno istraženo, pa bi bez sumnje uvelike zadužio znanost biblijske tekstualne kritike, tko bi sebi dao truda, da u cijelosti to istraži. Tada bi bilo očevidno, da staroslovenskom prijevodu Sv. Pisma, načinjenom po sv. braći Ćirilu i Metodiju, pripada daleko znatnija kritička vrijednost, nego su to držali dosadašnji najuvaženiji slavistički filolozi, kojima je bilo izvan struke zalaziti u ovo čisto teološko područje istraživanja.

135. Najznatniji rukopisni kodeksi staroslovenskog prijevoda, koji su najbliži svjedoci prijevoda sv. braće, jesu ovi:

Zografsko evanđelje iz 10/11. stlj. (sadržava četiri Evanđelja), sada u Lenjingradu.

Marijansko evanđelje iz 10/11. stolj. sa četiri Evanđelja, sada u Rumnjancevljevu muzeju u Moskvi.

Assemanijev ili vatikanski evanđelistar iz 10/11. stolj. danas u Vatikanskoj knjižnici (slav.3), fototipski izdali J. Vajs - P. Kurz I-II. Prag 1927.

Ostromirovo Evanđelje, pisano ćirilicom u Novgorodu(1056-1057), danas u Lenjingradu.

Savina knjiga, ćirilski rukopis iz 11. st., danas u narodnoj knjižnici u Moskvi.

Tragovi ćirilometodskog prijevoda sačuvani su fragmentarno: u Kijevskim i bečkim listićima iz 10/11.stolj. pisani glagolicom, zatim Grškovićev i Mihanovićev apostolar iz 12.st., pisani glagolicom, sada u manastiru sv.Katarine na Sinaju.

Ima i znatan broj mlađih rukopisa, ali ti su većim dijelom iskvareni i nemaju osobite vrijednosti za tekstualnu kritiku. Tako na pr. Miroslavljevo i Vukanovo Evanđelje iz 12. ili 13. stolj., zatim Reimski evanđelistar, nastao u Pragu 1395, sada u Pragu; Bodlejanski psaltir, pisan glagolicom g. 1310, sada u Oxfordu; Lobkoviczov psaltir, pisan glagolicom g.1359, sada u bečkoj narodnoj biblioteci.

HRVATSKI PRIJEVODI

136. Izdanja lekcionara. Ne može se točno odrediti, kada su nastali prvi prijevodi Sv.Pisma na živom hrvatskom jeziku. Najstariji spomenici takovih prijevoda potječu iz 14.stolj. a to su lekcionari, namijenjeni za čitanje puku u crkvi i samostanskoj braći laicima. Cjeloviti prijevodi potječu iz 16. stoljeća, a štampana izdanja čitavog Sv.Pisma pojavljuju se istom u 19. stoljeću. Od lekcionara najpoznatiji su: K o r č u l a n s k i iz 14. stolj.; Z a d a r s k i iz 15.stolj.; B e r n a r d i n a S p l i ć a n i n a, Mleci 1495; II.izd. priredio trogiranin Benedat Zborovčić, Mleci 1543; III. izd. trogiranin Marko Andriolić, Mleci 1586. To su lekcionari u čakavskom narječju.

Za B o s n u priredio je lekcionar franjevac Ivan Bandulović, tiskan u Mlecima 1613. Taj je lekcionar doživio 11 izdanja (1773^{11}), a naslanja se uglavnom na izdanje Bernardina Splićanina od g. 1586. Na Bandulovićev lekcionar naslanja se jezično ispravljeni lekcionar fra Petra Kneževića iz Knina, tiskan u Mlecima 1773; izdanje od fra Ante Jukića u Mlecima 1838; III.u Rimu 1840; IV. fra Kaje Adžića u Zagrebu 1851; V. od Matije Ivčevića na Rijeci 1880.

Za S l a v o n i j u izdali su u štokavsko-ikavskom narječju evanđelistar braća franjevci Nikola i Antun Kesić u Budimu 1740. Popravljeno izdanje toga lekcionara priredio je

fra Emerik Pavić, tiskano u Budimu 1764. Novu redakciju istoga priredio je Marijan Lanosović, tiskano u Budimu 1794.

D u b r o v a č k u skupinu lekcionara sačinjavaju: Rukopis Nikše Ranjine od g. 1508, načinjen prema onom Bernardina Splićanina. Prvi tiskani dubrovački evanđelistar priredio je isusovac Bartol Kašić, tiskan u Rimu 1641. Taj se lekcionar oslanja na Bernardinov i Bandulovićev. II. izd. 1784; III. izd. 1841.

Z a g r e b a č k u skupinu lekcionara na kajkavskom narječju sačinjavaju: Postila Antuna Vramca, Varaždin 1586; drugi anonimni u rukopisu potječe iz g. 1644., treći od Nikole Krajačevića, izdan brigom zagrebačkog biskupa Petra Petretića u Grazu 1651; II. izd. Trnava 1694, a ostala u Zagrebu 1730, 1787, 1807, te u Budimu 1740, 1799, 1831, i u Beču 1821. Novo izdanje priredio je Ignjat Kristijanović u Zagrebu 1842.

Za H r v a t e u B u r g e n l a n d u priredio je prvi evanđelistar na čakavsko-ikavskom narječju franjevac. Ladislav Valentić, Beč 1741; II. izd. 1792; III. 1806; IV. 1841.

U novije vrijeme priredili su samostalne prijevode evanđelistara: Nikola Voršak, đakovački kanonik, Zagreb 1878; Franjo Iveković 1874. II. izd. 1903; III. izd. ispravljeno po Val. Čebušniku 1912. Fra Petar Vlašić 1921; Nikola Žuvić 1940.

137. Prijevodi psaltira, javljaju se u 14. stoljeću u Dubrovniku. Sačuvani su rukopisi: dva iz 16. stolj.; zatim od fra Luke Bračanina od g. 1598. Zatim slijede brojna tiskana izdanja odabranih psalama (Mavro Vetranović, Šime Budinić, Ivan Gundulić, Bartol Kašić, Ivan Ivanišević, Stijepo Đorđević, Andrija Vitaljić, Ignacije Đurđević, Ognjeslav Utješenović, Beč 1868).

138. Nastojanja oko izdanja hrvatskog prijevoda čitavog Sv. Pisma. Još prije, nego se javlja protestantizam, nastao je pod kraj 15. st. rukopis prijevoda I. i II. knj. Mojsijeve. Na poticaj Benardina Frankopana 1521. prevelo je nekoliko svećenika na hrvatski cijelo Sv. Pismo. Čini se, da je takav jedan prijevod nađen kod fratra Nikole Mojzesa na Cresu g. 1563. prigodom potrage protestantskih izdavača hrvatskog prijevoda Biblije (Primož Trubar, Pavao Vergerije, Stjepan Konzul i An-

tun Dalmatin), koji su g. 1560 - 1563. izdali u Urachu hrvatski prijevod Novoga Zavjeta. Od starozavjetnih knjiga preveli su protestanti J.Juričić i J.Cvečić proročke knjige, izd.1564.

139. Katolički prijevodi Sv.Pisma. Na ponuku rimske kongregacije Propagande priredio je do g. 1630. čitav prijevod Sv.Pisma na hrvatskom jeziku isusovac Bartul Kašić u Dubrovniku, ali taj prijevod nije bio tiskan, jer ga je crkvena cenzura zabacila zato, što nije bio pisac crkveno slavenskim jezikom, te se sačuvao u rukopisu (sveučil.knjižnica u Zagrebu). Izrađen je po Vulgati. S istoga razloga ostao je u rukopisu prijevod, što ga je načinio kasnije Dubrovčanin Stjepan Rosa. G.1784. priredio je Kaštelanin Mihovil Jurjetinović-Ivakić čitav prijevod Sv.Pisma s komentarom, ali je sačuvan tek veći dio St.Zavjeta u rukopisu; načinjen je po talijanskom prijevodu Antonija Martini iz g. 1776.

Za vrijeme biskupa Maksimilijana Vrhovca (1787 - 1827) bilo je više pokušaja prijevoda Sv.Pisma. A.Vranići preveo je Psaltir 1816) i Jeremijin plač (1820); I.N.Labaš knjigu o Jobu; Rupert Ivan Gušić cijeli Novi Zavjet. Ignjat Kristijanović dao je tiskati prijevod knjige Tobijine (1845) i Juditine (1846), dok je dio ostalih starozavjetnih knjiga ostao u rukopisu. Pjesmu nad pjesmama preveo je Ivan Ferenčić u Vrbniku početkom 19.stoljeća.

Prvi potpuni hrvatski prijevod Sv.Pisma tiskan je g. 1831. u Budimu u 4 sveska od slavonskog franjevca Petra Katančića (+1825), ispravljen po Grguru Čevapoviću, na štokavsko-ikavskom narječju, oslanjajući se točno na Vulgatu.

Mnogo je bolji potpuni prijevod čitavog Sv.Pisma od Ivana Matije Škarića, svećenika u Dalmaciji, izdan u Beču g.1858-1861. u 12 svezaka, na temelju Vulgate.

Bogoslav Šulek i M.Rešetar priredili su "pokatoličena" izdanja prijevoda Vuka Stefanovića Karadžića i Đure Daničića zamijenivši biblijska imena prema Vulgatinoj tradiciji (Beč 1895). U ovom su prijevodu izostavljene drugokanonske knjige, jer ih protestanti ne priznaju kao kanonske.

140. Najnoviji katolički prijevodi. Sarajevski nadbiskup Josip Štadler priredio je prijevod Novoga Zavjeta s op-

širnim komentarom, Sarajevo, I.sv.1895; II.svez.1896; III.svez. 1899; IV.svez. 1902; V.svez.1907. Posebno izdano kratko izdanje: S v e t o E v a n đ e l j e, Sarajevo 1912.

S t a r i Z a v j e t počeo je prevoditi Valentin Čebušnik, svećenik u Zagrebu, izdavši 2 sveska 1911. i 1913. do uključivo knjige Jobove, ali zbog smrti prevodioca taj je prijevod ostao nedovršen.

Prijevod N o v o g Z a v j e t a priredio je sveuč. prof. dr. Franjo Zagoda, Zagreb 1925; II.izd. 1938/39; III. izd.1946. To je vrstan stručnjački prijevod iz izvornog teksta s biranim komentarom.

Prijevod S t a r o g Z a v j e t a iz izvornog teksta priredio je sveuč. prof. dr. Antun Sović u Zagrebu (1928-1936), ali taj još nije tiskan, nego u rukopisu.

Međutim je g.1941-44. u Sarajevu izdao čitav prijevod Sv.Pisma Staroga i Novoga Zavjeta vrhbosanski nadbiskup dr. Ivan Ev.Šarić. Taj je prijevod načinjen prema njemačkom pučkom prijevodu izdanja Henne-Rösch. Premda mu je jezik veoma lijep, ipak ima mnogo stvarnih nedostataka, jer je površan i nestručnjački.1/

PRIJEVODI SV.PISMA NA DRUGIM SLAVENSKIM JEZICIMA

141. Slovenski prijevodi. Poticaj za prevođenje Sv.Pisma na slovenski jezik dali su slovenski širitelji protestantizma: Primož Trubar, koji je izdao "Novi Testament" (1557-1582) i "Psalme" (1566) prema Luterovu prijevodu, obazirući se na hrvatski lekcionar Bernardina Splićanina. Trubarov rad nastavio je Juraj Dalmatin, koji je dovršio prijevod čitavog Sv.Pisma te ga izdao u Wittenbergu 1684 pod naslovom "Biblia", u glavnom po Luteru, a gdjegdje uz pomoć hebrejskog i grčkoga teksta. Ova protestantska izdanja služila su i slovenskim katolicima za upotrebu kroz 2 stoljeća.

1/ Opširan prikaz o hrvatskim prijevodima Biblije nalazi se u Hrvatskoj Enciklopediji svez.II. Zagreb 1941, od Vj.Stefanića pod člankom "Biblija" str.490-494.Tu se nalaze također podaci o prijevodima Biblije na drugim živim jezicima.

Za crkvenu upotrebu priredio je isusovac Janez Čandika lekcionar "Evangelia inu listovi", Graz 1613, koji je doživio više prerađenih izdanja (M.Kastelec, M.Pohlin, J.Japelj).

U drugoj pol. 17. stolj. pokušao je M.Kastelec izdati prijevod cijelog Sv.Pisma, u glavnom revidirajući prijevod Jurja Dalmatina, ali je taj prijevod ostao u rukopisu. Jednaku je sudbinu imao rukopis prijevoda od M.Pohlina u drugoj pol.18.st.

Za vrijeme janzenističkih borba pod kraj 18.st. došlo je do izdanja cjelovitog prijevoda Sv.Pisma od 1784-1802. Juraj Japelj i Blaž Kumerdej izdali su najprije N o v i Z a v j e t (1784-86) i dio St. Z a v j e t a (1791-95). Preostatak Starog Zavjeta preveli su: Anton Traven, Josip Škrinar, Josip Rihar, Modest Šraj i Janez Debevec. S druge strane htjeli su sami janzenisti izdati prijevod cijelog Sv.Pisma s hebrejsko-grčkog jezika prema nacrtu Kopitarovu, ali taj pothvat nije bio ostvaren, nego je samo izdan prijevod P e n t a t e u h a od Ravnikara (1812).

Za p r o t e s t a n t e u Prekmurju preveo je u domaćem narječju Štefan Kuzmić "Nouvi Zakon" (1771), koji je imao više izdanja.

Cjeloviti prijevod čitavog Sv.Pisma izdao je ljubljanski biskup Antun A.Wolf, prema njemačkom prijevodu i komentaru J.F. Allioli-a, u 6 svezaka, Ljubljana 1856-59.

U najnovije doba nastali su novi prijevodi u svrhu popularizacije Sv.Pisma: Jožef Zidanšek, Novi Zakon, Maribor 1918; Fr.Jere, Gr.Pečjak i A.Snoj, Sveto Pismo Novega Zakona, Ljubljana 1925-29; II.izd. 1937-39. Dr.Matija Slavić počeo je uporedo s prijevodom St.Zavjeta iz hebrejskoga, te je do sada izdan I.svezak: Mojsijev Pentateuh i knj. Josuina (Celje 1939).

142. Srpski prijevodi. Budući da je kod Srba bio u upotrebi crkvenoslavenski prijevod u recenzijama ruskih tiskanih izdanja, nije se kod njih osjećala potreba prijevoda Sv.Pisma na živom narodnom jeziku sve do osnutka narodne književnosti u 19.stoljeću. G.1819. priredio je Vuk Stefanović Karadžić prijevod Novoga Zavjeta, ali radi protivljenja opozicije, koja je tražila crkvenoslavenski prijevod u crkvenoj ćirilici, što ga je priredio Atanasije Stojković, a izdan je u Petrogradu

1824, te nije zapravo ništa drugo nego plagijat Vukova prijevoda. Ovaj (Vukov) je prijevod tiskan istom g. 1847. u Beču. Taj je prijevod izrađen prema staroslovenskoj Bibliji, a Kopitar ga je ispravio prema grčkom izvornom tekstu. Ovaj je prijevod kasnije preuzelo u izdavanje Britansko Biblijsko društvo. Vukov rad nastavio je Đuro Daničić, koji je preveo Stari Zavjet (osim drugokanonskih knjiga), koji je konačno izdan zajedno s Vukovim prijevodom N.Zavjeta g. 1868. u Beogradu, odnosno u Budimpšeti pod naslovom "Sveto Pismo Staroga i Novoga Zavjeta".

Kasnije bilo je nekoliko pokušaja, da se prijevod Vuk-Daničića ispravi i što više približi izvornom jeziku. U tu svrhu je Platon Atanacković preveo Apostole i Evanđelja (Pančevo 1894); Irenej Ćirić prevodio je s hebrejskoga postepeno Stari Zavjet (u Bogoslovskom Glasniku prvih godina 2o.st.); Dimitrije Stefanović izdao je Sv.Pismo Novoga Zavjeta (Beograd 1934); Lujo Bakotić Sv.Pismo Staroga i Novoga Zavjeta (bez drugokanonskih knjiga, Beograd 1933), ali ovo potonje je stručna kritika veoma slabo ocijenila, jer je prijevod priređen od nestručnjaka svjetovnjaka.

143. <u>Bugarski prijevodi.</u> Kao što kod Srba, tako se ni kod Bugara nije osjećala potreba prijevoda Sv.Pisma na živom narodnom jeziku, jer je bio u upotrebi crkvenoslovenski prijevod, sve do 19.stoljeća. Osim manjih pokušaja prvi je potpun prijevod, priređen od Sapunova i Serafima, tiskan u Bukureštu 1828. Iste godine tiskan je u Londonu u nakladi Brit.bibl.društva prijevod N. Z a v j e t a od arhimandrita Teodozija. Bolje se raširio prijevod N.Zavjeta od jeromonaha Neofita, tiskan u S m i r n i g.184o, koji se oslanjao na crkveno slavenski tekst. G.1867. izdalo je Američko bibl.društvo Novi Zavjet u New-Yorku, a St.Zavjet u Carigradu (1862-64). Napokon je od istog društva izdan prijevod cijelog Sv.Pisma u Carigradu 1868.

144. <u>Češki prijevodi.</u> Budući da je kod Čeha staroslovenska liturgija bila tek iznimno u upotrebi, i to u benediktinskoj opatiji Emaus u Pragu, gdje se sačuvao i jedan glagolski kodeks iz g.1416., to se kod Čeha osjetila već u 13. i 14. sto-

ljeću potreba prijevoda Sv.Pisma, i iz toga vremena nastaju prvi pokušaji prijevoda, koji su tek fragmentarno sačuvani. U 14. stolj. postoji već potpuni prijevod čitavog Sv.Pisma, ali od različitih ruku. Znamenit je iz prve polovice 14.stolj. Witenberški psaltir. Iz 16. stoljeća sačuvano je više kodeksa cjelovite Biblije. Oko g. 1412. započeo je Jan Hus sa svojom braćom reviziju starog češkog prijevoda Biblije, moderniziranjem jezika prema tadašnjem srednječeškom književnom jeziku. G. 1488. tiskana je u Pragu potpuna češka Biblija, a kasnije su slijedila i druga izdanja g. 1489, 15o6, 1537, 154o, 1549 i dalje. Za vrijeme pokreta "češke braće" nastao je izvrstan prijevod iz izvornih jezika, hebrejskog i grčkog, nazvan "Kraljička Biblija", tiskana 1579-1593, koju je u pretežnom dijelu priredio Jan Blahoslav. Prema njoj priređena su i mnoga kasnija revidirana izdanja sve do 18. stoljeća. Pokret katoličke obnove u 17. stoljeću također se pobrinuo za priredbu novog prijevoda Biblije. Plod je toga nastojanja "Svetovaclavska Biblija" 1677-1715, koja se temelji na mletačkoj Bibliji, izdanoj 15o6, a priredili su je isusovci J.Konstanc, M.Steyer i J.Barner. Prema njoj nastala su kasnije revidirana katolička izdanja, napose ona od Prohaske u 18. stoljeću. U 19. i 2o. stoljeću nastaju revidirane Biblije na temelju teksta Kraljičke i Svetovaclavske Biblije, ili su noviji samostalni prijevodi.

Slovački prijevod načinio je istom g. 1829-1833. Juraj Palković, i to prema Vulgati, dok su se prije Slovaci služili češkim izdanjima Biblije. G.1946. priredili su Prijevod Sv. Pisma N.Z. Št.Zlatoš i Anton Šurjanski.

145. Poljski prijevodi. Tragovi poljskog prijevoda Sv.Pisma sačuvani su u ovim kodeksima: F l o r i j a n s k i p s a l t i r iz druge polovice 14. stoljeća, sačuvan na latinskom, poljskom i njemačkom jeziku. Poljski prijevod upućuje na predložak starijeg češkog prijevoda, te je danas jedan od najdragocjenijih književnih spomenika poljskoga jezika; S o f i j i n a B i b l i j a iz 15. stoljeća s dijelovima St.Zavjeta, također upućuje na češki predložak.

Reformacijski pokret urodio je i kod Poljaka življim zanimanjem za Bibliju. Prvi tiskani prijevod Sv.Pisma Novog Za-

vjeta na poljskom jeziku priredio je protestant Jan Sekluøyan g.1551. i 1552. Uporedo pojavljuje se prijevod cijelog Sv.Pisma na k a t o l i č k o j strani, poznat pod imenom "B i - b l i a L e o p o l i t a n a", priređena na temelju sredovječnih tekstova. G.1563. izdana je Biblija k a l v i n c a Radziwila, zatim g. 1572. Biblija s o c i n i j a n c a S. Budnoga a kasnije i druga socinianska izdanja. Na k a t o - l i č k o j strani proveo je reviziju poljskog prijevoda čitave Biblije prema Vulgati isusovac Jakob Wujek, izdavši g.1593. N o v i Z a v j e t, a g. 1599. c i j e l o S v. P i s m o. Taj je prijevod služio kao temelj kasnijim izdanjima i revizijama prijevoda Sv.Pisma.

146. Ruski prijevodi. Budući da je kod Rusa bila u upotrebi Crkvenoslavenska Biblija, bliza razumijevanju ruskog naroda, ne samo da se nije osjećala potreba njezina prijevoda na živom ruskom jeziku, nego je takvo nastojanje nailazilo zbog razumljivog vjerskog konzervatizma na jako protivljenje. Prvi, koji se odlučio prirediti prijevod Sv.Pisma na živom ruskom jeziku, bio je Francisko Skorina. On je dao u Pragu 1517-1519. tiskati 22 starozavjetne knjige, a ostali su mu dijelovi ostali u rukopisu. Njegov je prijevod pod jakim utjecajem staroslavenske i češke Biblije. Poslije toga bilo je dosta pojedinačnih pokušaja izdavanja ruskog prijevoda pojedinih dijelova Sv. Pisma, ali nastojanje bilo je ostvareno istom u 19.stoljeću na poticaj novoosnovanog Ruskog biblijskog društva u Petrogradu g.1812. Prijevod je priredila p e t r o g r a d s k a D u - h o v n a a k a d e m i j a pod vodstvom njezina rektora Filareta, kasnije moskovskog mitropolita. G. 1818-22. tiskan je N o v i Z a v j e t paralelno s crkvenoslavenskim tekstom, a g. 1824. prvi puta bez crkvenoslavenskog teksta. S t. Z a v j e t prevodio se pod Filaretovim vodstvom iz hebrejskoga, te je g. 1822-25. bilo izdano nekoliko knjiga, ali je zbog protivljenja konzervativnih duhova dalje izdavanje bilo obustavljeno. Istom g. 1858. opet se nastavilo tim radom uza saradnju četiriju Duhovnih akademija pod redakcijom profesora Lovjagina. G. 1860. izašla su E v a n đ e l j a, a g. 1862. Djela apostolska i Poslanice. Prijevod St.Zavjeta izrađivali su također članovi Duhovnih akademija, a glavni je prevodilac

bio Hyolson. Djelo je izdao sinod, i to g. 1868. prvi dio, g. 1875. drugi dio, a g. 1876. čitavu Bibliju. Prijevod je načinjen po hebrejskom izvornom tekstu, a djelomično po grčkom i latinskom tekstu. Od g. 1875. izdalo je međutim Britansko Biblijsko društvo u više navrata na ruskom jeziku čitavu Bibliju prema prijevodu Levinsona i Hyolsona.

Na ukrajinskom jeziku izdana je prvi puta Biblija N.Z. u redakciji P.A.Kuljiša i I.Puljuja u Lavovu 1880.

Bilješka. O postanku slavenskih prijevoda Sv.Pisma donosi podatke Sedlaček u svojoj Introdukciji u Sv.Pismo St.Zavjeta, Prag 1905. (češki); zatim Zwolski, De bibliis polonicis quae usque ad initium saeculi XVII. in lucem edita sunt, Posnaniae 1904.

PRIJEVODI SV.PISMA NA OSTALIM GLAVNIM EVROPSKIM JEZICIMA

147. Španjolski prijevodi. Prvi španjolski prijevod, koji je obuhvatao po svoj prilici čitavo Sv.Pismo, nastao je u 13. stolj. na poticaj kralja Alfonsa X. (1252-1282). U novije doba nastali su prijevodi na narječjima glavnih pokrajina: Kastilije, Katalonije i Lusitanije. K a s t i l s k i prijevod priredio je F.Scio de San Miguel, Valencia 1790-1794; zatim F.Torres y Amat, Madrid 1823-1835; napose su preveli N.Z.: E.R.Torrio, Frb. 1909. i 1923$^{3-4}$; J.J.de la Torre, Frb.1909; C. Ballester Nieto, Madrid 1920; 1922^{2}; F.Ogara, Madrid 1922.; J.Garcia Hughes, Madrid 1924. Za K a t a l o n c e izdana su dva prijevoda, i to jedan od Benediktinaca M o n t e S e r r a t o: M.Ubach, S.Obiols, G.Riera, R.Auge, od g. 1926. dalje s bilješkama i ilustracijama; drugi u Barceloni, La Sagrada Biblia, od g. 1928. dalje. Za L u s i t a n i j u priredio je prijevod Sv.Pisma J.Ferreira d'Almeida, Tranquebar 1719-1732; zatim A.Pereira de Figueiredo, Lisabon 1778-1790; ponovno izdanje NZ priredio je J.B.Pereira, Bahia 1909-1912.

148. Francuski prijevodi. Već oko g. 1100. pojavljuje se u prijevodu francuskog jezika (d'oil) prijevod P s a l t i r a i K a n t i k a. Oko god. 1260. postojao je već

prijevod čitavog Sv.Pisma. U provansalskom narječju nastao je u 13. stolj. prijevod N.Z., a malo kasnije i nekoliko knjiga St.Zavjeta. Tijekom 13. i 14. st. nastala je takozvana " B i b l e h i s t o r i a l e", sastavljena od Biblijske povijesti, a dijelom i čitavih tekstova pojedinih knjiga. Ta se knjiga u 15. st. i tiskom širila, te ju je uskladio s Vulgatom Le Fevre u izd. 1523. i 1530., i taj se tekst upotrebljavao kroz 16. i 17. stoljeće. U 17. stolj. priredio je prijevod čitavog Sv. Pisma L.J. Le Maitre de Sacy g. 1672., ponovno izdan 1695.Ovaj prijevod ispraviše najprije A.Calmet, a kasnije L.Carrieres i L.S.Rondet, te bi izdan pod imenom "Bible de Vence" Paris 1748-1750. i u ponovnim kasnijim izdanjima, što su ih priredili: J. J.Bourasse[4]- P.Janvier, Tours 1865; J.B.Glaire, Paris 1871-1873; 1902 ; F.Vigouroux, Paris 1917; F.P.Vivier, Paris - Louvaine 1892 - 1906. Izvorni prijevod iz hebrejskoga započeo je A.Crampon, Paris 1894, a nastavili su ga isusovci u 7 svezaka s komentarom, Paris - Tournai od 1904-1923[2]; skraćeno izdanje u 1 svesku, Paris - Tournai 1904; 1931[3]. Vulgatin prijevod uporedo s prijevodom iz izvornog teksta počeo je izdavati J. Verdunóy, V.T. Dijon 1934-36; zatim s komentarom L.Pirot, Paris 1935-1938 (Ps, Mt-Jo, Epist-Apoc.).

149. Sa strane a k a t o l i k a potakli su Valdensi izdanje prve francuske protestantske tiskane Biblije, priređene od kalvinca P.Roberta Olivetan-a g. 1535, koja se kasnije, ispravljena od Calvina, mnogo pretiskavala sve do 18. stolj. pod imenom L a B i b l e d e G e n è v e. G.1667. izdan je janzenistički prijevod N.Zavjeta, doskora dopunjen izdanjem prijevoda St.Zavjeta i komentarom Izaka Louis Le Maitre de Sacy (Paris 1672-95). Ovu je Bibliju g. 1701-16 opširno parafrazirao i komentirao Carrières, a g. 1767-73 dodato joj je još i obilje drugog poučnog štiva. Ženevsku Bibliju preradio je J. F.Ostervald g. 1744; ova je od g.1910. prihvaćena kao "Version Synodale". Njezina ponovna izdanja priredili su: L.Segond, Geneve 1874-1880. A.Lods, Paris 1916-1918. Biblijsko društvo priredilo je izdanje "Bible du Centenaire", do sada N.Z. Paris 1916-1928.

15o. Engleski prijevodi. Katolički. U Engleskoj pojavljuju se prvi prijevodi pojedinih dijelova Sv.Pisma već u 8. st. Beda Venerabilis (+735) preveo je Evanđelje sv.Ivana. Poslije g. 778. preveden je od nepoznatog prevodioca Psaltir. G. 997. preveo je monah Aefric Pentateuh i J o s u i n u knjigu. U isto vrijeme prevedena su i E v a n đ e l j a. Prijevod čitavog Sv.Pisma pripisuje se J. Wiclif-u (+1384) i njegovu učeniku Nikoli Herefordskom. Pod kraj 15. st. postoje tiskani lekcionari. Iz Engleske prognani katolici pod ravnanjem Iv.Ablan-a izdaju prijevod čitavog Sv.Pisma, i to g. 1532. N. Z a v j e t u Reims-u, a g. 161o. S t. i N o v i Z a v j e t zajedno u Douay-u, nazvan "The Douay Bible".

Ovaj se tekst dugo upotrebljavao nepromijenjen, dok ga nije ispravio R.Challoner i izdao g. 1749-1752 u Londonu. F.P. Kenrick, biskup u Baltimoru, recenzirao je ovaj tekst za sjeverno-američka izdanja (Baltimore 1849 i 186o[2]). U Irskoj je odobrio ovaj prijevod tamošnji episkopat g. 1857. Fr.A.Spencer, dominikanac, priredio je novi prijevod Evanđelja, New-York 1899. i 1937., a postepeno izdaje i prijevod ostalih knjiga Sv. Pisma. Prijevod čitavog Sv.Pisma iz izvornog jezika pod imenom "Westminster Version of the Sacred Scriptures" priređuje se pod vodstvom katoličkih stručnjaka isusovaca C.Lattey-a i J.Keating-a onamo od 1913. g. dalje u New-Yorku.

Ronald Knox, sin anglik.biskupa, do 1917. anglik.svećenik i te god. prešao na katolicizam i postao duhovnikom katoličkih studenata u Oxfordu; priredio je prijevod Sv.Pisma N.Zavjeta od g. 1917-1939.

Akatolički prijevodi. Po nalogu kralja Jakoba izdan je g. 1611. kraljevski autorizirani prijevod (The authorized version, The royal version). To je zapravo recenzirani prijevod W. Tindale-a (1526 N.Z.; 153o Pentateuh i Josua) i M.Coverdale-a (1535 ostale knjige Sv.P.). G.1881 - 1895. priređeno je novo izdanje ovog prijevoda zajedničkom suradnjom Engleske i Amerike. Najnoviji su prijevodi: J.Moffat, London 1913 - 1925; N.H. Wallis, Novi Zavjet, Cambridge 1938; američki prijevod od V.T. A.R. Gordon-a, Chicago-London 1927; J.M.P.Smith, Chicago-London 1935; E.J. Goodspeed, N.Zavjet, Chicago-London 1923, 1935.

151. Holandeski prijevodi. Postojanje holandeskog prijevoda potvrđuju kodeksi "Evanđeoske harmonije" iz 13.stolj.; zatim kodeksi iz 14. stolj. Prvi tiskani prijevodi nastaju g.1477; NZ 1527; čitavo Sv.Pismo od Nvan Winghea u Kölnu i Louvaine-u 1548, revidirano od luvenskih teologa prema Vulgati Klementini u Antwerpenu 1599. i poslije u više od stotinu izdanja. Novi prijevod St.Z. priredili su A.Jansen i A.W.H.Sloet, Hertogenbusch 1894-1910. J.Th.Beelen preveo je N.Z., Louvaine 1859-1869. i pjesničke knjige St.Z. Louvaine 1878-1882.

Protestanti služe se službenim prijevodom odobrenim od sinode u Dortrechtu, tiskanim 1637. kao državna Biblija (Staatenbibel), kasnije mnogoput nanovo izdanu. Novije prijevode priredili su H.Oort i W.H.Kosters od g.1897. dalje na temelju izvornih tekstova.

152. Madžarski prijevodi. Kod Madžara su već u 12. stolj. imali prijevod nekoliko knjiga Sv.Pisma, priređenih po monasima benediktincima. U 15. stolj. priredio je prijevod čitavog Sv.Pisma L.Batyani. I.Erdösi priredio je prijevod N. Z a v j e t a, tiskan troškom Tome Nadasdya u Ujszigetu 1541. G. Kaldi izdao je opet prijevod cijelog Sv.Pisma u Beču 1626.Ovaj je tekst revidirao prema J.F.Allioli-u B.Tárkányi, Eger 1862-1865; 1915-1918[3]. U najnovije doba izdalo je Društvo sv.Stjepana novi prijevod s izvornih jezika I-IV. sv.Budapest 1927-1934.

Za kalviniste izdali su posebne prijevode: Kaspar Karolyi čitavo Sv.P., Vizsoly 1585-1590; ovaj je prijevod korigirao Molnar, Hanau 1608, i poslije toga se preštampavao u više od 100 izd. kao službeni kalvinski prijevod. Posljednje izd. Budapest 1934. Novi prijevod priredio je F.Masznyik, Pozsoni 1917.

153. Njemački prijevodi. Među najstarije i najdragocjenije spomenike germanske kulture pripada G o t s k i k o d e k s (Codex argenteus iz 5/6.stolj.)Ulfilina prijevoda Sv.Pisma u 4. st. na gotski jezik načinjen prema LXX. Čuva se u Upsali. Kasniji njemački prijevodi nemaju s njim veze. Zatim je veoma znatan fragmentarni kodeks njem. prijevoda M a t e j e v a evanđelja od g. 738. u samostanu M o n d s e e. Cod. S a n g a l l e n s i s, nastao u samostanu u Fuldi 830. sa-

država e v a n đ e o s k u h a r m o n i j u. Dalje je poznat kodeks "E v a n g e l i u m T h e u d i s c u m" iz g. 8oo, u kom se nalazi njemački prijevod E v a n đ e l j a, što ga je načinio Valdo, biskup freisinški. Notker Labeo (+1o22) preveo je P s a l m e i C a n t i c u m. Williram, opat u Ebersbergu (+1o85), preveo je C a n t i c u m. Kasnije su prevođene i druge knjige, naročito P s a l m i.

Nakon izuma tiskarskog umijeća tiskana je prva n j e m a č k a B i b l i j a g. 1466. u Strassburgu. Preko 1oo izdanja imao je p r i j e v o d S v. P i s m a od J. Dietenbergera iz Mainza 1534. g., koji je revidirao C. U h l e n b e r g (Köln 163o), a poslije njega teolozi iz Mainza, (1662), te bi nazvan: "C a t h o l i s c h e o d e r M a i n z e r B i b e l". Nove prijevode dali su: H. B r a u n (Augsburg 1788 - 1797); ovaj je prijevod usavršio M. Feder (Nürnberg 18o3), a dalje popravio J. F. Allioli (Landshut 183o-1832); zatim A. Arndt (Regensburg 1899-19o1. i kasnije nova izdanja); samostalan prijevod priredili su V. Loch (St. Z.) i W. K. Reischl N. Z. (Regensburg 1851^{1}-1885^{3}); N. Z. izdao B. Weinhard (München 1865; Freiburg 1899^{2}); i B. Grundl (Augsburg 19oo, 1925^{18-20}). Prijevod iz izvornika počeo je izdavati D. de Brentano (1798. Pentateuh), Th. A. Dereser (Frankfurt 181o), koga je popravio J. M. A. Scholz (Frankfurt 1883). Više izdanja doživio je prijevod L. van Ess (NZ. Braunschweig 18o7; St. Z. Sulzbach 1836-i 184o). E. Dimler priredio je prijevod NZ. (München-Gladbach 1911-1914 u 7 svezaka, a 1925. čitav NZ zajedno, a g. 192o-22. St. Z.). N. Schlögl NZ (Beč 192o i povij. knjige St. Z. 1922); P. Riessler St. Z. (Mainz 1924, 1934^{3}) i NZ R. Storr (1926, 1934^{3}); E. Henne, St. Z. (Paderborn 1934, 1936^{3}) i K. Rösch NZ (1921, 194o); F. Tillmann NZ (Bonn 1925-1927). P. Parsch SZ i J. Schäfer NZ (Klosterneuburg 1924). P. Ketter (Ruth, Tob. Ps i NZ, Stuttgart 1937).

Među a k a t o l i č k i m prijevodima najznatniji je od M. Luthera NZ (1522) i St. Z. (1545), koji je tiskan u više od stotinu izdanja. Osim toga priredili su kritičke prijevode: C. Weizsäcker NZ (Tübingen 1875, 1927^{11}); E. Kautzsch - A. Bertholet St. Z. (Freiburg 189o; Tübingen 1922^{4} pod imenom "Textbibel des A. u. N. T."); S. Bernfeld St. Z. (Berlin-Frankfurt 19o3,

1935[6]); M.Buber - F.Rosenzweig (Gen - Prov., Berlin 1926-1937); H.Torczyner I-II (Torah-Nebiim Aharonim, Frankfurt 1934-1936).

154. Talijanski prijevodi. Prvi talijanski prijevodi pojavljuju se u 13. stolj. od nepoznatih prevodilaca. Iz 14. st. potječe već nekoliko kodeksa takvih prijevoda. Predaja pripisuje prvi prijevod dominikancu Jakobu a Voragine, biskupu u Genovi, ali za to nema sigurnog dokaza. Prva talijanska Biblija od Nikole di Malherbi, kamaldulca, tiskana je u Veneciji 1471. G. 1538. priredio je novi prijevod dominikanac Marmochino. Florentinski biskup A.Martini izdao je novi prijevod 1776. u Torinu. U najnovije vrijeme priredili su nove prijevode: M.Sales, N.Z. s opširnim komentarom I. i II. svez (1911-14), i zajedno s G.Girotti-em St.Z. I-VI. svez. (1919-1938). Osim toga sam M.Sales kratko izdanje čitavog Sv.Pisma (Torino 1941); A.Castoldi (Firenze 1929); E.Tintori (Alba 1931); A.Martini NZ (Torino 1921). "Pia Societas S.Hieronymi" izdala je u preko 2oo izdanja NZ. U najnovije doba izdaje P a p. B i b l. I n s t i t u t pod uredništvom prof.A.Vaccari prijevod iz izvornog jezika (do sada Pentateuh, (Firenze 1942; L i b r i p o e t i c i (Roma 1925. i 1927[2]),

Akatolički prijevodi. Antonio Brucioli preveo je cijelo S v. P i s m o s hebrejskoga i grčkoga s komentarom, izdano NZ 153o, a 1532. čitavu Bibliju, i tako pretekao protenstante. Ova je Biblija bila i s katoličke strane više puta izdana, dakako pročišćena. Novi prijevod iz izvornih jezika priredio je J.Diodati, izdan u Geneve 16o7; zatim G.Luzzi (NZ. Rim 1911; Firenze 1914[2]); NZ i Ps 1917-193o; St.Z. 1921-193o).

155. Raširenost Biblije po svijetu. Osim navedenih evropskih prijevoda postoje danas još mnogobrojni prijevodi biblije na razne jezike azijskih, afričkih i američkih naroda, koji su nastali potrebom kršćanskog misionarskog djelovanja među tim narodima. Koliko je poznato, danas je Biblija prevedena u više od 8oo jezika i narječja najrazličitijih naroda svijeta. Zaista, u tom pogledu ne može se s Biblijom takmiti nijedno svjetsko književno djelo.

OPĆE NAPOMENE O PRIJEVODIMA SV. PISMA NA ŽIVIM JEZICIMA TE CRKVENE ODREDBE O IZDAVANJU I ČITANJU SV. PISMA.

156. Kako se vidi iz navedenih povijesnih podataka o postanku prijevoda Sv.Pisma na raznim živim jezicima, katolička Crkva je u svako vrijeme podupirala nastojanje prijevoda Sv. Pisma u razne jezike, da ono uzmogne postati pristupačno vjernicima. Zato je sasvim krivo, kad se sa strane neupućenih krugova prigovara katoličkoj Crkvi, da ona zabranjuje svojim vjernicima čitanje Sv.Pisma. Taj prigovor počeli su iznositi protivnici katoličke Crkve nakon odluke tridentskoga koncila, kojom se vjernicima z a b r a n j u j e č i t a t i takva i z d a n j a B i b l i j e, koja su p r i r e đ e n a od n e k a t o l i č k i h p r e v o d i l a c a i i z d a v a č a, ili b e z o d o b r e n j a nadležnih c r k v e n i h vlasti. Takva je zabrana bila potpuno opravdana zato, jer su nekatolički prijevodi i izdanja bili često nekritički i pogrešni, a u najviše slučajeva bez potrebnog komentara, koji bi se osnivao na zajamčenoj pravovjernoj crkvenoj predaji. Budući da katoličkoj Crkvi, kao od Boga određenoj čuvarici poklada vjere i ćudoređa, pripada neosporno pravo tumačenja pravog smisla Sv.Pisma, a one kršćanske sljedbe, koje su se odijelile od katoličke Crkve, prestale su poštivati u tom pogledu ugled katoličke Crkve, bila je Crkva ponukana, da upozori svoje vjernike na opasnost od čitanja nekatoličkih izdanja Sv. Pisma, te je ujedno zabranila, da se itko usudi tumačiti Sv. Pismo drukčije, negoli ga ona tumači.

157. Budući da je osobito za vjernike svjetovnjake čitanje Sv.Pisma bez valjanoga katoličkog komentara nerazumljivo i donosi više štete nego koristi, razumljivo je, da su pape: Pavao IV, Siksto V. i Klement VIII. određivali, da je za čitanje Sv.Pisma u prijevodu živih jezika potrebna vjernicima naročita dozvola Apostolske Stolice. Ovu mjeru modificira papa Leon XIII. u svojoj konstituciji "Officiorum ac munerum" od 23.I. 1897. tako, da je katoličkim vjernicima zabranjeno čitati ne samo nekatolička izdanja Biblije, nego i ona, koja su priređena od katolika, ako nemaju odobrenja crkvene vlasti. Ova načela

usvaja Crkveni Zakonik, kad zabranjuje čitanje i izdavanje izvornih tekstova i prijevoda Sv.Pisma bez odobrenja crkvene vlasti (C. J C c. 1391, 1399, 1).

Odobrenje za izdavanje izvornih tekstova Sv.Pisma i za izdavanje prijevoda Sv.Pisma na pučkom jeziku, ako je prijevodu dodan komentar, podjeljuje mjesni Ordinarij (C J C can. 1385, 1,1; i c. 1391). Dopuštenje pak za izdavanje prijevoda Sv.Pisma na pučkom jeziku b e z k o m e n t a r a pridržano je isključivo Apostolskoj Stolici (C J C c. 1391).

Oni, koji izdaju Sv.Pismo, bilo u izvornim tekstovima, bilo u prijevodu bez komentara ili s komentarom, bez odobrenja mjesnog Ordinarija, odnosno Apostolske Stolice, zapadaju tim samim činom u izopćenje, ali koje nije nikomu pridržano (C J C can. 2318, § 2.).

Ipak onima, koji se bave b o g o s l o v s k i m i b i b l i j s k i m studijem, nije zabranjena upotreba izdanja izvornih tekstova ili prijevoda Sv.Pisma bez crkvenog odobrenja ili od akatolika izdanih, ako su ti tekstovi neokrnjeno izdati, i ako se ni u predgovoru ni u bilješkama ne napadaju dogmatske istine (C. J C c. 1400).

158. Katolička Crkva uz uvjete održavanja navedenih propisa ne samo da dopušta svima čitanje Sv.Pisma, nego ga i toplo preporučuje; što više, vjernicima, koji svaki dan barem četvrt sata čitaju Sv.Pismo s najvećim poštovanjem prema Riječi Božjoj, kao duhovno štivo, podjeljuje svaki put oproštenje od 300 dana (S.C. Indulg, 13.XII.1898; S.Paen. Apost. 22.III. 1932). Ali je od Crkve osuđena pretjerana tvrdnja Paskasija Quesnel-a, u kojoj kaže, da je "čitanje Sv.Pisma za svakoga, i da sveta nerazumljivost riječi Božje nije za svjetovnjake razlog, koji bi ih ispričao od čitanja iste". Te je propozicije osudio papa Klement IX. u buli "Unigenitus" od 8.IX.1713. Slično je papa Pijo VI. bulom "Auctorem fidei" od 28. VIII. 1794. osudio zabludu pistojske sinode, da "od čitanja Sv.Pisma ne ispričava ništa drugo, nego prava nemogućnost", - kao lažnu, nepromišljenu i takvu koja narušuje duševni mir".

159. Drukčija je stvar, kad se radi o obvezi s v e ć e n i k a, da čitaju Sv.Pismo. Budući da su svećenici po svojoj

službi dužni vjernicima tumačiti objavljene vjerske i ćudoredne istine, sadržane bilo u vrelima usmene predaje, bilo u vrelima Sv.Pisma, oni su dužni dobro poznavati Sv.Pismo, da mogu vjernike uspješno poučavati, a i sami nalaziti neprestane pobude za bogoljubni život. Zato crkveni učitelji, a osobito sv.Jeronim svećenicima najtoplije preporučuju i stavljaju u obvezu čitanje Sv.Pisma. Za svećenike bi nepoznavanje Sv.Pisma bilo nepoznavanje Krista. Osobito pak svećenicima stavlja u dužnost čitanje Sv.Pisma posljednji pape: Leon XIII, Pijo X, Benedikt CV, Pijo XI. i Pijo XII. Upravo pokojni Sv.Otac Papa Pijo XII. u svojoj enciklici "Divino afflante.Spiritu" od 30.IX.1943. naglašuje kao neophodnu potrebu marljivo, duboko i temeljito proučavanje Sv.Pisma, kako zbog dubljeg razumijevanja sadržine dogmatske i ćudoredne nauke, tako i zbog vlastitog duhovnog naziđivanja i asceze, a osobito zbog duhovne utjehe u današnjim tjeskobnim vremenima.

Za svakog svećenika treba da je Sv.Pismo n e i s c r p l j i v a r i z n i c a vjerske i ćudoredne nauke. To je knjiga nebrojenih primjera, kako Bog neizmjerno mudrom providnošću upravlja putevima ljudskog spasenja, kako dobro naplaćuje, a zlo kažnjava; te nam napokon iznosi niz uzora kreposnog i svetačkog života iz sviju staleža ljudskog društva. Zato je dobro poznavanje Sv.Pisma potrebno također svećeniku kao vjeroučitelju i propovjedniku, jer nema nijedne životne prigode, a da se ne bi moglo naći njoj analogna primjera u Sv.Pismu, osvijetljena sa stajališta vjerske i ćudoredne nauke svrhunaravno objavljene vjere. Konačno, Sv.Pismo pokazuje nam put najsavršenije asceze u kršćanskoj savršenosti, jer nijedna knjiga ne proniče tako duboko u psihološke i duhovne dubine unutrašnjeg čovječjeg života, kao Sv.Pismo. Zato je najkorisnije iz Sv.Pisma tražiti također sadržaj za svagdašnja duhovna razmišljanja (meditacije).

Za dublje razumijevanje Sv.Pisma neophodno je potrebno, da svaki svećenik ima jedan dobar i kritičan tekst Sv.Pisma, a po mogućnosti da sebi nabavi barem najkraće komentare za pojedine knjige Sv.Pisma, i da ima jednu priručnu konkordanciju za nalaženje navoda iz Sv.Pisma. (Na pr. P.P. De Raze - De Lachaud - Flandrin, Paris 1925[19]).

BIBLIJE POLIGLOTE

160. Pojam Biblije poliglote. Biblije poliglote su takova izdanja Sv.Pisma, gdje se pored izvornog teksta nalazi uporedo više raznojezičnih prijevoda Sv.Pisma ([illegible] + [illegible] = u mnogo jezika). Takva izdanja uvelike olakšavaju čitaocu, da može jednim pogledom dobiti pregled o većoj ili manjoj vjernosti i o kritičnoj vrijednosti pojedinih prijevoda. Stoga stajališta moglo bi se smatrati već Origenovo izdanje Tetraple, Heksaple, Heptaple, Oktaple i Eneaple u neku ruku Biblijama poliglotama. No u pravom smislu počele su se izdavati Biblijske poliglote doskora nakon izuma tiskarskog umijeća, kad je tehničko priređivanje ovakvih izdanja znatno olakšano od dotadašnjeg sporog načina umnažanja ručnim prepisivanjem. Najznatnija izdanja Biblijskih poliglota jesu ova:

1) Polyglotta Complutensia, izdana trudom i troškom toletanskog nadbiskupa i kardinala Franje Ximenes-a de Cisneros (+1517). Ime joj je po mjestu, gdje je štampana, t.j. Complutum (Alcala de Henares) u Španjolskoj g. 1513-1517. Premda je već bila doštampana 1517. ipak je istom g. 1520 (tri godine nakon smrti njezina izdavača) dobila u Rimu odobrenje za raspačavanje. Štampana je u 600 primjeraka folio formata troškom od 50.000 zlatnika. Ova poliglota ima 6 dijelova:

I.dio: grčki i latinski tekst Novoga Zavjeta s riječnikom; II. dio: hebrejski i aramejski riječnik St.Z., hebrejska gramatika i nekoliko različitih rasprava. Dijelovi III-IV. sadržavaju uporedo štampani tekst Sv.Pisma na hebrejskom jeziku, latinski prijevod Vulgate, grčki prijevod LXX, sa interlinearnim latinskim prijevodom i Onkelos-ov Targum k Pentateuhu s latinskim prijevodom. To je djelo dokaz velike stručne spreme i učenosti priređivača.

2) Polyglotta Antverpensia seu regia nazvana također Biblia Sacra hebraice, chaldaice, graece et latine Philippi II. Regis catholici pietate et studio ad sacrosanctae Ecclesiae usum. Tiskana je u Antverpenu g. 1569 - 1572. u tiskari Chr. Plantin-a, brigom Arija Montana uz suradnju Andrije Masius-a

i F. Luke Bružanina (Brugensis) i drugih. Ova je poliglota mnogo opsežnija i raskošnije opremljena od komplutske. Ima 8 svezaka folio formata. Prva 4 sveska sadržaju tekst St. Zavjeta, kao što u komplutskoj poligloti, s dodatkom aramejskih parafraza ostalih knjiga i latinskim prijevodom tih parafraza. V. svezak sadržava Novi Zavjet na grčkom, latinskom i sirskom, ali je značajno, da na sirskom jeziku nema poslanica: 2 Petrove, 2-3 Ivanove, Jude Tadeja i Apokalipse. Uz sirski tekst sa hebrejskim slovima nalazi se uporedo njegov latinski prijevod. VI. svezak sadržava znanstveni aparat: hebrejsku gramatiku i hebrejski rječnik što ga je sastavio Santès Pagnino; zatim dvije sirske gramatike i dva sirska riječnika i napokon grčku gramatiku s rječnikom. VII. svezak sadržava izvorni tekst St. i N. Zavjeta s interlinearnim latinskim prijevodom od Santes Pagnina, revidiranim od B. A. Montano. VIII. svezak sadržava mnogo rasprava od B.A. Montana.

3) Polyglotta Parisiensia, nazvano tako, jer je tiskana u Parizu g. 1629-1645. i još ljepše opremljena od prvih dviju, troškom pravnika Gyu Michel de Lay-a. Kod njezina izdanja surađivali su dva Maronita: Gabriel Sionita i Abraham Echellensis, uz pomoć Ivana Hasronite, a pod vodstvom J. Morino. Sastoji se od 10 svezaka folio formata. I-IV. sveska sadržavaju tekst St. Zavjeta, kao i antwerpenska. Slično V i VI. svezak sadržaju Novi Zavjetali sa sirskim dodatkom katoličkih poslanica i Apokalipsa, čega nema u antverpenskoj, a mjesto sirskog teksta u hebrejskom prepisu dodat je arapski prijevod sa svojim latinskim prijevodom. Tekst LXX i Vulgate uzet je iz antwerpenske ne o b a z i r u ć i se na Sikstovo izdanje LXX i Klementovo izdanje Vulgate. Svezak VII-X. sadržaju samarjansku recenziju i prijevod Pentateuha, sirski i arapski prijevod prvokanonskih knjiga St. Zavjeta (uključivši i Baruha i I-II. Makabejsku) zajedno s latinskim prijevodom.

4) Polyglotta Londinensia ili Waltoniana, nazvana po svom izdavaču, anglikanskom biskupu Brian Waltonu, i po mjestu izdanja u Londonu g. 1654-1657. Ima 6 svezaka, u kojima je sadržano sve, što i u pariškoj; a osim toga ima Pentateuh i Evanđelja u pezijskom jeziku s latinskim prijevodom, nadalje Psaltir, Canticum i NZ u etiopskom prijevodu s latinskim prijevodom.

Pentateuhu dodani su još fragmenti Pseudo-Jonatana i Targuma. Sirski prijevod sadržava također drugokanonske knjige (Tobijinu, Juditinu, Mudrosti, Crkvenicu) s latinskim prijevodom. Tekst LXX podaje se prema izdanju pape Siksta V. s dodatkom varijanata kodeksa A, a Vulgatin tekst prema izdanju pape Klementa VIII. s dodatkom ispravaka Luke Bružanina. Grčki tekst NZ uzet je iz izdanja R.Stephana od g.1550.

Na početku I.sveska nalazi se učeni predgovor izdavača, a u VI. svesku nalazi se njegov dragocjen kritički aparat, i predjeronimski latinski prijevod St.Zavjeta, sabran od Flaminija Nobilio. Na svršetku slijede još dva sveska folio formata, koji sadržaju L e x i c o n H e p t a g l o t t o n (sedamjezični rječnik): hebrejskog, aramejskog, sirskog, samarjanskog, etiopskog, arapskog i perzijskog jezika; taj je rječnik sastavio E.Castle g. 1669.

161. Male polyglotte. Osim navedenih četiriju velikih poliglota, koje nisu zgodne za praktičnu upotrebu, postoje još četiri izdanja manjih Biblija poliglota, od kojih su tri protestantske, koje ne sadržaju drugokanonskih knjiga, a jedna katolička, koja sadržaje i drugokanonske.

Protestantske su: S.Bagster, Biblia polyglotta u 2 sveska folio formata, izdana u Londonu 1831, 1874[2]. Sadržava izvorne tekstove i najznatnije prijevode u Crkvi od strane priznate; dakle: hebrejsko-aramejski, Samarjanski Pentateuh, grčki prijevod LXX, Vulgatu, sirski prijevod, grčki tekst NZ prema izdanju J.Mill (Oxford 1707), i pet novih prijevoda, i to: njemački po Luteru, talijanski od J.Diodata, engleski po "The authorized version", francuski od J.F.Osterwald-a, španjolski od F.Scio de San Miguel. K tomu dolaze prolegomena od S.Lee-a.

R. Stier - K.G.W. Thejle, P o l y g l o t t e n b i b e l z u m p r a k t i s c h e n H a n d g e b r a u c h u 5 svezaka (Bielefeld 1847-1855; 1890-1894[5]). Sadržava pored izvornih tekstova: hebrejskog, aramejskog i grčkog, također prijevode: LXX prema kodeksu A (s dodatkom varijanata kodeksa ℵ), Vulgatu i njemački prijevod M.Luthera s varijantama raznih drugih njemačkih prijevoda.

E. de Levante, B i b l i a T r i g l o t t a, London

1890. u 3 sveska. Sadržava St.Zavjet izvorni tekst, prijevod LXX i Vulgatu; NZ grčki tekst, sirski prijevod i Vulgatu.

Napokon postoji jedno katoličko izdanje Biblije polyglotte, a to je F.Vigouroux, La Sainte Bible polyglotte u 8 svezaka, Paris 1898-1909. Sadržava izvorni tekst, prijevod LXX, Vulgatu i francuski prijevod po J. B. Glaire-u, s dodatkom posebnih introdukcija, bilježaka i arheoloških ilustracija, s naznakom razlika između hebrejskog teksta i LXX. Hebrejski tekst uzet je iz poliglote Stier-Theile, a grčki tekst N.Zavjeta "textus receptus" iz izdanja braće B. i A. Elzevier (Leyden 1624).

BIBLIJSKE KONKORDANCIJE

162. Da se B.može lako upotrebljavati, osobito ako je potrebno da se njezin sadržaj i pojedini navodi lako nađu za primjenu u naučnom obrazlaganju ili u propovijedanju, služe nam kao priručna pomagala biblijske konkordancije. U njima su alfabetskim redom sabrana mjesta B., i to ili po verbalnom sustavu tako, da su pod odnosnom riječju, koja dolazi u biblijskom tekstu, sabrana i označena sva mjesta, gdje ta riječ dolazi, s najbližim kontekstom i u svim oblicima po gramatičkom redu. To se zovu:

163. Verbalne konkordancije. Prvu ovakvu konkordanciju sastavio je dominikanac Hugo a S.Caro (+1263), i to prema latinskom Vulgatinom tekstu Biblije, te bi prozvana Concordantia S. Jacobi, prema samostanu sv.Jakoba u Parizu, gdje je sastavljena. Ovu su nadopunili njegova braća redovnici, studenti u Engleskoj oko 1250., pripisavši još ona mjesta, koja je Hugo samo citirao, i tako su nastale Concordantiae anglicanae seu maiores. Treću verbalnu konkordnaciju priredio je Konrad Halberštadski svršetkom 13. i početkom 14. st. i to tako, da je citirane tekstove po mogućnosti skratio i tako djelo učinio praktičnijim za upotrebu, pa se zato i većma raširila. U isto vrijeme pridonijeli su usavršenju konkordance znatan udio Arlotto Pratto, zatim Ivan Ragusa (Dubrovčanin + oko 1443), koji je za upotrebu

baselskog općeg crkvenog sabora nadopunio konkordanciju dodacima onih riječi, koje nisu podvrgnute deklinaciji i konjugaciji (voces indeclinabiles); te je dodatke uvrstio u konkordancu Froben (1496). Prviput izdana je konkordancija tiskom u Strassburgu 1474, zatim u Bologni 1479, te se u velike potraživala. Uza sve to dotadanja izdanja biblijskih konkordancija nisu bila dovoljno spretna za upotrebu; jer su se osnivale na sustavu podjele Biblije na glave i perikope, označene sa slovima alfabeta, koji je uveo Hugo a S.Caro. Mnogo praktičnija postala je upotreba konkordancija, načinjenih na osnovi novo provedene podjele teksta na stihove (versus), koju je uveo Robert Stephan (Etienne) prigodom štampanja teksta Vulgate (1548) i grčkog teksta Biblije (1551). Prvu konkordanciju po ovom sustavu izdao je Franjo Lucas Brugensis u Antwerpenu (1606 i 1617). Usavršeno izdanje ove priredio je H.Palesius OSB, Antwerpen 1642. O njoj su ovisna i novija izdanja: Dutripon (Paris 1838), Raze S.J. (Lyon 1851), koja je češće popunjavana, te je u g. 1925. doživjela 19.izdanje. Pored toga priredili su Isusovci: Peultier, Etienne, Gantois, veliko izdanje biblijske konkordancije u 2 sveska pod naslovom: Concordantiarum universae Scripturae Sacrae thesaurus"(Paris 1897), izdana u seriji "Cursus Scripturae Sacrae". Ova je sastavljena po uzoru velike konkordancije benediktinaca, Wessobrunn 1851. u 2 sveska; konkordancije M.Bechis-a, Turin 1887/88, te sadržava ujedno sinoptičke tabele i grupaciju građe prema stvarnom sadržaju.

164. Realne biblijske konkordancije sastavljene su po sustavu stvarne i logičke srodnosti građe s naznakom biblijskih mjesta, a poglavito su namijenjene propovjednicima, da lako nalaze srodnu građu za pripravljanje propovijedi. Prvu ovakvu konkordanciju sastavio je sv.Antun Padovanski u 13.st.: C o n c o r d a n t i a e m o r a l e s l i b r i V. (izd. Rim 1624, Paris 1641). U 17. i 18. st. mnogo su se izdavale ovakve konkordancije. U 19. st. najznatnija je od S.Lueg-a i G.Winer-a.

Po uzoru biblijskih konkordancija na osnovi latinskog teksta Vulgate počele su se priređivati također konkordancije na osnovi izvornih tekstova, hebrejskog i grčkog.

165. Hebrejske konkordancije. Prvu hebrejsku konkordanciju priredio je po uzoru latinske od Fr.Arlotta, rabin Isak Nathan u Arlesu (oko 1437-45) pod naslovom "Meir Nathib" (Putna svjetiljka), tiskom izd. u Veneciji 1523. Znatna je dalje od Iv. Buxtorf-a, izd.Basel 1632.; na novo prerađena od B.Baera, Berlin 1862/63; Buxtorf-ovu popunio je Fr.Delitzsch 1840. Osim toga izdali su konkordancije: A.Brocher (1876); B.Davidson (London 1876); Schusslovitz (Wilna 1878); najbolja i najpotpunija je od S.Mandelkern-a (1896); ed. minor 1896; najnovije izd.Berlin 1925; zatim od Fr.J.Bernharda, Leipzig 1850; 1887[7]; Calwer, 1892, 1922[3]; Bremer 1866; priručna J.Fürst, Leipzig 1932[2].

166. Grčke biblijske konkordancije. Prva ali još nedotjerana izdanja konkordancije, i to samo za NZ, priredili su Sikšto Betuleius, Basel 1546; Henri Etienne, Paris 1594, Geneve 1600; E.Schmid, Wittenberg 1638. Uzorno izdanje grčke biblijske konkordancije priredio je K.F.Bruder 1842. i 1913[7] (Göttingen). Mnogo se upotrebljava i od O.Schmoller-a, Handkonkordanz, Stuttgart 1868, Gütersloh 1923[5]. Dobro je također englesko izdanje od W.G.Moulton-a i A.S.Geden-a, A Concordance to the Greek Testament, Edinburgh 1897; 1899; 1926. Za LXX tekst St. Z.: Abr.Tromm (2.sv.Amsterdam 1718); E.Hatch-H.Redpath: Concordance to the LXX and the Greek versions of the Old Test., including the Apocryph. l. Books, Oxford 1892/97; suppl. za vlastita imena u 2 sveska 1900. i 1906.

167. Biblijski leksikoni. Za lakše snalaženje u biblijskoj literaturi postoji obilje enciklopedičkih i leksikalnih djela, od kojih su najznatnija ova: Simon Rich : Grand Dictionaire de la Bible, Lyon 1693, 1703[2]; Calmet A.: Dictionaire historique, critique, chronologique, geographique et litteraire de la Bible, Paris 1719, 1730[2]; Winer J.G.B.: Biblisches Realwörterbuch, 2 Bde, Lepzig 1847; Schenkel D.:Bibellexikon, 5 Bde, 169/75. racionalističkim duhom pisan; Hamburger J.:Realenziklopädie für Bibel und Talmud, 1896/1901; Güthe H., Kurzes Bibelwörterbuch 1903; Smith W., Dictionary of the Bible, London, 3 tom. 1860/63, 1893[2]; J.C.Gray-G.M.Adam: Biblical Encyclopedia, 5 tom. Cleveland 1903; C.R.Barnes: People a Biblical Encyclopedia, New-York 1902, 1904[2]; T.K.Cheyne-J.S.Black,

Encyclopedia Biblica, 4 tom., London 1899/1903; G.Herlitz - B.Kirschner, Jüdisches Lexikon, Berlin 1927 i dalje; katolički: A.P.Billot, Petit Dictionaire Biblique, Valence 1905; F.Vigouroux, Dictionaire de la Bible, 5 tom. Paris 1895/1912; k tomu je izdao L.Pirot, Eupplement du Dictionaire de la Bible, 3 tom. Paris 1927. i dalje; M.Hagen, Lexicon Biblicum, 3 tom. Paris 1905/11; M.Hagen, Realia Biblica, Paris 1914; E.Kalt: Biblisches Reallexikon, 2 Bde, Paderborn 1938/39.

ZNAČENJE SV. PISMA U ČOVJEČANSTVU

168. Već iz gore spomenutih činjenica, što je Sv.Pismo prevedeno u sve kulturne jezike svijeta, a pored toga u više stotina jezika i narječja primitivnih naroda, kao što i tako mnogostruko umnožavanje njegova teksta i raspačavanja među stotine milijuna čitalaca, očito je znak, da je ono izvanredna knjiga, koja s punim pravom zaslužuje ime kraljice u svjetskoj literaturi. Ako pak promatramo Sv.Pismo u svjetlu pozitivnog vjerskog naziranja starozavjetne Mojsijeve religije i kršćanstva, što se upravo temelje na njemu i zahvaljuju mu svoj postanak, onda nam to više odskače veličanstvenost, dubina, uzvišenost i ljepota one nauke, onih ideja i moralnih zasada što su u Sv.Pismu sadržane, i što imadu toliku moć, da se pod njihovim izravnim utjecajem više ili manje oblikuje duhovno naziranje oko 38% svekolikog čovječanstva na zemlji; a ako pribrojimo i 14% muslimanskog svijeta, na koji je također Sv.Pismo neizravno vršilo znatan upliv, u koliko je i Koran djelomično usvojio Mojsijeve i kršćanske vjerske i moralne nauke, onda možemo kazati, da je 52,7% čovječanstva na zemlji pod uplivom ideja, sadržanih u Sv.Pismu.

169. Prema pozitivnom izraelskom i kršćanskom nazoru Sv.Pismo nije samo zgoljno ljudsko literarno djelo, nego u prvom redu djelo, komu je sam Bog začetnik, i to po posebnom djelovanju nadahnuća Duha Svetoga, po kojem je ona neprevarljiva i nezabludljiva od Boga objavljena riječ, koja je uzela na sebe oblik ljudskoga govora, da bude ljudima razumljiva, da po njoj ljudi upoznaju Božju volju i urede svoj religijski od-

nos prema Bogu. To je Božje pismo ljudima, po kom se Bog prila-
godio načinu nesavršenog ljudskog poimanja i spoznaje, da tako
spoznadu volju Božju i način, kako bi se mogli spasiti. U koli-
ko je Sv.P. objavljena Riječ Božja u obličju nesavršenog duha
ljudskoga govora, utoliko je ona predznak drugog dubokog stvar-
nog otajstva, utjelovljenja Sina Božjega, gdje je vječna Riječ
Božja, koja je po biti identična sa Sinom Božjim, uzela na se-
be lik ljudske naravi, i to zato, da pomoću nje izvede otaj-
stveno djelo otkupljenja ili spasenja čovječanstva. Slično se
naime i u Sv.Pismu nedokučiva Riječ Božja zaodjela u ljudski
način izražavanja misli, približila se [illegible] shvaćanju
ljudskom, da ljudima saopći odluke promisla Božjega o njihovu
spasenju. I premda su prošle tisuće godina od časa, kad je Bog
ljudima saopćio riječi svrhunaravne objave, sadržane u Sv.Pi-
smu, ono po svom sadržaju ne prestaje biti ni u koje doba
savremeno, nego ostaje u sva vremena, pa tako i danas, neiscrp-
ljivom riznicom životne mudrosti, jer kroz vjekove i tisućlje-
ća nosi u sebi obilježje svrhunaravne mudrosti i istine, budu-
ći da Božanska Istina ostaje uvijek nepokolebljiva i nepromi-
jenjena, prema Kristovoj riječi: "Nebo i zemlja proći će, ali
moje riječi ne će proći" (Mrk. 13,31).

170. Sv.Pismo je temelj pozitivne religije, i to ponaj-
prije kod Izraelaca u St.Z. Taj narod, koji inače po svojim
prirodnim sposobnostima nije imao na sebi ništa osobita, pa
bi prema prirodnom toku stvari i on bio zalutao stranputicama
krivoboštva, po Sv.Pismu izdiže se svojim monoteističkim tipom
religije nad sve kulturne i nekulturne narode svoga vremena;
što više, on postaje, makar i nedostojan, nosilac Božjih obe-
ćanja i utjehe o budućem spasenju. Kad pak ta obećanja dola-
skom Spasitelja postaju živa stvarnost, zadobiva i biblijska
objava svoju puninu, koja se po kršćanstvu razlijeva širom
svijeta, da kroz sve vijekove i tisućljeća neprestano krijepi
i napaja sve duše, koje iskreno čeznu za zbliženjem s Bogom,
kao što jelen čezne za izvorom žive vode. Put k tomu zbliženju
nalaze sljedbenici kršćanstva po Sv.Pismu.

171. Sv.Pismo oplemenjuje kulturu čovječanstva. Ne samo
da je Sv.Pismo temelj religijskog odnosa velikog dijela čovje-

čanstva, nego ono pored toga kod svih naroda, kad ga upoznaju, daje posebno obilježje njihovoj kulturi. U ponajviše slučajeva s upoznavanjem Sv.Pisma počinje kod dotičnih naroda pozitivna kultura srca i duha, što se može u punoj mjeri reći za sve evropske narode i države, što su zauzeli mjesto na razvalinama nekadanjeg rimskog carstva, i nakon toga primili kršćanstvo. S punim pravom smijemo reći i danas, da je intenzitet shvaćanja i praktičkog proživljavanja zasada Sv.Pisma ne samo mjerilo intenziteta vjerskog i duhovnog života, nego i mjerilo općeg vremenitog blagostanja u čovječanstvu. To najočevidnije dokazuje i sudbina Evrope u različitim fazama kulturnih i političkih previranja. Osobito je značajan odraz udaljivanja posljednjeg stoljeća od pravog duha Sv.Pisma zastranjivanjem u zablude racionalizma, materijalizma, panteizma, kriticizma, modernizma i drugih nastranih kulturnih smjerova s njihovim primjenama na praktički život čovječanstva, koje u sadašnje vrijeme žanje kobne plodove sjetve đavoljeg kukolja među pšenicom od Boga objavljenih istina, što ih sadržava Sv.Pismo.

172. <u>Literarne odlike Sv.Pisma.</u> I po svom literarnom obliku svaka pojedina knjiga Sv.Pisma predočuje nam odabrano cvijeće književnih proizvoda. P o v i j e s n e knjige Sv. Pisma primjer su klasične objektivnosti, koja može služiti za uzor svim povjesničarima, jer prikazuju i crtaju događaje onako, kako se ocjenjuju pred objektivnim mjerilom Božje pravde i istinitosti, a ne prema pristranim subjektivnim gledištima. Biblijski način pripovijedanja zoran je i plastičan, često puta odraz najtankoćutnijih psiholoških proživljavanja. Biblijska p o e z i j a pravo je biserje među svjetskom pjesničkom književnošću s osebujnim ukrasima paralelizama, gdje se izražavaju najdublja ljudska čuvstva i nižu se najrazličitije antiteze, da se tako što snažnije istaknu dubine izrečenih misli. Napose je osebujna p r o r o č k a literatura, u kojoj se povezuje povijesna stvarnost s dubokom alegorijom i mistikom u dalekoj budućnosti unaprijed nagoviještenih događaja.

173. Upliv Sv.Pisma na svjetsku književnost. Nije stoga čudo, da je Sv.Pismo i svojim sadržajem nadahnjivalo nebrojene književnike, osobito kršćanske ere, da su u njoj nalazili obilje poticaja za stvaranje svojih književnih djela, osobito pjesničkih i dramatskih. Tako zapažamo već u početku islama snažan utjecaj Sv.Pisma na K o r a n, napose u njegovoj 12. suri, gdje se govori o Josipu Egipatskom, koji je motiv inače u brojnim preradbama raširen i u perzijskoj muslimanskoj literaturi u djelima Firdusija, Nizamia i Džamija. Koran poznaje časna biblijska lica: Adama, Abrahama (Ibrahim), Mojsiju (Musa), Danijela, Mirjam (Bl.Dj.Marija), Isusa (Isa) i mnoge moralne zasade preuzima iz Sv.Pisma.

U sredovječnoj kršćanskoj literaturi stvara se čitav niz legenda, priča i anegdota, povezanih sa sadržajem iz različitih mjesta Sv.Pisma, kao o grijehu prvih ljudi, potopu, pa o zgodama iz doba sudačkoga, kraljevskoga i kasnije povijesti izraelske. Osobito se iskorišćuju u svrhu dramatizacije biblijski motivi: prikazivanje Adama i Eve, koje je poznato i u nekim hrvatskim krajevima u narodnim običajima na Badnjak. Književnik Calderon priredio je kao pučke igrokaze: Isaka, Rutu, Absaloma; Tirso de Molina: Osveta Tamarina; Lope de Vega dramatizirao je povijest Josipa Egipatskoga; Holandez Vondel dramatizirao je gotovo čitav Stari Zavjet, izabravši značajna lica kao glavne nosioce drama: Adam, Noa, Josip, Jefta, Samson, David, Adonija, Salomon i povijesnu katastrofu razorenja Jerusalema. Dante je u svom epu "Božanstvena gluma" prikazao mnoga lica iz biblijske povijesti i klasične mitologije; Tasso dramatizirao je sedmicu stvaranja (Il monde creato); Miltonov "Paradise lost" uzima sadržaj iz treće glave Geneze; od njega je i dramatska pjesma o Samsonu. Racine u francuskoj klasičnoj drami obrađuje biblijska lica: Athalie, Esther. Alfieri dramatizirao je Saula i Abela. Beyronove "Hebrejske melodije" obrađuju biblijski sadržaj; od njega su i misteriji: Kain, Zemlja i nebo, u kojima se crta opreka borbe dobra i zla. I sam Voltaire uzimao je za sadržaj svojih satira protiv vjere biblijsko lice Saula za predmet tragikomedije. Kierkegaardov "Strah i drhtanje" sadržava hvalospjev Abrahamu. Obilje primjera biblijskog utjecaja očituje se oso-

bito u njemačkoj književnosti počevši već od 9. st. od pjesme "Muspili", gdje se crta borba proroka Ilije sa tamnim silama. U XII. st. obrađuje se u obliku dialoga mudraca i divljaka "Salomon und Markolf"; kao pučki igrokazi prikazuju se: Kain i Abel, Set. Sredovječni mistici: Eckehart, Tauler, Suso, Toma Kempenac koriste se obilno biblijskim motivima. Pamfil Gegenbach napisao je igrokaz: "Der neue deutsch Bileams Esel". Joachim Graf igrokaže: Abraham i Isak, Judita; Hans Sachs: Die ungleichen Kinder Evas, Komödie von den Patriarchen Jakob, Josef und den Brüdern; U 17. st. Caspar Textor: Isaak redvivus; Wolfrat Spangenberg, Jeremias; M.Opitz, tragedija: Judit, Jonas; Andreas Gryphius, Herodes Drama; Phil. Zesen napisao romane o Simsonu i Josipu (Assenat) Chr.Weise bibl.drame: Abraham und Isaak, Esau und Jakob, Der verfolgte David, Salomo; Bodmer: Tod des ersten Menschen, Der erkannte Josef, i epose: Jakob und Josef, Jakob und Rahel. Klopstock: Tod Adams, David, Salomo, religiozni ep Messias; Mathias Claudius: Historie von Goliath und David; Gessner, Tod Abels, u 5 pjev. I pjesnik Schiller vježbao se u mladosti u obrađivanju bibl.motiva, te napisao Mose-Epos, i raspravicu: Die Sendung Moses. Wieland epos: Der geprüfte Abraham; Chr. Graf Stolberg tragediju s korovima "Belsazar"; A. Klingemann dramu Moses; Zach.Werner, Mutter der Makkabäer; Anette von Droste Hüllshoff, Das verlorene Paradies. U kasnijih književnika, više manje, ponavljaju se mnogi biblijski motivi. Kršćanska dramatska umjetnost u srednjem vijeku uzima ponajviše biblijske događaje za sadržaj pučkih dramskih igrokaza, poznatih pod imenom misterija i mirakula.

174. Biblijski motivi u hrvatskoj književnosti. Kao što kod ostalih naroda, tako i kod Hrvata, cijela sredovječna književnost puna je biblijskih motiva svake ruke, koji se obrađuju u crkvenim dramama, legendama, vizijama, duhovnim pjesmama i t.d. Kasnije poprima književnost sve više svjetovno obilježje, pa su u njoj i biblijski motivi sve rjeđi, ali se oni ipak obrađuju, iako razmjerno u manjoj mjeri, i danas.

U starijoj hrvatskoj književnosti najčešće se javlju motivi iz života Isusa Krista, Majke Božje i biblijskih

svetaca. Iz Kristova života najviše se obrađuju: rođenje (božićni motiv), zatim muka i uskrsnuće. Tako u božićni krug ide "Prikazanje od Rojenja Gospodinova", koje potječe iz 15. st., ali je sačuvano u raznim mlađim rukopisima. Isti motiv dao je u umjetničkoj obradbi Mavro Vetranić u svojem "Prikazanju od poroda Jezusova", koje je u naše vrijeme skratio i popratio glazbom Antun Dobronić. I od Antuna Gleđevića imamo dramu, zapravo pastoralu "Porođenje Gospodinovo". U naše su vrijeme nastojali oživjeti božićne nabožne glume u svojim koledama skladatelj Božidar Širola i libretist Dr. Velimir Deželić sin.

Iz 15. st. potječe i "Muka Spasitelja našega". Pod sličnim je naslovima obrađen motiv muke u različitim rukopisima 16, 17, i 18. stoljeća. Iz 17. st. imamo "Muku Kristovu" od Korčulanina Petra Kanavelića, a u isto vrijeme i Splićanin fra Marko Marulić štampao je svoje "Navišćenje Muke Isusa, Spasitelja našega". U naše vrijeme obnovljen je motiv muke u tako zvanim "pasionskim igrama", koje su se izvodile u Vrbovcu, Koprivnici i u Zagrebu, a i u drugim mjestima. Na motiv muke Isusove naslanjaju se i različiti "plačevi", u kojima se obrađuje "Gospin plač" za Isusom i razgovor s Ivanom. Plač Bl.Dj.Marije sačuvan je pod istim i sličnim naslovom u raznim glagolskim i latiničkim prijepisima. Taj vrlo raširen biblijski motiv prerađivali su mnogi poznati i nepoznati pisci, pa je tako u 18. st. fra Petar Knežević štampao "Muku Gospodina našega Isukrsta i plač Matere njegove".

U uskrsni krug prikazanja ide "Uskrsnutje Isukrstovo" iz 15. st. I taj je krug zastupan s više različitih obradba. Isti je motiv u 16. st. obradio Mavro Vetranović u "Komediji od uskrsnutja Isukrstova". Ovamo pristaje i "Misterij velelip i slavan od Isusa, kako je s križa snet, zatim v grob postavljen". Motiv snimanja s križa sačuvan je u više rukopisa u glagolskoj i latiničkoj (hvarskoj) obradbi). U isti krug ide i "Prikazanje, kako Isus oslobodi sv.oce iz limba".

U 16. st. obradio je Josip Betondić u drami "Isukrst sudac" motiv iz Kristova života. U istom je stoljeću opjevao "Kristov život" dubrovački humanist Jakov Bunić u svom latinskom epu "De vita et gestis Christi". Isti je motiv iznio u

17. st. Junije Palmotić u epu "Kristijadi", koji je prerađen prema latinskom djelu "Christias" Girolama Vide. Palmotićev je ep u 19. st. prepjevao Ignjat A.Brlić i izdao ga pod naslovom "Kristovka iliti život i dila Gospodina našega Isukrsta".

Iz života Majke Božje obrađeno je više motiva. Tako je "Prikazanje o Marijinu Navještenju" postojalo već u 15. st. te je kasnije više puta prerađivano. U duhu pučkih skazanja obradio je motiv Navještenja Marijina fra Ivan Zadranin i Don Sabić Mladinić, kojemu se pripisuje i "Skazanje o Marijinu uzašašću na nebo". Motiv Marijina uzašašća sačuvao se i u hvarskom krugu u jednom rukopisu iz 17. st. pod naslovom "Prikazanja od ušastja na nebesa slavne Divice Marije".

Životi biblijskih svetaca također su zastupani u hrvatskoj pučkoj i umjetničkoj obradbi. Tako u 17. st. potječe iz Hvara "Prikazanje sv.Ivana Krstitelja porođenje i smrt", "Danijelov sud" i "Skazanje od Osiba sina Jakoba patrijarke". Ovaj potonji motiv obradio je u 19.st. Grgur Čevapović u drami "Josip sin Jakoba Patrijarke". U 17. st. spjevao je Nikola Bunić ep "Herodias" o glavosjeku sv.Ivana Krstitelja. Prema biblijskoj građi napisao je Marko Marulić ep "Istorija svete udovice Judit". Isti je motiv kasnije dramatizirao Ignjat Đurđević u svojoj "Juditi". U naše je vrijeme izdao ep "Judita" nadbiskup dr.Ivan Šarić. Prema Bibliji napisao je Marko Marulić i ep "Istorija od Suzane", a isti taj motiv obradio je don Mavro Vetranović u crkvenom prikazanju "Suzana čista". Vetranović je dalje napisao prikazanje "Posvetilište Abrahamovo", koje je u naše vrijeme preradio Dr.Velimir Deželić sin, te se s glazbom Dra Božidara Širole prikazivalo pod imenom "Žrtva Abrahamova" u Zagrebu g. 1923. Motiv sv.Magdalene obradio je I.Bunić Vučićević u epsko-lirskom spjevu "Mandaljena pokornica", a Ignjat Gjorgjić u spjevu "Uzdasi Mandaljene pokornice".

Biblijski motiv imamo i u Gundulićevu epsko lirskom spjevu "Suze sina razmetnoga", a u Preradovićevu epu "Prvi ljudi", i u Kranjčevićevu epu "Prvi grijeh", i među Nazorovim pjesmama "Biblijska legenda".

175. Sv.Pismo i slikarska i kiparska umjetnost. O utjecaju Sv.Pisma na slikarsku i kiparsku umjetnost, napose crkvenu i liturgijsku, dosta je spomenuti, da ono daje pretežni sadržaj kršćanskoj umjetnosti, počevši onamo od njezinih najprimitivnijih početaka u katakombama, pa do najgenijalnijih umjetnika renesanskog i baroknog doba, a tako i novijeg.

Ovamo pripada i B i b l i a p a u p e r u m = Biblija za siromahe (neuke, koji ne znadu čitati), koja je osobito pod konac srednjega vijeka bila raširena. To su slikovnice sa 34 - 5o slika najznatnijih novozavjetnih događaja, pretežno iz života Isusova, počevši od navještenja Bl.Dj.Marije do njezina uznesenja na nebo. Kraj svake ovakve slike stavlja se obično s desna i s lijeva po jedna slika iz staroga zavjeta sa tipskim ili proročkim značenjem, a ispod slike stavlja se kratak tekst kao tumačenje. Prema tome je glavna svrha ove biblije bila tipološka. Slike su obično bile otisci drvoreza, osobito od vremena izuma tiskarskog umijeća. Najstariji kodeksi, koji su se sačuvali, potječu iz 14. st.: St.Florian,Paris; Rotschildova zbirka; zatim u bečkoj nacionalnoj biblioteci, i u Münchenu. Znatnija tiskana izdanja ovakve B.: u Nizotemskoj od g.1463-7o sa 4o listova; sa njemačkim tekstom od g.147o/71 sa 4o listova; s francuskim tekstom u Parizu od g. 15o3. i 152o; sa talijanskim tekstom od g. 152o.sa 12o slika. Poslije toga vremena pojavljuju se sve češće ilustrirana izdanja B. sa potpunim tekstom, a u novije doba t.zv. Bilderbibel ili Familienbibel, kao na pr. izdanje Fr.Albert - Fr.Reimeringer, Leipzig 19o9. Biblija pauperum naziva se također: 1/ a l f a b e t s k i sastavljena biblijska realna konkordancija od Nikole Hannapes-a (+1291), koja se krivo pripisivala sv.Bonaventuri. 2/ S t i h o v i za lakše pamćenje sadržaja B., njih na broj 212, što ih je sastavio Aleksandar Villa (+125o) tako, da se svaka glava označuje posebnom natuknicom (na pr.: sex Gen.gl.1), prohibet (Gen. gl.2), peccant (Gen. gl. 3.), Abel (Gen.gl.4.), Enoch (Gen. gl.5.), arca fit (Gen.gl.6.), intrant (Gen.gl.7.) i t.d.

176. Biblija i glazbena umjetnost. Biblija imade također velik upliv na glazbenu umjetnost. Poznato je, da znatan dio

starozavjetnog i novozavjetnog kršćanskog bogoslužja sačinjava pjevanje Psalama, napose u koralnom pjevanju, K tomu pridolazi pjevanje i drugih lirskih biblijskih dijelova, napose kantika i himana. Iz 5. st. sačuvan Codex Alexandrinus sadržava 13 kantika počevši od Mosijeva do Simeonova. Osobito u bogoslužju Velike Sedmice iskorišćuje crkvena glazba obilje biblijskih motiva, koji su u vezi s mukom, smrću i proslavom Kristovom. Klasični komponisti novoga vijeka, bilo katolički bilo protenstantski, kao H.Schütz, S.Bach, Mendelssohn, Liszt, E.Bloch, uzimlju osobito rado za kompozicije motive iz Psalama. Ali povrh toga biblijski motivi služe kao sadržaj opsežnih glazbenih kompozicija, nazvanih Oratoriji, kao na pr. od Giacoma Carissimi (1605-1674); Isakovo žrtvovanje, David i Jonatan, Jefta, Jona, Ezekija, Belsacar, Job, Salomonov sud; zatim oratoriji G. F. Händel-a: Esther, Debora, Saul, Izrael u Egiptu, Simson, Belzacar, Joseph, Josua, Salomo, Jiftach; osobito je znatan Mendelssohnov "Elias" i od A.Honaggera "König David". Osim toga neka su biblijska lica uzeta kao predmet glazbene obradbe opera, kao na pr.: Rossini (1818): Mojsije u Egiptu; Verdi (1842): Nabuco; Pizzetti (1922): Debora i Jahel. Nešto srednje među operom i oratorijem jesu Rubinsteinove biblijske opere: "Verlorenes Paradies", Turm zu Babel, Sulamith, Moses. Prvo njemačko operno poduzeće u Hamburgu nastupilo je g. 1678. s operom "Adam und Eva" od J.Theile-a. U Hrvatskoj religioznoj glazbenoj literaturi učinila je snažan utisak čuvena "Žrtva Abrahamova" od Ml.Širole, izvedena prigodom euharistijskog kongresa (1923).

177. Biblija i znanost. Napokon B. ne samo da je vršila svestran utjecaj na opći vjerski, moralni i kulturni život čovječanstva, nego također ima snažan utjecaj na razvitak znanosti. Kako je konačni cilj znanosti spoznaja istine, to je odmah jasno, da između istine utvrđene znanstvenim istraživanjem i objavljenih istina sadržanih u B. ne može biti protuslovlja, jer je Bog izvor svake, naravne i objavljene istine. Dakako, da su mnoge istine, objavljene svrhunaravnim načinom i sadržane u B., ljudskom razumu teško dokučljive, a često i kao dogmatske tajne uopće nedokučljive u svojoj unutrašnjoj biti, ali odatle još ne slijedi, da su nemoguće. Uostalom, i u redu prirodnih poja-

va ima mnogo stvari, koje su još uvijek za znanost u svojoj biti neshvatljive, a ipak nema sumnje da stvarno postoje. Zato može i sama B. sa svojim sadržajem biti predmetom mnogostranog znanstvenog proučavanja, a može ona biti također i poticalom za razvitak drugih znanosti.

178. Biblija je temelj bogoslovskih znanosti. Budući da je B. jedan od glavnih izvora objavljenih vjerskih istina i ćudorednih načela, prema kojima se uređuje religijski odnos ljudi prema Bogu, to se na B. u prvom redu osnivaju, bilo izravno bilo neizravno, različite grane bogoslovskih (teoloških) znanosti. Tu je ponajprije sama biblijska teologija, koja iz različitih mjesta B. vadi (eruira), sabire, uspoređuje i povezuje pojedine dogmatske i ćudoredne istine u sustavnu cjelinu, odakle se potom razrađuje u pojedinim ograncima kao veličanstvena zgrada velebnog sustava bogoslovskih znanosti: u osnovnoj i posebnoj dogmatici, moralci, liturgici, crkvenoj povijesti i crkvenom pravu. Prema tomu je biblijska teologija izvor, iz kog se napajaju sve ostale teološke znanosti. Ali biblijska teologija dolazi do svojih rezultata tek poslije mnogostrukog izučavanja same B., koje iziskuje prethodno poznavanje mnogih drugih pomoćnih nauka. U prvom redu potrebno je za točno i ispravno razumijevanje B. dobro poznavanje izvornih jezika, na kojima su pojedine biblijske knjige napisane, a to su hebrejski, aramejski i grčki jezik helenističkog narječja. Izučavanje tih semitskih jezika, kao i grčkog-helenističkog pod uplivom semitske frazeologije, otvara u jezikoslovju naučne poglede u sasvim novi svijet, bez čega bi bilo uopće nemoguće proučavati samu B. Zato su već naučni trudbenici prvih kršćanskih vremena, osobito Origen i sv. Jeronim, uviđali važnost poznavanja tih jezika. U kasnija vremena katolička Crkva pozitivno nalaže kandidatima teologije, da steknu elementarno poznavanje hebrejskog, aramejskog, sirskog (po mogućnosti i arapskog) i grčkog jezika. To je najprije zaključeno na generalnom kapitulu reda dominikanaca g. 1250, a g. 1311. usvojio je taj zaključak opći crkveni sabor u Vienni, kao obvezatan za bogoslovska učilišta u čitavoj Crkvi. Izučavanje ove struke mnogo su unaprijedili ne samo katolički, nego i protestantski i židovski stručnjaci tako, da se danas na obnovi temeljitijeg poznavanja zakučastih gramatičkih i stili-

stičkih pravila semitskih jezika mnogo uspješnije rješavaju brojna teško razumljiva mjesta B., nego je to bilo prije.

179. Biblijska arheologija i geografija. Za razumijevanje sadržaja B. potrebno je također što bolje poznavanje prilika javnog i privatnog života onih naroda, krajeva i vremena, gdje su pojedine biblijske knjige nastale. To nam omogućuje sustavno poznavanje biblijske arheologije ili nauke o starinama, zatim poznavanje biblijske hronologije i geografije, i napokon sustavno poznavanje biblijske povijesti. Kako su se pak mnogi biblijski događaji zbivali uporedo s događajima, za koje nam svjedoče brojni svjetovni arheološki spomenici, od velike je koristi za biblijski studij također poznavanje opće arheologije, kao i njezinih pomoćnih nauka: prehistorije, etnografije, epigrafike, paleografije, numizmatike i različitih drugih pomoćnih nauka, koje su upravo tijekom posljednjeg stoljeća ponajviše pobudom izučavanja B. u velike uznapredovale.

U svrhu proučavanja samog teksta biblijskih knjiga razvila se t e k s t u a l n a k r i t i k a kao posebna nauka biblijske struke.

Vrlo važna grana biblijske teologije jest b i b l i j s k a e g z e g e z a ili tumačenje biblijskog teksta, koja su počela gajiti već i u starom zavjetu od židovskih pismoznanaca kao začetnika Targuma, a kasnije od židovskih rabina. Ova je naučna bogoslovska struka osobito procvala u kršćanskoj patrističkoj literaturi; zatim još intenzivnije u novom vijeku nakon početka protestantizma, kao reakcija katoličke bogoslovske nauke protiv protestantske, a u novije doba protiv racionalističkog i modernističkog tumačenja Sv.Pisma.

NAPREDAK BIBLIJSKIH ZNANOSTI

180. Promicanje biblijskih znanosti mnogo je napredovalo u posljednja 2 stoljeća i to ne samo zaslugom katoličkih nego i protestantskih biblijskih stručnjaka, osobito pak na području arheoloških istraživanja u Palestini, Egiptu, Arabiji, Siriji i Mesopotamiji. U tu svrhu postoje mnogobrojna arheološka društva i druge institucije, i to američke, engleske, njemačke,

židovske i napokon katoličke, osnovane od redovničkih zajednica: franjevaca, dominikanaca, isusovaca, bijelih otaca, asumpcionista i benediktinaca. Najugledniji katolički naučni zavodi, koji su od same Sv.Stolice osnovani u svrhu promicanja biblijskog studija i odgajanja stručnog naučnog podmladka jesu: P a p i n s k i B i b l i j s k i I n s t i t u t (Pontificium Institutum Biblicum) u sastavu papinskog sveučilišta Gregoriane u Rimu, osnovan g. 19o9., i njegova podružnica u Jeruzalemu (1927).

Važno je napomenuti, da je u smjeru katoličkog naučnog biblijskog studija nastao znatan preokret na prelazu iz 19. u 2o. st. Kako su naime različite racionalističke struje počele ne malo utjecati i na najistaknutije katoličke bibliciste, da su im se počeli priklanjati, uz opasnost, da se pokoleba historijska kritičnost biblije, vrhovni predstavnici katoličke Crkve papa Leon XIII, Pio X, Benedikt XV, Pio XI. i XII. mnogo naglašuju u svojim enciklikama potrebu temeljitog studija biblijske znanosti, i upozoravaju na velik oprez, da se katolici čuvaju od popuštanja tradicionalnog stajališta i neopreznog priklanjanja racionalističkim teorijama. U tom pogledu osobito su znatne enciklike Leona XIII.: "Providentissimus Deus" (23.II.19o4), "Quoniam in re biblica" (27.III.19o6); zatim dekret "Lamentabili" (3.VII.19o7), enciklika "Pascendi" (8.IX.19o7.), apostolsko pismo "Vinea electa" (7.V.19o9), kojim je otvoren Papinski Biblijski Institut u Rimu; nadalje od Benedikta XV. apostolsko pismo "Cum Biblia Sacra" (15.VIII.1916.), enciklika "Spiritus Paraclitus" (15.IX.192o), motu proprio Pia XI. "Bibliorum scientiam" (27.IV.1924.) iz enciklika Pija XII. "Divino afflante Spiritu" (3o.IX.1943.). Povrh toga osnovan je i posebni ured Papinske Biblijske Komisije (Pontificia Commissio de re biblica), od pape Leona XIII. dne 3o.X.19o2. apostolskim pismom "V i g i l a n t i a e" u svrhu, da vodi brigu oko unapređivanja biblijskih nauka i da bdije nad čistoćom pravovjerne nauke upozorujući auktoritativno na eventualne zablude na području biblijske znanosti, koje nisu u skladu s naučavanjem katoličke Crkve.

BIBLIJSKO GIBANJE

181. Posljednjih decenija otkako je sa strane vrhognog ugleda katoličke Crkve dan snažniji poticaj o važnosti biblijskog studija, zapaža se osobito u krugovima njemačkoga katoličkog klera posebno b i b l i j s k o g i b a n j e, analogno liturgijskom gibanju, sa svrhom, da se skrene što veća pažnja na intenzivniji biblijski studij, koji je veoma koristan za uspješno propovjedničko djelovanje.

BIBLIJSKA DRUŠTVA

182. To je ime društava, sa svrhom, da što više rašire Bibliju u svim jezicima i u svim staležima ljudi. Pobuda za osnutak takvih društava nikla je iz protestantizma, i to iz sekte Pietizma. Prvo takvo društvo osnovao je barun H. Canstein 1710. u Halle-u, po kojem je dobio ime i tamošnji biblijski zavod. Ovo je društvo raspačalo do konca 18. st. 3 milijuna što potpunih biblija, što pojedinih njezinih djelova. U Engleskoj osnovana su g. 1799. u tu svrhu dva društva: Society for promoting Christian Knowledge (Društvo za širenje kršćansjog znanja) i Religious Tract Society, koje je opet dalo pobudu za osnutak Britisch Foreign Bible Society u Londonu (7. IV. 1804) sa zadatkom, da priređuje izdanja prijevoda Biblije za inozemstvo. Ovo društvo povezano je s mnogim podružnicama (preko 1.100 domaćih, 200 inozemnih i 20 velikih agencija) i sličnim inozemnim društvima, te se do danas pobrinulo za prevode biblije u 623 jezika i narječja. U 19. st. raspačalo je više od 165 milijuna što potpunih Biblija, što njezinih dijelova. Po uzoru ovoga društva osnovano je američko (1816), škotsko i irsko biblijsko društvo, i napokon (1813) rusko biblijsko društvo, koje je od cara Nikole I. bilo zabranjeno (1826), ali poslije (1831) osnovano je evangeličko biblijsko društvo u Rusiji, a od g. 1863. opet pod imenom rusko biblijsko društvo, koje se g. 1917. prigodom oktobarske revolucije moralo razići. Od njemačkih biblijskih društva znatnija su ova: Private Würtemberger-Bibelanstalt, Preusssische Hauptbibelanstalt, Stuttgarter

Bibelanstalt, Bergische Bibelanstalt (Elbergfeld), Sächsische Haupt Bibelanstalt. Od g. 1918. postojao je u Njemačkoj i središnji odbor svih biblijskih društava. U Francuskoj osnovano je od g. 1864. Societe Biblique de France, a g. 1818. Société B. protestante de Paris. Jednaka društva postoje u Švicarskoj, Belgiji, Holandiji, Danskoj, Švedskoj i Finskoj.

Katolička Crkva ne simpatizira s radom tih biblijskih društava zato, jer su njihova izdanja Biblije bez ikakva komentara i bez crkvenog odobrenja, a često im nije ni prijevod pouzdan. Štoviše, pape su u više navrata osudili raspačavanje biblijskih prijevoda ovih društava. (Pio VII., Leon XII., Pio VIII.,Grgur XVI., Pio IX., Leon XIII.).

Među katolicima pokušao je osnovati takvo društvo M. Wittmann, sjemenišni rektor u Regensburgu g. 1817, ali ga je papa Pio VII. zabranio. Od g. 1902. postoji u Italiji oko širenja Biblije u narodu Društvo sv.Jeronima, ali za Pia X. ono je obustavilo svoje djelovanje.

IZDAVAČ: Nadbiskupsko Bogoslovsko Sjemenište u Zagrebu

Umnoženo ciklostilom Nadb. Bog. Sjem. u 350 primjeraka.

Odgovorni urednik Dr. Janko Oberški Zagreb - Kaptol 7